

INSTITUT PRO KRIMINOLOGII A SOCIÁLNÍ PREVENCI

**APLIKACE KLINICKÝCH A TESTOVÝCH METOD V
KRIMINOLOGICKÉM VÝZKUMU**

Šárka Blatníková

Vybrané metody kriminologického výzkumu

Svazek 3

Praha 2011

Autor:

PhDr. Šárka Blatníková

Recenzenti:

PhDr. Štěpán Vymětal (Ministerstvo vnitra ČR, vedoucí oddělení psychologie)

**Mgr. et Mgr. Veronika Víchová (Všeobecná fakultní nemocnice v Praze, vedoucí psycholog
Oddělení léčby závislostí)**

Řada: Vybrané metody kriminologického výzkumu

odb. garant: PhDr. Martin Cejp, CSc.

Svazek 3

Tento text neprošel jazykovou ani grafickou korekturou.

ISBN 978-80-7338-109-7

© Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011

www.kriminologie.cz

OBSAH

ÚVOD	5
Vymezení problému	5
Aplikovaná psychologie, metodologie, psychodiagnostika a kriminologický výzkum.....	8
Kvalitativní – kvantitativní: přístup, výzkum a metody	10
I. KLINICKÉ METODY V KRIMINOLOGICKÉM VÝZKUMU	13
1. Explorační metody – rozhovor (a dotazování) v kriminologickém výzkumu	13
2. Metoda pozorování v kriminologickém výzkumu	20
Chyby a zkreslení v interpersonální percepci	23
3. Psychologická anamnéza v kriminologickém výzkumu	27
4. Analýza produktů v kriminologickém a forenzně psychologickém výzkumu	33
5. Experimentální metoda a kriminologický výzkum	37
II. PSYCHODIAGNOSTICKÉ TESTY V KRIMINOLOGICKÉM VÝZKUMU	43
Psychometrické charakteristiky testových metod	45
Administrace, skórování a interpretace testových metod	46
1. TESTY INTELIGENCE A KRIMINOLOGICKÝ VÝZKUM	51
1.1. Testy inteligence jako výkonové testy.....	53
1.1.1. Jednodimenzionální testy inteligence	54
1.1.2. Komplexní testy inteligence	58
1.2. Další výkonové testy	60
2. TESTY OSOBNOSTI V KRIMINOLOGICKÉM VÝZKUMU	61
2.1. Projektivní testy osobnosti	61
2.2. Potenciál objektivních testů osobnosti	81
2.3. Osobnostní dotazníky a inventáře v kriminologickém výzkumu	83
Sociálně žádoucí odpovědi, možnosti zkreslení a zvýšení validity.....	85
2.3.1. Multidimenzionální osobnostní dotazníky	88
Minnesotský osobnostní inventář	88
Eysenckovy osobnostní dotazníky.....	96
Catellovy dotazníky.....	102
Pětifaktorový osobnostní inventář	104
Struktura a dynamika psychické odolnosti a integrovanosti osobnosti a další Mikšíkovy dotazníky	108
Freiburský osobnostní dotazník.....	112
Cloningerův dotazník temperamentu a charakteru	114
Inventář stylů a poruch osobnosti	116
Dotazník interpersonální diagnózy	119
Inventář konstruktivního myšlení.....	120
Možnosti posouzení agresivních komponent osobnosti	122
2.3.2. Jednodimenzionální osobnostní dotazníky	131
Dotazníky mapující životní spokojenost, smysluplnost života či kvalitu života	131
Některé techniky zaměřené na zjištění úzkosti a úzkostnosti a neurotických tendencí.....	135
Coping a strategie zvládání zátěžových situací	137
Dotazníky (a postojové škály) zaměřené na zkoumání postojů a hodnotové orientace	141
2.4. Posuzovací stupnice	144
Sebeposuzovací vs. objektivní posuzování	145
Unipolární vs. bipolární posuzování	148
Numerické, verbální a grafické posuzovací škály.....	149
Etické principy výzkumu – vybrané otázky	151
ZÁVĚR	155
Souhrn.....	157
Summary.....	161
Rejstřík	165
Bibliografie a použité zdroje	167

Seznam obrázků a tabulek

Obrázek 1: Ukázka - Rozhovorový list	15
Obrázek 2: Formulář a pokyny pro záznam strukturovaného rozhovoru	15
Obrázek 3: Arch pro záznam hloubkového interview	16
Obrázek 4: Schéma polostandardizovaného rozhovoru s experty	17
Obrázek 5: Ukázka archu pro záznam pozorování při psychologickém vyšetření	21
Obrázek 6: Záznamový arch pro pozorování - výzkum IKSP	22
Obrázek 7: Záznamový arch pro pozorování - výzkum IKSP	23
Obrázek 8: Ukázka ze závěrečné zprávy, výzkum IKSP (výstup z anamnestického rozhovoru)	29
Obrázek 9: Okruhy pro anamnestické rozhovory	29
Obrázek 10: Ukázka - záznam arch pro analýzu anamnestických dat	30
Obrázek 11: Ukázka anamnestického dotazníku- výzkum IKSP	31
Obrázek 12: Ukázka záznamového archu pro analýzu dokumentu (analýza trestního spisu)	33
Obrázek 13: Ukázka instrukce – Testovací sešit dotazníku 8SQ	46
Obrázek 14: Ukázka instrukce při administraci dotazníku (CAQ)	46
Obrázek 15: Dělení testových metod - výkonové a osobnostní testy	50
Obrázek 16: Výkonové testy ve schématu dělení diagnostických testových metod	51
Obrázek 17: Ukázka – úloha z Ravenovy zkoušky	54
Obrázek 18: Ukázka položky z CF2A	56
Obrázek 19: TIP – ukázka položky testu	57
Obrázek 20: Ukázka záznamu testového profilu WAIS-R	59
Obrázek 21: Úloha ze subtestu kostky	59
Obrázek 22: Ukázka z Rorschachova testu	63
Obrázek 23: Ukázka Zulligerova testu	66
Obrázek 24: Ukázka tabulí Tematicko apercepčního testu	66
Obrázek 25: Ukázka z Rosenzweigova P-F test	68
Obrázek 26: Ukázka karet – Hand test	68
Obrázek 27: Ukázka – podnětový materiál, nedokončené věty	70
Obrázek 28: Nedokončené věty – ukázka po administraci (žena, 17 let)	71
Obrázek 29: Ukázka kreseb, výzkum IKSP	73
Obrázek 30: Ukázka – kresba, Test stromu (muž, 40 let)	74
Obrázek 31: Modifikovaný záznamový arch použitý ve výzkumu - ukázka	78
Obrázek 32: Hierarchie podnětových slov CAE – výsledky z výzkumu IKSP	80
Obrázek 33: Ukázka – podnětový materiál Stroopův test	81
Obrázek 34: Ukázka varianty labyrintu	82
Obrázek 35: Ukázka položky v dotazníku	84
Obrázek 36: Ukázka položky v inventáři	84
Obrázek 37: Ukázka čtyř položek z inventáře	89
Obrázek 38: Ukázka z úvodní instrukce, zácvič	89
Obrázek 39: Ukázka výsledného profilu klinických škál MMPI-2	90
Obrázek 40: Ukázka výstupního protokolu (MMPI-2, vyhodnocovací software)	90
Obrázek 41: Základní temperamentové dimenze Eysenck (přehled)	96
Obrázek 42: Ukázka dvou položek - Eysenckův dotazník EOD	98
Obrázek 43: Ukázka položky dotazníku EPQ-R	99
Obrázek 44: Ukázka z formuláře Cattellova osobnostního dotazníku, starší verze	103
Obrázek 45: Ukázka testového profilu, vyhodnocení Cattellova 16 PF, forma E	103
Obrázek 46: Ukázka zpracování, výstup z výzkum IKSP - aplikace dotazníku 16 PF	104
Obrázek 47: Ukázka ze záznamového listu (NEO-PI-R, forma J)	105
Obrázek 48: Ukázka ze záznamového archu (NEO-PI-R), zácvičná úloha, varianty odpovědí	105
Obrázek 49: Ukázka vyhodnocení, testový profil NEO-PI-R	106
Obrázek 50: Ukázka položek inventáře SPARO	108
Obrázek 51: Ukázka vyplnění záznamového listu dotazníku SPARO	108
Obrázek 52: Ukázka grafického výstupu v jednotl. dimenzích (SPARO, vyhodnocení PC)	109
Obrázek 53: Ukázka vyhodnocení SUPSO	110
Obrázek 54: Ukázka zácvičné úloha dotazníku SIPO	111
Obrázek 55: Ukázka položky z dotazníku DUSIN	111
Obrázek 56: Ukázka položky inventáře PSSI	117

Obrázek 57: Learyho schéma	119
Obrázek 58: Ukázka položky ICL	119
Obrázek 59: Ukázka položky Inventář konstruktivního myšlení	120
Obrázek 60: Ukázka položky z inventáře BDI	130
Obrázek 61: Ukázka položky z inventáře agresivity BPAQ	130
Obrázek 62: Ukázka zácvičné úlohy - Dotazník životní spokojenosti	131
Obrázek 63: Ukázka položky - Test smyslu života	132
Obrázek 64: Ukázka položky inventáře STAI (X-1)	135
Obrázek 65: Ukázka položky inventáře STAI (X-2)	135
Obrázek 66: Ukázka z dotazníku, zácvičná úloha (KSAT)	136
Obrázek 67: Ukázka položek inventáře MMQ	136
Obrázek 68: Ukázka položek „L škály“ inventáře MMQ	136
Obrázek 69: Ukázka PC vyhodnocení SVF78 - profil a přehled strategií zvládnání stresu	137
Obrázek 70: Ukázka zácvičné úlohy dotazníku SVF 78	138
Obrázek 71: Ukázka položky dotazníku SPNS	138
Obrázek 72: Ukázka položek, záznamový arch škály IPA	139
Obrázek 73: Ukázka položky - škála vyhledávání rizika	140
Obrázek 74: Terminální a instrumentální hodnoty-přehled	142
Obrázek 75: Ukázka položek ze subjektivní - sebesposuzovací škály	145
Obrázek 76: Ukázka sémantického diferenciálu, záznam. arch	146
Obrázek 77: Sémantický diferenciál – ukázka škálového profilu	147
Obrázek 78: Ukázka objektivní posuzovací škály	147
Obrázek 79: Ukázka unipolární škály-položka experimentálního dotazníku, výzkum IKSP	148
Obrázek 80: Ukázka unipolární škály – škála SOS	148
Obrázek 81: Ukázka bipolární škály	148
Obrázek 82: Jednodimenzionální škály (numerická-verbální), verbální ukotvení	149
Obrázek 83: Grafická posuzovací škála-ukázka „slider control“	149
Obrázek 84: Ukázka grafické posuzovací škály	149
Obrázek 85: Ukázka grafické posuzovací škály	150
Obrázek 86: Ukázka varianty grafické (pikrogram) posuzovací škály	150

Tabulka 1: Dělení psychodiagnostických metod	12
Tabulka 2: Formy/druhy pozorování	20
Tabulka 3: Psychologická anamnéza – ukázka tématických okruhů	27
Tabulka 4: Možnosti administrace psychodiagnostických metod	47
Tabulka 5: Klasifikace rozumových předpokladů – orientační členění	53
Tabulka 6: Testy osobnosti – rozdělení metod	61
Tabulka 7: Projektivní metody/techniky – dělení	62
Tabulka 8: Charakteristiky barev v Luscherově diagnostice	77
Tabulka 9: Podnětová slova – Chromatický asociační experiment	78
Tabulka 10: Výhody/nevýhody dotazníkových psychodiagnostických metod	83
Tabulka 11: Dělení osobnostních dotazníkových-testových metod	84
Tabulka 12: Validizační škály - inventář MMPI-2	86
Tabulka 13: Srovnání dimenzí/škál u dotazníků EPQ-R a DOPEN	99
Tabulka 14: Primární a globální faktory 16 PF	102
Tabulka 15: Osobnostní charakteristiky (vysoký, střední a nízký skór dle NEO-PI-R)	107
Tabulka 16: Komponenty psychické a interakční variabilnosti osobnosti – SPARO	108
Tabulka 17: Komponenty psychického stavu - SUPSO	109
Tabulka 18: Osobnostní dimenze – Freiburského dotazníku	112
Tabulka 19: Přehled škál – stylu a poruch osobnosti PSSSI	117
Tabulka 20: Přehled škál dotazníku CTI	121
Tabulka 21: Kategorie inventáře BDI	128
Tabulka 22: Dotazník životní spokojenosti – škály	132

Úvod

Metodologický aparát kriminologie se snaží o exaktnost, ať již pečlivě vypracovanými matematickými verifikacemi, hloubkovou analýzou, případovou studií nebo psychodiagnostickými testy, které informují o osobnosti pachatele či skupině osob. Interdisciplinarita oboru kriminologie je tak mimo jiné reprezentována širokou plejádou výzkumných technik, které „přináší“ sociologie, právní vědy, statistika, kriminalistika nebo psychologie. V současném forenzněpsychologickém i kriminologickém výzkumu můžeme sledovat kombinování metod, s cílem dosáhnout komplexnější a validnější výsledky. Ve všech společenských vědách se však v průběhu času objevují nové metody anebo dochází k přehodnocení či revitalizaci již používaných. Profesionálně připravené kriminologické výzkumy vyžadují nejen odbornou erudici, ale i konkrétní znalosti a tvůrčí aplikaci metod, procedur a technik.

Tato publikace nabízí výsledky zkoumání, které se zaměřilo na možnosti a využití aktuálně používaných psychodiagnostických metod v kriminologickém výzkumu. Jednotlivé metody, které jsou primárně spravovány oborem psychologie, jsme se pokusili přiblížit na výzkumných sondách, které byly u nás (příp. ve světě) realizovány v posledních letech. Naším záměrem bylo přiblížit vybrané poznatky z oblasti psychodiagnostiky a aplikované psychologie (forenzní psychologie), které by byly přínosem pro metodologický aparát kriminologie. Publikace je určena nejen pracovníkům ve výzkumu, ale i odborníkům v trestněprávní a penologické oblasti, stejně jako dalším zájemcům k lepší orientaci, příp. k lepšímu náhledu na potenciál i limity jednotlivých psychodiagnostických výzkumných metod.

Vymezení problému

Cílem této studie bylo zmapovat, popsat a analyzovat výzkumné metody oboru psychologie - **klinické a testové** psychodiagnostické metody - které mohou být (a jsou) použity v kriminologických výzkumech. Naší snahou bylo přiblížit, příp. zhodnotit, jejich přednosti či limity, a jejich uplatnitelnost prezentovat (doložit) na již realizovaných kriminologických výzkumech. V tomto orientačním, popisném a do určité míry také na praxi zaměřeném výzkumném šetření bylo naším záměrem doplnění, zpřesnění a získání nových-aktuálních

poznatků. Mezi použité metody a techniky patřila zejména analýza dokumentů, obsahová analýza, excerpce a zpracování odborné literatury. Předmětem našeho zájmu se staly:

- Vybrané psychodiagnostické metody a techniky a
- realizované kriminologické výzkumy.

Stanovení vhodných výzkumných metod, nástrojů a konkrétních metodik sběru dat je závislé na cíli výzkumného úkolu. Způsob, jak je sledovaná proměnná vydefinována, jak je výzkumníky pojata, může následně ovlivnit i výběr metod, které jsou použity k jejímu měření. Tím může ovlivnit i výsledky výzkumu. Je důležité konceptuálně definovat zkoumané jevy, tedy přesně je pojmově vyjádřita následně operacionálně vymezit již ve výchozích hypotézách. *Definice pojmů* z oblasti forenzní psychologie a psychodiagnostiky, které jsou v textu studie uvedeny, jsou proto zařazeny hlavně z důvodu zpřesnění významu používaných pojmů v oboru. *Příklady z konkrétních testů* a technik, které jsou v publikaci prezentovány, jsou spojeny odkazem na zdroj (autorství)¹, bibliografie je uvedena na konci publikace. Stejně tak *ukázky z publikovaných výzkumných studií* jsou doplněny citací a v textu navíc označeny svíslou čarou v pravé části stránky a většinou i odlišným typem písma (kurziva). Uvedené citované pasáže slouží jen jako ilustrace, příklad toho, kde, kým a v jakém výzkumu byla technika či metoda použita (doplněno bibliografickým odkazem pro příp. vyhledání zdroje).

Vybrané metody v kriminologickém výzkumu

Pomocí teoretických postupů a empirických metod se kriminologie pokouší studovat, analyzovat a zkoumat kriminalitu, její příčiny, projevy i latenci, pachatele, oběti a jejich vzájemný vztah, sankční systémy a jejich účinnost, sociální kontrolu uskutečňovanou prostřednictvím trestní justice, neformální sociální kontrolu, sociální procesy a veřejné mínění, viktimizaci i prevenci. Pokud chceme něco zkoumat, je nutné stanovit, co chceme poznat a jak budeme postupovat - cíl, předmět a strategie výzkumu tak určují i samotný výběr výzkumných metod a technik, které použijeme. Výzkumné metody mohou být zaměřeny na *zjišťování* faktů, nebo mohou být orientované na *zpracování* dat (např. statistické metody); více k metodologii a výzkumu chování např. Kerlinger (1972).

¹ Pozn.: Tato publikace je určena odborné veřejnosti. Zveřejnění ukávek z testových metod je zde pro „výukové“ účely. Jsme si vědomi rizika „devalvace“ diagnostické metody, a proto jsou zařazeny ukázky, které již byly někdy veřejnosti zpřístupněny (např. v skriptech a běžně dostupných učebnicích psychodiagnostiky, Internet), případně zveřejněným výsekem je „ochrana“ diagnostické metody zachována.

V kriminologických výzkumech se můžeme setkat s metodami, které jsou v téměř identické podobě používány i v jiných odvětvích (např. matematicko-statistické metody, testování hypotéz apod.), stejně jako s metodami svou povahou převážně sociologickými, které jsou ale aplikovány na oblasti sledované kriminologickým výzkumem (metody jako např. analýza dokumentů nebo strukturovaný rozhovor). Třetí skupinou metod, s kterými se v kriminologickém výzkumu můžeme setkat, by pak mohly být metody ryze psychodiagnostické – nejčastěji v podobě osobnostních testů. Do poslední skupiny by pak patřily metody inspirované hlavně kvalitativním výzkumem, speciálně pedagogické (reedukační) nebo i kriminalistické metody (související s odhalováním zločinu nebo při objasňování širší geneze kriminality použití metod jako je např. kulturně-historické analýza, biografická, případová studie apod.). Více k vymezení kriminologických metod, komplexnější a obecnější pohled nabízí vstupní publikace této ediční řady (viz Cejp, 2011). Uvedené členění a oblasti samozřejmě neexistují izolovaně a v konkrétních kriminologických výzkumech jsou úzce propojeny a prolínají se. Při aplikaci technik a postupů se zároveň respektují rozdíly mezi metodami, kterými je ve výzkumech sledována „kriminalita“ a metodami, kterými jsou zkoumány jednotlivci - ať pachatelé či oběti, jejich projevy kriminálního chování, motivace či osobnost pachatele² apod.

Popis **osobnosti pachatele**, tak jak jej nabízí psychologie, je nezbytným zdrojem pro pochopení a vysvětlení kriminálního jednání, pro predikci jeho dalšího vývoje, pro výběr adekvátního odezvy (program zacházení, uložení trestu aj.), to vše s cílem eliminovat u něj opakování kriminálního jednání (recidivu). Poznání osobnosti pachatele (ať v rámci forenzně psychologických nebo kriminologických studií) zahrnuje např. studium psychiky konkrétního pachatele, podmínek, které jeho osobnost dotvořily, sledování a analýzu odlišností i shod v jeho struktuře osobnosti od dalších delikventních i nedelikventních jedinců a skupin osob apod. Poznatky o osobnosti pachatele, o motivaci, dynamice sociálních vazeb nebo psychopatii, zprostředkovává forenzní psychologie ostatním disciplínám, které se věnují kriminálnímu jednáním, deliktům a kriminalitou jako sociálním jevem. Kriminologické výzkumy zaměřené na osobnost pachatele/ů jsou proto často zacíleny na motivaci kriminálního jednání pachatele, jeho osobní, rodinnou a kriminální anamnézu, na průběh a vývojové problémy jeho socializace, na průběh adaptace v sociálním prostředí, sleduje a analyzuje se životní styl, případně mapují vliv potenciálního i již absolvovaného výkonu trestu, zaměřují se na predikci jeho dalšího chování či na odhad recidivy jeho kriminálního jednání (srov. Marešová & Blatníková, 2010).

² Pozn.: Osobnost je v psychologii jeden z klíčových pojmů a má zde jiný význam než v běžném použití. Osobnost jako celek duševního života jedince, jehož nejvlastnějším znakem je jedinečnost, výlučnost, odlišnost od druhých (srov. Hartl & Hartlová, 2010, str. 373 - 374).

Řešení problémů v kriminologickém výzkumu, kde se pracujeme s proměnnými i z oblasti forenzní psychologie a kde uvažujeme o použití psychodiagnostickým metod, předpokládá alespoň částečné povědomí jak o předmětu studia psychologie (osobnost, psychika apod.), tak i o metodách a technikách, které využívá.

Metoda je postup, který volíme k dosažení cíle (vědecká metoda by měla být dobře prozkoumaná, zdokumentovaná, a neměla by být založená na náhodě, ale na datech). Metody mohou být aplikovány s cílem získat nové vědecké poznatky, odhalit zákonitosti v rámci výzkumu nebo směřují k rozvinutí teorie.

Metodologie určuje metody zkoumání a také pravidla jejich vědeckého použití.

Metodika je termín konkrétnější než metoda, jde o soubor postupů, např.: metodika pro tazatele při výzkumu veřejného mínění.

Technika je způsob, činnost či konkrétní pracovní prostředek, jak lze něco získat, něčeho dosáhnout.

V psychologie je používání pojmů metoda a technika "volnější", tzn. často vystupují jako slova synonymní i v tomto textu, zejména v oddílu věnovaném jednotlivým diagnostickým nástrojům.

Aplikovaná psychologie, metodologie, psychodiagnostika a kriminologický výzkum

Aplikovaná psychologie, ať již jde o policejní, kriminologickou, kriminální, investigativní či obecně forenzní psychologii, má ve svém středu osobnost, její chování, motivaci a prožívání v celé šíři projevů. V psychologii je cílem pochopit zákonitosti v projevech a psychických stavech lidského jedince, což je možné pouze zprostředkovaně, tzn. rozbořením aktivit a projevů a v kontextu s podmínkami a okolnostmi jeho existence. Podle toho, jaký jev se sleduje, se pracuje s proměnnými, které se týkají: osoby, situací, podmínek, vlivů prostředí nebo aktivit jedince – projevů, výkonů, činností či chování apod. Jde o exploraci a porozumění vnitřnímu světu zkoumané osoby, jeho vztahu k okolí, ale jde také o predikci nebo o kontrolu chování. Výzkumná činnost v psychologii, stejně jako v jiných oborech, patří k základním formám odborných aktivit.

V kriminologickém výzkumu se již při vymezení tematického problému nebo při přípravě projektů a plánování způsobu jeho řešení, pracuje v intencích interdisciplinarity. Proto je alespoň orientační povědomí o možnostech psychodiagnostiky prospěšné a žádoucí i pro další vědní obory, které jsou v kriminologickém bádání zaangažovány (edochází pak k situacím, kdy jsou např. *dotazníky* zaměňovány s *testy* v psychometrickém slova smyslu). Metody sloužící k poznání, objevování a ke zjišťování skutečností můžeme rozdělit na **badatelské** (výzkumné) a **diagnostické** (psychodiagnostické), které jsou pro obor psychologie jedinečné.

Psychologická metodologie představuje systém názorů o principech, způsobech a metodách poznání v psychologii, ale také o způsobech a možnostech psychologického výzkumu. Jejím úkolem je kritické zkoumání vědeckých metod, které jsou specifické pro psychologii jako obor, což obnáší i znalost teoretických základů oboru psychologie, metodologických východisek, základních psychologických přístupů ke studiu psychických jevů, metod i technik. K psychologické metodologii patří i otázky obecnější povahy, jako je volba tématu a metod pro výzkum nebo nyní populární téma evaluace, ale také problematika sestavení a sepsání výzkumné zprávy (srov. Blatný, 2006). Více k psychologické metodologie např. Kerlinger, (1972), Mikšík (1986). Mezi novější témata, která jsou v rámci psychologické metodologie studována, patří např. analýza diskurzu, akční výzkum, etnografické metody, práce s texty, studium přirozené řeči, studium vizuálních obrazů, tzv. feministický výzkum a „nereaktivní měření“, což je pojem, který odmítá pojetí pasivního objektu zkoumání – tedy člověka v klasickém behaviorálním schématu (stimul-reakce). Dále do psychologické metodologie patří také problematika výzkumných souborů či výzkum specifických (zvláštních) skupin, transkulturní výzkumné metody, samozřejmě také přímé metody pozorování, rozhovoru, deníkové techniky nebo problematika využití počítačů k vytváření a ověřování teorií v psychologii (ale např. sběr i analýza dat s využitím počítačů). Své místo zde mají také tradiční témata „v novém kabátě“ (např. terénní výzkum a metodologie N=1) a nové možnosti pro zpracování dat a způsoby jejich interpretace. O metodách a tvorbě dat v psychologii pojednává především psychometrika a psychodiagnostika.

Psychologická diagnostika - psychodiagnostika - je naukou o teoretických a metodologických základech (roz)poznávání a určování psychologických charakteristik, ve kterých se jedinci mezi sebou liší, nebo které vystihují jejich aktuální psychický stav. Ve své teoretické orientaci vychází z *diferenciální (individuální) psychologie*³; teoretickým modelem psychodiagnostiky může být psychoanalýza, sociální učení, behaviorismus nebo integrativní (eklektický) přístup apod. Více o metodologii psychodiagnostiky a souvisejících konceptech např. Ferjenčík (2000 nebo Říčan (1980). Psychodiagnostické metody tvoří ucelený, ale otevřený rejstřík postupů. Jsou zaměřeny na pozorování, měření duševních vlastností a stavů, ale také na zkoumání podstaty, podmínek a příčin individuálních rozdílů, prognózu (predikci), posouzení nebo vyhodnocení změn (např. efektu nápravného opatření). Psychodiagnostika může sloužit pro popis a vysvětlení současného stavu (tzv. psychodiagnostika zaměřená na osobu), pro klasifikaci, stanovení diagnózy, zjištění individuálních zvláštností apod. Samotná strategie

³ Pozn.: Pojem "diference" se nevztahuje jen na odkrývání rozdílů mezi lidmi, ale i na strukturu charakteristik jedince a na změny v čase (na rozdíl od psychologie sociální i psychologie osobnosti, která je spíše zobecňující)

psychodiagnostického vyšetření se řídí praktickým účelem či důvodem, proč se provádí (pak můžeme mluvit o diagnostice kognitivních funkcí, o diagnostice motivace, postoju a hodnot, o psychodiagnostice v oblasti afektivity, diagnostice schopností nebo o psychodiagnostice osobnosti).

Mezi specifika psychologie patří, že pracuje s proměnnými a charakteristikami, které jsou obtížně měřitelné (jako jsou postoje, rysy, vlastnosti, zájmy, pozorované chování apod.), nicméně určitým způsobem se kvantifikovat dají.⁴ **Měřením psychických jevů** a vlastností se zabývá **psychometrie** (či psychometrika), která není pouze aplikační sférou statistiky, ale je vnímána jako svébytná a mezioborová disciplína. Patří sem také problematika konstrukce a standardizace testů (stanovení spolehlivosti, přesnosti, adekvátnosti a citlivosti diagnostického nástroje vzhledem k určité populaci); viz dále v textu str. 45.

Psychologickou diagnostiku provádí psycholog se znalostí jak teoretických základů oboru, psychologické metodologie, psychometrických principů, tak s příslušnou odbornou kompetencí pro administraci dané techniky (viz také dále v textu, str. 46). Také je třeba poznamenat, že v diagnostickém (i výzkumném) procesu nevystupují jednotlivé metody a techniky izolovaně, ale jsou vzájemně provázané a jak již bylo zmíněno výše, jejich použití i interpretace vyžaduje výzkumníka – psychologa.

Kvalitativní – kvantitativní: přístup, výzkum a metody

V kriminologickém výzkumu mají své místo **jak kvantitativní, tak kvalitativní metody**. V posledních letech je zřejmý posun od výhradně kvantitativně nebo kvalitativně pojatých odborných studií k určité integraci a snaze jednotlivé přístupy vzájemně propojit (aby se doplňovaly). Rozhodujeme-li se mezi kvalitativními a kvantitativními metodami výzkumné práce, je třeba nejprve zvážit, zdali se chceme zaměřit na jedinečnost zkoumaného jevu, nebo jestli má být výstupem určitý obecně platný závěr. **Kvantitativní** metody jsou založeny na aplikaci matematicko-statistických metod v psychologickém výzkumu, přičemž se vychází z požadavku po zobektivnění a zpřesnění poznatků (a metod) vědního oboru, který je založen na empirii. Prostředkem k tomu je výše zmíněná psychometrie, neboť kvantifikace je postup založený na měření. Psychometrický přístup má samozřejmě i své limity, vycházející z obecné problematičnosti (až nemožnosti) některé aspekty osobnosti přesně „změřit“ (např. postoje nebo

⁴ Pozn.: Kvantifikaci vyžaduje spíše praxe než teorie, zejm. potřeba srovnávat konkr. jedince s určitou populací osob.

zájmy nejsou aditivní veličiny a psychologie v podstatě pracuje pouze s projevy charakteristik, které chce zjišťovat). Základním prvkem kvantitativního výzkumu je stanovení hypotézy a její následné statistické testování. Vytváří se výzkumné soubory, které by měly přesně odrážet charakteristiky populace a využívají se hlavně deduktivní postupy. Uplatnění má tam, kde již existuje dostatek informací a jejich využití najdeme např. při analýze časových řad, statistickém šetření, vyhodnocování nejrůznějších údajů z databází apod. Je třeba předem zhodnotit, jaké je množství dostupných údajů, s kterými budeme pracovat a zda je z tohoto hlediska provedení kvantitativního výzkumu vůbec reálné a smysluplné.

Kvalitativní výzkum je založený na metodologické tradici dotazování a exploraci sociálního nebo individuálního (na jedince zaměřeného) problému. Vychází z narativní⁵ metodologie a sémiotického přístupu. Pro popis, analýzu a výklad nekvantifikovaných či nekvantifikovatelných vlastností zkoumaných fenoménů naší vnitřní a vnější reality využívá kvalitativních metod. Zatímco kritériem kvantitativních metod je validita, reliabilita, nebo objektivnost, u kvalitativních metod je uváděna kredibilita, transferabilita, dependabilita a konfirmabilita. Kvalitativní přístup pracuje s principem jedinečnosti, neopakovatelnosti, kontextuálnosti, procesuálnosti a dynamiky. Výzkumná metodologie je založena na hledání významu a na jeho různorodých interpretacích (Miovský, 2006, str. 18). Využívá se zejména induktivních postupů, vytváří se nové hypotézy a teorie, které se v průběhu výzkumu mohou flexibilně upravovat a dotvářet. Za stěžejní jsou v kvalitativním výzkumu považovány přístupy jako např. případová studie či její zvl. verze - biografický přístup, také etnografický výzkum, zakotvená teorie,⁶ fenomenologické zkoumání (kde je cílem popsat a analyzovat jedincem nebo skupinou prožitou zkušenost), analýza dokumentů - obsahová analýza nebo historický výzkum (ten se zabývá popisem toho, co se stalo v minulosti - může jít o výzkum historické události nebo procesu či o komparaci krátkého časového období nebo více časových období. Také sem patří akční a kritický výzkum, samozřejmě také pozorování a rozhovor, anebo expertní šetření (srov. Cejp, 2011). K přednostem kvalitativního přístupu a kvalitativních metod jednoznačně patří, že sledované jevy studují v přirozených podmínkách a že jejich smysl „vyplývá skrze interpretaci významů, které jim lidé dávají“ (Čermák, 2002, str. 11). Někdy jsou kvalitativní postupy využívány pro generování dat, která jsou přístupná kvantitativnímu zpracování, např. v oblasti tzv. psychosémantických metod (srov. dále v textu str. 78). Více k jednotlivým kvalitativním metodám a technikám např. Miovský, 2006.

⁵ Pozn.: *Narativita* může být vymezena jako strategie vyprávění (proces vytváření příběhu - způsob, kterým lidé transformují vědění do vyprávění) i jako výsledek tohoto procesu (příběh, vyprávění či osobní historie).

⁶ Pozn.: *Grounded theory* je označení pro strategii výzkumu a zároveň způsob analýzy získaných dat.

Oba přístupy – kvalitativní a kvantitativní – jsou často srovnávány a dává se tak důraz na to, aby vynikl jejich odlišný epistemologický a metodologický základ (Štěpaníková & Čermák, 1999). Je ale třeba poznamenat, že **obě metodologie mohou být uplatněny v různých momentech v rámci jednoho výzkumu** a tato zpětnovazebná smyčka **facilituje a maximalizuje sílu obou přístupů**. Vztah kvantitativního a kvalitativního přístupu ve výzkumu lze chápat jako vzájemně působící kontinuum a je žádoucí využít kvalitativní a kvantitativní postupy syntetizujícím způsobem – a to na základě toho, který z přístupů se jeví jako vhodnější pro konkrétní typ dat. Kvalitativní a kvantitativní metodologie se vzájemně tolik neliší metodami a procedurami, ale spíše způsobem analýzy.

Klinické a testové metody - psychodiagnostika

Obdobně jako v jiných disciplínách, jsou v psychologii i v kriminologii teoretické výzkumné metody reprezentovány analýzou, syntézou, abstrakcí, srovnáváním apod. K empirickým výzkumným metodám patří pozorování, experiment, explorační metody (tedy rozhovor či dotazník), ale také např. analýza produktů lidské činnosti nebo testové metody.

Jedním ze zdrojů pro získávání/sběh dat v kriminologickém výzkumu je **psychodiagnostika – klinické a zejména testové metody**. Pokusů o klasifikaci psychodiagnostických metod bylo učiněno mnoho. Po formální stránce se mluví o dotaznících, projektivních metodách či posuzovacích stupnicích. Podle cíle, který se diagnostikou sleduje: testy inteligence, testy zaměřené na diagnostiku paměti, metody zjišťující další kognitivní schopnosti jako je percepce, pozornost, psychomotorické tempo apod, metody diagnostikující osobnost (její strukturu, složky osobnosti), metody postihující vývoj a vývojové změny, metody mapující patické rysy osobnosti osobnosti (tj. ty které jsou mimo normu, ale odchylka extrémní), metody zjišťující neuropsychologické projevy a změny (tzv. testy organicity) nebo metody orientované na interpersonální vztahy apod. Základní členění psychodiagnostických postupů (tj.

Tabulka 1: Dělení psychodiagnostických metod

PSYCHODIAGNOSTICKÉ METODY			
A) KLINICKÉ METODY		B) TESTOVÉ METODY	
pozorování	rozhovor	výkonové testy	testy osobnosti
anamnéza	analýza produktů	projektivní testy	posuzovací škály...
experiment...			

pracovních prostředků psychodiagnostiky) nejčastěji vychází z kritéria standardizace, tzn., že metody, které směřují k poznávání osobnosti, se nejčastěji dělí na **testové**, někdy označené také jako psychometrické a na netestové, tj. **klinické metody** (členění viz Tabulka 1).

I. KLINICKÉ METODY V KRIMINOLOGICKÉM VÝZKUMU

Klinické (netestové) metody se zaměřují na poznání konkrétního jedince v jeho celistvosti a jedinečnosti, vyšetřovanou osobu pojímají v dynamice vývoje a vytváří o ní celkový obraz (idiografický charakter). Mezi jejich výhody patří flexibilita (postupy je možné obměňovat) či individuálnost (postupy mají sice svá pravidla, ale jsou poměrně volná). Bývají označovány také jako širokopásmové, tzn., že mnoho informací, které díky nim o osobnosti získáme, umožní postihnout komplexnost případu a je zde větší možnost vyhodnotit případné zkreslení výsledků. K nevýhodám patří mj. skutečnost, že jejich vyhodnocení probíhá většinou podle subjektivní stupnice posuzovatele, postupy jsou časově a pracově náročnější (na pozornost a aktivitu posuzovatele) a také vyžadují schopnost umět vybrat z mnoha informací to, co je podstatné a důležité. Ve srovnání s testovými metodami (dále v textu, od str. 43) nejsou jednoznačně psychometricky podloženy a získané údaje mají převážně kvalitativní charakter. Za netestové metody jsou považovány pozorování, rozhovor (informační rozhovor či diagnostické interview), psychologická anamnéza, analýza produktů (stop či otisků činnosti) nebo experiment (např. modelová situace). Ukázky konkrétního využití jednotlivých technik v již realizovaných výzkumech uvádíme v textu formou ukázky a pro podrobnější informace je připojen bibliografický odkaz. V textu jsou tyto „ilustrace“⁸ navíc označeny svislou čarou v pravé části stránky.

1. Explorační metody – rozhovor (a dotazování) v kriminologickém výzkumu

Metoda dotazování (rozhovor a dotazník) jako výzkumná aktivita byla rozpracována v prvním svazku této metodologické řady (Cejp, 2011) a proto zde uvádíme jen stručné základní vymezení. S **rozhovorem** se v psychologii setkáváme jako s metodou diagnostickou, ale také jako s výzkumným nástrojem. Metodologický rozdíl mezi nimi nemusí být příliš výrazný, protože v obou případech jde o sběr informací, cílem je zjistit fakta při řešení výzkumného nebo

⁸ Pozn: Mechanické přenášení hotových postupů (metodik) z již realizovaného výzkumu, který byl proveden za určitých podmínek, je nežádoucí, stejně jako mechanické přejímání klinických a testových metod, které byly vypracovány pro jiné účely.

klinického problému. Na výzkumný rozhovor (jako na vědecký nástroj) se však vztahují kritéria reliability, validity a objektivita.

Metoda **rozhovoru** (interview) představuje zprostředkovaný a interaktivní proces získávání dat a pro psychologa představuje jeden z nejdůležitějších pracovních nástrojů. Tradičně bývá členěna podle míry formalizované řečové výměny informací a tak se nejčastěji setkáme s dělením na strukturovaný, polostrukturovaný a nestrukturovaný rozhovor. Jednoznačnou výhodou rozhovoru je jeho flexibilita (viz výše výhody klinických metod obecně), nevýhodou pak nejednoznačnost či mnohovýznamovost slov.

Z terminologického hlediska se jako **interview** označuje takový rozhovor, který je moderovaný a prováděn s určitým cílem a účelem. Interview je prováděno obvykle s jednou, maximálně třemi osobami (při více jak třech osobách již dochází např. ke vzniku skupinové dynamiky). Při větším počtu proto mluvíme o skupinovém interview nebo o ohniskové skupině (*focus group*, viz Cejp, 2011). Výzkumník, psycholog či obecně tazatel je při interview jednoznačně v roli tazatele a určuje témata, otázky, okruhy, průběh interview iniciuje atd. Pak by rozhovor byl obecnější pojem než interview. V odb. literatuře se užívá termín interview také z důvodu odlišení rozhovoru jako výzkumné metody a rozhovoru jako formy běžné lidské komunikace.

Dotazník představuje strukturovanou sadu otázek a výroků, které jsou předloženy skupině lidí za účelem zjištění a měření jejich postojů, přesvědčení, hodnot apod. Mezi hlavní výhody dotazníku patří nízká časová a finanční náročnost a snazší kvantifikovatelnost dat. Nevýhodami jsou zde nižší pružnost, menší věrohodnost dat a náročnost na přípravu. Dotazník je vlastně vyhraněnou formalizací rozhovorových metod.

Strukturovaný rozhovor je metodou sběru dat, která le na pomezí rozhovoru a dotazníku. Pořadí a znění otázek je fixované, včetně případných sond a dalších technických prvků rozhovoru. Podmínky vedení rozhovoru jsou standardizované. Často se používá i předem stanovené časové schéma rozhovoru. Rozhovor musí být do detailu předem připravený. Cílem je minimalizace vlivu osoby, která rozhovor administruje. Jeho výsledky jsou snáze zpracovatelné, ale zmenšuje se hloubka poznání. Do jisté míry může šablonovitý postup vést k získání nepřesných a neúplných údajů.

Nestrukturovaný rozhovor (např. narativní interview) probíhá pružněji. Výzkumný pracovník si pochopitelně připraví základní otázky, které bude klást, ale jejich obsah, pořadí a formulace závisí na tazateli, který se přitom nemusí přidržit žádného schématu. Používá se v případech, má-li se odhalit situace jednotlivého respondenta a rovněž tam, kde se poprvé seznamuje badatel s výzkumným problémem (tam, kde se již orientuje ve vztazích a chce studovat určitý aspekt problémů, lze s prospěchem využít strukturovaného rozhovoru. Nedostatkem tohoto postupu je větší obtížnost při zpracování získaného materiálu.

Při **polostrukturovaném rozhovoru** se zvyšuje aktivita výzkumníka, který má předem připravený seznam otázek, ale způsob a forma odpovědí na tyto otázky zůstává víceméně volná. Tzv. jádro rozhovoru tvoří minimum otázek a témat, které je nutné probrat. Vhodné je použít následné upřesňování a vysvětlování odpovědí. Semi-strukturované rozhovory obsahují přesně formulované otevřené otázky, které ovšem nejsou kladeny v přesném pořadí, a vždy mohou být doplněny dalšími otázkami. V praxi to znamená, že respondent vypráví svůj příběh a poté následují doplňující či upřesňující otázky. Ty jsou kladené tak, aby respondent mohl vytvářet vlastní odpovědi a necítil se limitován daným tématem či otázkami.

Základním východiskem při formulaci položek v **dotazníku** je předpoklad, že lidé umí správně vypovídat o svých vlastnostech a svých zvycích, tzn., že jejich odpovědi mohou mít diagnostický význam, pokud se podaří empiricky dokázat jejich vztah k nějaké vlastnosti nebo kritériu. Podle toho se zdá vhodným postupem sled těchto kroků: logická, sociologická a psychologická analýzy zkoumané charakteristiky; rozvaha a výběr, jakým druhem položek by se dala charakteristika nejlépe zkoumat; sestavení seznamu všech položek, kterými je možné operacionalizovat prvky zkoumané charakteristiky a následné posouzení těchto položek zejména s ohledem na jejich srozumitelnost. Poté může následovat pilotní ověření experimentální formy dotazníku, která by měla mít cca o třetinu více položek, než kolik je jich třeba do definitivní formy. Tvorbou dotazníku se v psychologii podrobně zabývá psychometrie⁹, viz dále v kapitole str. 45.

V této kapitole se zaměříme na varianty rozhovoru/interview, které mají přesah k forenzně psychologické činnosti a mají své uplatnění v kriminologickém výzkumu. Z hlediska cíle

⁹ Pozn.: Základem pro konstrukci dotazníku tak může být teorie osobnosti, empirie nebo faktorový přístup.

rozhovoru se v psychologii můžeme setkat s rozhovorem klinickým, terapeutickým, ale také např. s anamnestickým, diagnostickým i výzkumným rozhovorem.

Obrázek 1: Ukázka - Rozhovorový list (Gjuričová & Husníková, 1974)

G. Hodnoty: požitek, majetek, kariéra, bezpečí, svědomí, společnost, ~~seberealizace, sebevycnova,~~ slova/činy, identifikační vzor, vztah k tradici, technovědě, historii, náboženství; **rozpory**
H. Hmotné zajištění: byt, příjem, dluhy, podpora, nároky, starost, minulost, budoucnost
I. Popis vlastní povahy: společenský, plachý, nervózní, podnikavý, skromný, altruista
J. Budoucnost: bezprostřední plány, naděje, obavy, dlouhodobé plány, jejich reálnost, vztah k nim, stárání, smrt

Diagnostický rozhovor je součástí celého diagnostického procesu a psychologického vyšetření osoby a je veden s cílem získat informace o vyšetřované osobě, osvětlit pozorované symptomy (příznaky), najít zákonitosti a pokusit se podhalit „co je v pozadí“. Jednou jeho funkcí je zjištění symptomů a psychických obsahů vyšetřované osoby (orientační funkce diagnostického rozhovoru), sloužit může také k ověření výsledků z jiných diagnostických metod (verifikační funkce diagnostického rozhovoru). Z toho plyne, že může být zaměřen anamnesticky (příp. přímo spojen s vyplněním anamnestického dotazníku, viz dále v textu str. 27, nebo se specializuje na dílčí problém (např. zjištění motivace ke konkrétnímu činu). Diagnostický (ale samozřejmě i výzkumný) rozhovor může mít podobu **polostrukturovaného interview**. Jako pomocný nástroj při vedení rozhovoru, může sloužit formulář/list (viz Obrázek 1), který tazateli nabízí tematické okruhy, které mají být během diagnostického rozhovoru zmapovány. Semistrukturovaná forma může obsahovat přesně formulované otevřené otázky, které nemají striktně danou posloupnost, příp. se mohou se doplňovat dalšími otázkami (srov. ukázka

Obrázek 2: Formulář a pokyny pro záznam strukturovaného rozhovoru (Kubička & Csémy, 2005)

<p>1. Kolikrát jste se léčil(a) pro psychiatrické (duševní) obtíže? a. Lůžkové ☐☐ b. Ambulantně ☐☐</p> <p>2. Máte invalidní důchod pro psychickou poruchu? 0 - Ne ☐ 1 - Ano</p> <p>Měl jste někdy období, myslím takové, že to nebylo následkem alkoholu či drog, kdy jste měl <i>(Viz definice v Pokynech.)</i> 0 - Ne 1 - Ano</p>	<p>1 LÉČBY: Jde o jakoukoliv léčbu pro kterýkoliv psychiatrický problém. Nezahrnuje léčbu či poradenství ve věci návykových látek, zaměstnání či rodinných problémů. Jednotkou záznamu je léčebná epizoda (obvykle spočívající v sérii více či méně navazujících návštěv či léčebných dnů), ne počet návštěv či dnů léčby.</p> <p>2 INVALIDNÍ DŮCHOD: Invalidní důchod pro somatickou nemoc či neurologickou diagnózu (např. epilepsii, aj.) počítejte pod položkou 9 oddílu "Zdravotní stav".</p>
---	--

semistrukturovaného výzkumného rozhovoru např. Polišenská, Borovanská, & Koubalíková (2010, str. 29, str. 167).

Přesná sekvence otázek rozhovoru, které jsou následně vyhodnocovány, patří k variantě **strukturovaného** rozhovoru, který zejména při větších výzkumných soborech, převládá. Jako ukázkou formuláře (a pokynů pro záznam) strukturovaného rozhovoru uvádíme Index závažnosti návykového chování (EuropASI, Obrázek 2).

Výzkum realizovaný v Institutu pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP), který byl součástí projektu OSN (Odpověď trestního soudnictví na obchodování s lidmi v ČR a v Polsku, UNICRI, 2004) obsahoval mj. průzkum zaměřený na zkušenosti obětí obchodu s lidmi. K tomu byl využit záznamový arch pro vedení hloubkového interview s českými oběťmi/zkušenosti obětí obchodu s lidmi; ukázkou archu viz Obrázek 3 (Trávníčková, Přesličková, Nečada, Trdlicová, & Luptáková, 2004).

„...Za období od srpna 2003 do února 2004 jsme měli k dispozici výpovědi od 10 obětí. Za tuto pomoc získala vždy každá konkrétní oběť jednorázovou odměnu 100 USD. V průběhu pilotáže bylo na podnět vedoucí sociální pracovnice La Strady, která většinu rozhovorů s oběťmi realizovala, navrženo diskutovat s obětí v jejím rodném jazyce - nejčastěji v ruštině. Přesná formulace a srozumitelnost otázek v rodném jazyce oběti zvýšila spolehlivost získaných informací a zároveň umožnila snadněji navázat kontakt v choulostivé situaci. Překlad textu do ruštiny byl samostatnou přílohou signální zprávy z pilotáže. Informace získané osobní výpovědi jednotlivých obětí zahrnují demografický profil obětí, zdroje a typy cestovních dokladů, způsoby získávání obětí, zacházení s oběťmi ze strany pachatele a policie, spolupráci s nestátními organizacemi atd.....“ (Trávníčková, Přesličková, Nečada, Trdlicová, & Luptáková, 2004, str. 25). „...Téměř všechny respondentky se shodly v tom, že důvodem jejich odcestování byla snaha nalézt „lepší život“. Tahle představa se ukázala jako málo diferencovaná, mlhavá. Žena z Vietnamu upřesnila, že k rozhodnutí hledat práci jinde ji přinutily těžké životní podmínky v její vlasti. Žena ze Slovenska přiznala, že důvody neměla žádné a k odcestování byla donucena. Bližší vysvětlení neuvedla. Očekávání žen se soustřeďovalo na přání najít dobrou práci, novou rodinu, někdy přímo „bohatství“. Obávaly se také stejných věcí: neznámého prostředí a měly strach ze zprostředkovatele. V zahraničí většinou očekávaly práci jako číšnice, kuchařky, tanečnice, barmanky, dělnice, servírky. O tom, že některé ženy se staly oběťmi zločinného obchodu, osm z

Obrázek 3: Arch pro záznam hloubkového interview (Trávníčková, Přesličková, Nečada, Trdlicová, & Luptáková, 2004)

B. Očekávání, plány

13. Proč jste chtěla opustit ČR? Měla jste nějaký zvláštní důvod, nebo Vás k tomu vedlo obecné očekávání lepšího života?

14. Co jste před odjezdem očekávala a čeho jste se bála?

15. Jaký druh práce jste v zahraničí očekávala?

deseti žen vědělo. Žena, která byla obchodována do Itálie, byla přesvědčena, že prostituce je v Itálii zakázána, a tudíž jí nic podobného nehrozí. (Trávníčková, Přesličková, Nečada, Trdlíková, & Luptáková, 2004, str. 108-109).

V rámci výzkumu dlouhodobých trestů odnětí svobody byla použita metoda polostandardizovaného rozhovoru s experty z věznic, který obsahoval cca 40 otázek (ukázka schématu viz Obrázek 4). Cílem bylo zjistit, zda a v čem se liší způsob výkonu trestu odnětí svobody u prvovězňených a opakovaně vězňených odsouzených k dlouhodobým trestům.

„...Nástup trestu je u obou zkoumaných skupin jednotný. Po nástupu do výkonu trestu zařazovací komise ve složení specialistu oddělení výkonu trestu a dalších referentu zařadí odsouzené v souladu s možnostmi věznice, s ohledem na zdravotní stav, délku uloženého trestu, předchozí pracovní kariéru a další závažné charakteristiky osoby (problémy s drogami apod.) podle vnitřní diferenciacce do oddílu. Většina věznic má nyní multikategoriální charakter (je v nich vykonáván trest odnětí svobody všemi kategoriemi vězňů, někdy je součástí věznice i vazební věznice), ale specialisté jsou specializovaní podle kategorií vězňů jen částečně nebo vůbec ne. Jen výjimečně v některých věznicích jsou prvovězňení odsouzení ubytovávaní zvlášť (do jiných budov či světnic) od ostatních vězňů. Jinak v průběhu každého dne se vězňi různých kategorií setkávají především při volném pohybu uvnitř věznice a na pracovištích, dále při tzv. hromadných akcích – stravování, vycházkách, na zdravotních střediscích apod.....“; „...Pokud jde o názory na odborné vyšetření vězňů (především psychologické), zde se odpovědi mladších pracovníků věznic radikálně liší od odpovědí dělesloužících. Mladí hodnotí psychologické vyšetření jako tvůrčí proces se značnou volností pro specialisty, starší je vidí jako jednotné u různých kategorií vězňů, s menší volností specialisty volit jiné než obvykle užívané metody. Také názory na důvody dalších setkání psychologa s odsouzenými nejsou shodné. Sice všichni zdůrazňují, že to je převážně individuální zájem odsouzeného o setkání se specialistou, ale mladší zdůrazňují vliv práce psychologa se skupinou vězňů, starší pragmaticky uvádějí jako důvod spíše doporučení vychovatele, lékaře apod.....“ (Marešová A. , 2004, str. 126).

Specifickým typem rozhovoru, který má standardizované cíle (jako je např. potvrzení nebo vyvrácení diagnózy) a probíhá částečně standardizovaným způsobem, je **klinický rozhovor**. Je dán výchozí cíl a repertoár otázek, ale volba strategie záleží na odborném úsudku tazatele/psychologa (rozhovor se může v okamžiku, kdy vznikají pochyby a nejasnosti, různě

Obrázek 4: Schéma polostandardizovaného rozhovoru s experty (Marešová A. , 2004, str. 116)

11. Při zpracování výchovného programu je brán ohled na znalecký posudek: vždy, když existuje, občas, nikdy.
12. Kdo obvykle zpracovává výchovné programy, kdo je schvaluje a kdo je kontroluje?
13. Jsou odlišné požadavky na obsah výchovných programů podle kategorií vězňů?
14. Obsahují výchovné programy prognózu chování vězně? Ano – ne, občas
15. Je s prognózou ve VTOS vůbec někdy pracováno: ano - ne
16. Je plnění výchovných programů sledováno? Povinně? Náhodně? Periodicky? Jen při hodnocení chování odsouzeného motivovaného podmínkou apod.?

větvit). Cílem není získat od dotazovaného jednoznačnou a konkrétní odpověď, ale rozhovor má umožnit najít - s určitou mírou jistoty - odpověď na otázku, která je v dané věci důležitá nebo objasnit místa, kde se objevují nějaké rozporuplné otázky či nejasnosti. Pokud je rozhovor použit jako prostředek k ovlivnění, mluvíme o **formativním rozhovoru** (rozhovor poradenský, terapeutický atd.). V oblasti forenzní psychologie se můžeme setkat se **stresovým rozhovorem** (kdy je např. záměrně narušována koncentrace pozornosti respondenta (vyslýchaného) nebo s rozhovorem tzv. **larvovaným**, při němž si vyšetřovaná osoba neuvědomuje, že od ní záměrně získáváme důležité informace.

Jako podpůrná psychologická metoda se v kriminalistické psychologii objevuje technika **kognitivního interview** (k tématu více např. Čírtková & Červinka, 1994, Čírtková, 1998, nebo Willis, 2005). Vychází z předpokladu, že informace, které jsou uloženy v paměti člověka a které si z nejrůznějších důvodů není schopna osoba vybavit, je možné „aktivovat“ při kognitivním interview. Jedinec nahlas sděluje, jak došel, ke své odpovědi (buď současně se svou odpovědí, nebo chvíli poté), jde o „výslech vedený způsobem, který maximálně podporuje paměťový výkon“ (Čírtková & Gillnerová, 1998).

Ve znaleckém posuzování otázek specifické věrohodnosti (věrohodnost podané výpovědi) se objevuje metodika nazvaná **Posouzení validity výpovědi**¹⁰ (*Statement Validity/Reality Assessment, SVA*, blíže viz práce Vrij, 2000). První část této techniky představuje strukturované interview, kdy posuzovaná osoba vypráví o události, která je předmětem šetření (např. poškozený v trestní věci vypovídá o události, kdy byl okraden apod.). Rozhovor je zaznamenán (nejlépe autentická audio nahrávka) a vyhotovený přepis takového sdělení pak slouží pro následnou obsahovou analýzu (*criteria-based content analysis*), která představuje další fázi metodiky. Systematicky se posuzuje obsah a kvalita získaných výpovědí podle daných kritérií. Poslední částí SVA je vyhodnocení výsledků obsahové analýzy prostřednictvím jedenáctipoložkového seznamu pro ověření validity (*Validity Check-list, VCL*), který vznikl z potřeby určitým způsobem posuzování uspořádat a kvantifikovat. Sleduje čtyři oblasti (psychologické charakteristiky, charakteristiky rozhovoru, motivace a otázky související s vyšetřováním (zejm. nesoulad jednotlivých verzí/výpovědí. Nejedná se o standardizovaný test; metodika SVA je akceptována jako důkaz u soudu v např. Německu.

¹⁰ Pozn.: Technika je založena na hypotéze, že mezi líčením, které se opírá o skutečný prožitek, a líčením, které je smyšlené, existuje jasný kvalitativní rozdíl.

V oblasti psychologického výzkumu můžeme jako příklad řízeného rozhovoru uvést **debriefing**, který hraje významnou roli zejména u experimentů, které by mohly přinést zkoumaným osobám traumatizující zážitky (např. Milgramovy experimenty – viz kapitola od str. 37). V případě, že byly zkoumané osoby v rámci výzkumu „uvedeny v omyl“ (*deception*)¹¹, vše se uvede na pravou míru, osvětlí se pravý záměr výzkumu. Jde o formu interview, které následuje po skončení sběru dat, kdy výzkumník zkoumaným osobám objasní, „o co ve výzkumu šlo“. Cílem tohoto postupu je pomoci zkoumaným osobám zpracovat zkušenosti, které mají z účasti na výzkumném projektu. Debriefing slouží také k získání zpětné vazby od osob, které byly součástí výzkumných procedur.

Debriefing (psychologický debriefing) v širším pojetí je jakýkoli řízený rozhovor vedený odborníkem, který má napomoci lidem ke zpracování traumatizujících zážitků (např. po katastrofě, mimořádné události, zkušenosti veteránů z války) nebo společných zkušeností (např. při outdoorovém tréninku). Jde o specifický postup vedení rozhovoru s jednotlivcem či se skupinou, který je rozfázován do kroků, jež na sebe navazují. Význam: kvalifikované (tj. odborné) opatření; sezení za účelem analýzy traumatické události; druh krizové intervence a pomoci.

Rozhovor je zprostředkovaným a interaktivní procesem získávání dat a jedním z jeho znaků je, že jej nelze provádět bez kombinace s dalšími metodami, zejména pozorováním.

¹¹ Deception: záměrné klamání zkoumaných osob je pojem, který patří do oblasti psychologického výzkumu. Popisuje proces, kdy jsou zkoumané osoby klamány o metodách a cíli výzkumu. Tento postup má zabránit odhalení cíle výzkumu zkoumanými osobami a záměrů výzkumníka. Uvádění zkoumaných osob v omyl je dnes upraveno etickými standardy.

2. Metoda pozorování v kriminologickém výzkumu

Z pohledu psychologie je pozorování komplexní psychodiagnostickou metodou, která o vyšetřované osobě může poskytnout řadu informací, které by jinak bylo obtížné získat. Aby pozorování bylo skutečně přiměřenou diagnostickou (i výzkumnou) metodou, je třeba stanovit, co, proč a jak chceme pozorovat. Plánovitost, určitá systematičnost i selektivita jsou charakteristiky, které odlišují profesionální/výzkumné pozorování od „běžného a bezděčného sledování okolního světa“. O této metodě sběru dat bylo pojednáno již v prvním svazku této ediční řady (blíže viz Cejp, 2011), zde uvádíme jen základní pojmy, viz Tabulka 2.

Tabulka 2: Formy/druhy pozorování

standardizované x nestandardizované	<ul style="list-style-type: none"> • Standardizované pozorování se používá tam, kde jsou : <ul style="list-style-type: none"> - přesně vypočítány a definovány pozorované elementární jevy; - určeny kategorie hodnot, kterých mohou jevy nabývat; - výsledky standardizovaného pozorování různých jednotek různými pozorovateli srovnatelné. • Nestandardizované pozorování se užívá tam, kde: <ul style="list-style-type: none"> - je určen pouze cíl pozorování , nejsou formalizovány nástroje sběru dat; - jde např. o přípravnou fázi výzkumu nebo o předmětu zkoumání není mnoho známo, - jsou kladeny vysoké požadavky na pozorovatele (obtížná technik sběru dat).
skryté x zjevné	<ul style="list-style-type: none"> • Skryté pozorování- výhodou je možnost pozorovat přirozené sociální prostředí, což může přinést informace o jevech (interakcích), které nejsou při zjevném pozorování výzkumníkovi přístupné. <ol style="list-style-type: none"> a) Pozorovatel přijímá roli člena skupiny, o jeho roli výzkumníka nikdo neví (tzv. „sociální forma“ skrytého pozorování); b) výzkumník/pozorovatel je fyzicky skryt (např. jednocestné zrcadlo) a sleduje skupinu zcela nepozorován. • Zjevné pozorování se hodí pro sociální situace (běžné, každodenní), kde osoba a přítomnost pozorovatele neprodukuje rušivé vlivy. Pozorovatel nijak neskrývá svou roli výzkumníka (pozn. samozřejmě pokud je pozorování zaměřeno na jevy související s dodržováním či porušováním pravidel, přítomnost pozorovatele může rušivě působit - ovlivňuje chování (např. hawtonský efekt).
zúčastněné x nezúčastněné	<ul style="list-style-type: none"> • Zúčastněné pozorování: pozorovatel je součástí sociálního organismu, prostředí, které sleduje; ale vždy nemusí tajit to, kým skutečně je (přístup zjevný x skrytý), míra identifikace může ovlivnit objektivitu výzkumníka. Je účastníkem společenských vazeb, je začleněn do situace a výsledky pozorování jsou podmíněny jeho začleněním do sledovaného sociálního prostředí - pouhá přítomnost může chování pozorovaných ovlivnit ; může být obtížné zajistit si vstup do systému. varianta: od pouhého prostorového spojení až po přijetí role člena skupiny. • Nezúčastněné pozorování: situace, kdy je pozorovatel oddělen od sociální situace, neúčastní se jí. Má stanovený soubor znaků a jejich kategorií a do nich zařazuje jednotlivé elementární jevy - výroky nebo chování (srov. standardizované pozorování).

Jako příklad použití metody **zúčastněného pozorování** (srov. Tabulka 2) ve výzkumech realizovaných IKSP můžeme zmínit sledování chování extremistů při veřejných vystoupeních

“...Zúčastněné pozorování při zhruba patnácti veřejných vystoupeních radikálních skupin bylo použito v orientační fázi výzkumu. Pozorování bylo nejdříve prováděné jako nestrukturované, později jsme již mohli na základě zkušenosti vytvořit pozorovací schéma a provádět pak pozorování strukturované. Naším záměrem bylo navštívit co nejvíce takových akcí, abychom byli schopni popsat obecný mechanismus projevů masy i jejích jednotlivých složek; současně nám šlo i o celkový přehled o frekvenci, masivnosti a agresivitě veřejných vystoupení různých radikálních proudů. K tomu účelu byly osloveny městské úřady všech větších a středních měst (celkem 68 úřadů) v ČR a byly požádány o spolupráci při monitorování veřejných vystoupení, tzn. demonstrací, manifestací, veřejných koncertů apod., všech organizací, které lze označit za extremistické....”

“...Charakteristiky veřejných akcí, na které byl kladen důraz: počet účastníků, organizační zabezpečení akce, chování účastníků, vzhled účastníků, policejní zajištění akce, účast sdělovacích prostředků a způsob prezentace akce v médiích.Akce pořádané levicovými skupinami: Účastnili jsme se kolem dvaceti akcí, vesměs demonstrací s nejrůznější tematikou, většinou v Praze. Počet demonstrantů byl překvapivě poměrně vysoký, často jsme napočítali kolem tří set účastníků, mnohdy ještě více. Vysoký podíl tvořily dívky (na některých akcích až 50%). Organizačně byla většina akcí nedostatečně zajištěna - zhruba polovina akcí nebyla řádně ohlášena, chyběla pořadatelská služba, ozvučení bylo většinou nedostatečné a občas zavládly pochybnosti co dělat dál. Naštěstí (pro organizátory) byla valná většina účastníků maximálně disciplinovaná. Velmi charakteristické bylo vědomí účelu demonstrace a z toho pramenící nechuť účastníků rozptylovat se něčím jiným (uvedme citát: „dnes jsme se nesešli, abychom bojovali s nacisty, ale abychom podpořili Ladronku“ a tato slova stačila, aby se „bojovníci“ stáhli a ponechali záležitost policii). Jediné výstřelky jsme zaznamenali u příslušníků hnutí punk, kteří tvoří mezi alternativci jakési tvrdé jádro. Tito lidé jsou současně nejsnadněji identifikovatelnou složkou mezi demonstranty, nesoucí na sobě nesnadno smazatelné znaky příslušnosti ke své subkultuře, početně tvořili asi 10 - 15% z účastníků demonstrací. Většina ostatních účastníků rovněž nesla vnější znaky příslušnosti k alternativními hnutí, ale tyto znaky byly snadno odstranitelné (např. součásti oděvu). Kolem 10% (na některých akcích až 20%) účastníků nevykazovalo nějaké vnější odlišnosti od běžné populace mladých lidí...”

Metoda pozorování může být použita jako samostatná diagnostická metoda, často ale slouží (v psychologii i ve výzkumu) jako podpůrná či doplňková metodou - např. pozorování vyšetřované osoby během psychologického vyšetření, při administraci testů nebo při rozhovoru;

Obrázek 5: Ukázka archu pro záznam pozorování při psychologickém vyšetření (Rozhovorový list)

A. Celkově: sympa-anti, estet.+-, "sexy", simplex, integr., kultiv., solidní, upřímný, zajímavý
B. Zjev
Postava: astenik, atletik, pyknik, obéz., vzrůst, estet.+-, mask.-fem., disprop., vady
Hlava: estet. +-, výraznost, stigmata, zdraví, mládí
Upravenost: čistota, účes, kosmetika, oděv, ozdoby
C. Motorika: držení, pantomimika, mimika: para, hypo, nepravidelnost, neklid, tiky, teatrálnost
D. Řeč: tempo, kvantum, vady, slovník, skladba, výslovnost, hlas, globálně
E. Emotivita: euforie-smutek-deprese, vzrušení-klid, moróznost, podrážděnost, apatie, abulie, starost, úzkost, resignace, zoufalství, veg. projevy, kolísání, ovlivnitelnost, oploštělost

ukázka schématu pro záznam pozorování při diagnostickém rozhovoru, viz Obrázek 5 (Gjuričová & Husníková, 1974).

Po vlastním pozorování (tj. registraci určitých jevů) následuje analýza získaných dat a hledají se vztahy mezi nimi. Konečnou fází je pak interpretace pozorovaných jevů, které je třeba zařadit do širšího kontextu. Důležitou součástí pozorování, ale i např. rozhovoru, **je registrace a fixace dat**. Forma a způsob záznamu pozorování (ale třeba i rozhovoru) závisí na zvolené strategii či organizaci sběru dat. Můžeme zvolit *nahrávku*, která nabízí možnost záznamu pozorovaného chování v určité situaci (ať již audio či záznam, videozáznam), a která poskytuje nestranný, komplexní a autentický záznam sledovaných jevů a dat. Výhodou je tedy širší získaných informací a možnost údaje přestrukturalizovat. Druhou možností je *záznamový list/arch*, který slouží pro záznam informací a je určitým „průvodcem“ tím, co pozorujeme.

Pro adekvátní záznam pozorovaného existují schémata, kdy se provádí záznam pouze incidence (přítomnost vs. nepřítomnost sledovaného znaku) nebo se zaznamenává výskyt sledovaného jevu i intenzita projevu (Ferjenčík, 2000). **Záznamový arch** představuje strukturovaný materiál, který usnadňuje záznam i zpracování dat. Nabízí tematické okruhy či konkrétní jevy, na které se má výzkumník při své činnosti (např. v průběhu realizace rozhovoru, pozorování) zaměřit. Arch má být přehledný, strukturovaný a důležitá je operacionalizace, tedy přesné vydefinování jednotlivých kategorií. Nevýhodou je zde určitá redukce dat a proto je vhodné, pokud to okolnosti výzkumu dovolí, pozorování (i rozhovor) doplnit např. video nebo audio nahrávkou.

Obrázek 6: Záznamový arch pro pozorování - výzkum IKSP (Holas & Večerka, 2003, str. 60)

U veřejně přístupných klubů se při pozorování soustředit na tyto charakteristiky:

I.

- 1) zdali klub je vůbec pravidelně otevřen, jaká je provozní doba, jak je dodržována
- 2) jakou má kapacitu (k sezení, k ostatním aktivitám)
- 3) zda je v jeho okolí patno, že ho navštěvuje ohrožená mládež (graffiti)
- 4) pro jaké druhy aktivit je klub vybaven (zkušebna, kulečnick, stolní tenis, pódium apod.), a jsou-li tato zařízení funkční
- 5) budí výbava dojem, že je pravidelně používána? Je opotřebována, nebo zdevastována?
- 6) existuje program akcí (týdenní, měsíční), probíhají akce pravidelné, příležitostné

Ukázky záznamového archu pro pozorování (Obrázek 6, Obrázek 7) jsou z výzkumné sondy, která byla zaměřena na sledování a hodnocení aktivit prevence kriminality (Holas &

Večerka, 2003). Záznamový arch autoři nabízí jako “pomůcku k hodnocení plnění cílů projektů programů sociální prevence, která pomůže k ujasnění charakteristik, které je třeba sledovat, je možno vypracovat rámcovou osnovu, „hodnotící list“ pro vybrané druhy aktivit sociální prevence. “ (Holas & Večerka, 2003, str. 51).

Obrázek 7: Záznamový arch pro pozorování - výzkum IKSP (Holas & Večerka, 2003, str. 59)

1. Kde jsou pozorované předměty či objekty umístěny? Jak jsou fakticky přístupné (otevřený či uzamčený prostor, díry v plotě, provozní řád sportoviště, provozní doba)?
2. Jak vypadají - jsou opotřebovány sportovní činností, která na nich má být uskutečňována (tedy hraním či ježděním) či zdevastovány jinou činností?
 - jsou opravovány, udržovány, nějak zabezpečeny před zničením?
 - jsou použitelné ke svému účelu?
3. Jsou používány ke svému účelu? K jinému účelu - jakému?
Co o těchto skutečnostech svědčí (vyšlapaná tráva, prohlubně v místě pod košem apod.)?

K přesnému vymezení pozorovaných dějů a popisů chování standardním způsobem slouží tzv. **posuzovací stupnice** (*rating scales*), které se uplatňují hlavně v psychologickém výzkumu. Definovány jsou jako obecné metody či techniky, které lze užít pro měření různých jevů či procesů (Břicháček (1978, str. 14). jde o metodu sloužící k záznamu jednotlivých vlastností posuzované osoby nebo posuzovaného předmětu a to způsobem, který zajišťuje určitou objektivnost a dovoluje kvantitativní zachycení jevu (Svoboda (1999, str. 299)); k posuzovacím stupnicím také viz str. 144.

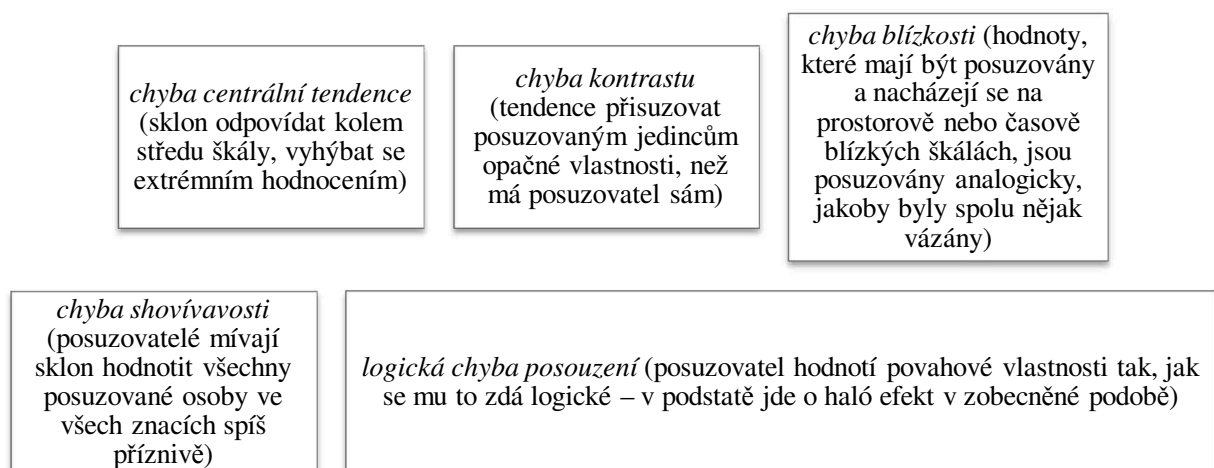
Validita pozorování informuje o tom, zda údaje, které jsme pozorováním získali, odpovídají pojmům a konstruktům, které jsou obsaženy ve formulaci vědeckého problému nebo hypotéze daného výzkumu (tzn., zda jsme obdrželi informace o jevech, o kterých předpokládáme, že nám je údaje pozorování poskytují). Spolehlivost zkoumání je v situaci přirozeného pozorování dána zejména osobou pozorovatele, který vystupuje jako nástroj měření. Dobrým prostředkem ke zjištění spolehlivosti zjištění míry shody/neshody mezi více pozorovateli nebo mezi opakovaným pozorováním.

Chyby a zkreslení v interpersonální percepci

Pojmem sociální percepcce souhrnně označujeme všechny procesy, které patří do oblasti utváření dojmu a hodnocení druhých lidí. Interpersonální poznávání je komplexnějším procesem

a nejde jej omezit na pouhé vnímání druhých lidí. Na úrovni psychických procesů jde o registraci informací, které od osob přicházejí, následné zpracování informací s využitím paměti, myšlení, rozhodování či představitosti. Stejně tak do oblasti interpersonálního poznávání patří emoce - aktuální emoční stav nebo celkové emoční naladění toho, kdo si dojem a hodnocení utváří – a které také výsledné hodnocení druhého člověka ovlivňují. I když se pozorovatel snaží být maximálně spravedlivý a objektivní, individuální hodnocení druhých lidí je vždy zatíženo subjektivitou a tím určitým sklonem k chybám¹². Během procesu sociální (interpersonální) interakce a poznávání se mohou objevit některá zkreslení, která mohou ovlivnit diagnostickou i výzkumnou práci – ať jde o chyby v rozhodování (*decision-making bias*) nebo o chyby v usuzování či posuzování (*human judgment bias*). K chybám tzv. nesprávného zakotvení patří zkreslení vzniklá na základě různě nastavených měřítek pro posuzování, hodnocení i měření jevu (např. jako je chyba shovívavosti, chyba přísnosti, nebo chyba centrální tendence). Mezi chyby na straně pozorovatele patří např. haló efekt, logická chyba posouzení nebo sklon k utvrzování se (*confirmation bias*). Chyby mohou být jak systematické, tak náhodné (např. chyby z únavy nebo nedostatečného zácviku posuzovatele apod.).

Haló efektem označujeme globální chybu v posuzování druhých, která popisuje tendenci upřednostňovat informace, které vnímáme nezávisle na pořadí, ve kterém se k nám dostávají a které mají pro vytvoření hodnocení zásadní význam. Takové osobnostní vlastnosti jedince označujeme jako centrální rysy (*central traits*) a všechny ostatní informace jsou interpretovány s ohledem na ně. Tento typ zkreslení v hodnocení a utváření si dojmu o druhých lidech je v české

¹² Pozn.: Sklon k chybám/zkreslení (*bias*) – tendence k dopouštění se chybných rozhodnutí na systematické a předvídatelné bázi

literatuře poměrně známý; (v některých pramenech je - ne zcela správně - označován jako efekt prvního dojmu (srov. např. Nakonečný, 1997)¹³. S tím souvisí sklon k **utvrzování se** (*confirmation bias*), tedy tendence posuzovatele selektivně vyhledávat, zaznamenávat a zpracovávat informace tak, aby potvrzovaly a zapadaly do existujících a již vytvořených přesvědčení (schémat). Může se projevovat také při interpretaci informací, kdy upřednostňujeme výklad shodný s naším očekáváním (o čem jsme přesvědčeni, „že tak je“) a přehlízíme informace, které by naše přesvědčení mohly nějak narušit – metodologické pochybení, které představuje ohrožení výzkumné práce. Takový dojem je obvykle velmi rezistentní vůči změně a k jeho omezení je třeba důkladná výzkumníková sebereflexe. Tzv. **logická chyba posouzení** znamená, že na základě obecně sdílených pravd se domníváme, že některé vlastnosti spolu logicky souvisí. Jde o tendenci posuzovatele spojovat různá kritéria podle své vlastní logiky (z úrovně jedné vlastnosti se usuzuje na úroveň jiné, bez objektivních důvodů). Bruner a Shapira (cit. dle Kolaříkové, 1982) přisuzují logickou chybu posouzení implicitním teoriím osobnosti, které ovlivňují posuzování okolí i sebe.

Efekt zmírňování/shovívavosti (*leniency-effect*) označuje chybu měření ve smyslu posuzovat druhé lidi příznivě (mírně), jejich záporné vlastnosti mírně odsouvat do pozadí. Při posouzení se projevuje tendence hodnotit některé osoby vysoko, vzhledem ke kulturně žádoucím vlastnostem a nízko, vzhledem k nežádoucím; posuzovatelé mívají sklon hodnotit všechny posuzované osoby ve všech znacích spíš příznivě. Označuje situace, kdy máme tendenci shovívavěji (pozitivně) hodnotit osoby, ke kterým máme kladný vztah (nejčastěji na základě sympatie). Tendence spíš ke kladnému než zápornému hodnocení je velmi častá např. u vnímání a posouzení dítěte vlastními rodiči. Pokud jde o hodnocení sebe sama (self-report posouzení), efekt zmírňování by do značné míry splýval s jevem označovaným jako sociální desirabilita (tendence jevit se v lepším světle viz dále v textu, kapitola str. 85), a která je někdy označována jako prvek snižující objektivitu dotazníkových technik.

Na závěr této kapitoly připojujeme krátký odstavec o neverbální komunikaci.

¹³ Pozn.: Rychle vytvořené hodnocení (tzv. první dojem) má velký vliv na příjem a zpracování dalších informací. Je zatíženo tendencí vyhledávat a zpracovávat informace tak, aby zapadaly do již vytvořených schémat (*confirmation bias*). Efekt prvního dojmu (primarity) patří mezi zkrslení související s pořadím vnímaných informací a jejich rozložením v čase. Podstatný význam informací, které jsou zaznamenány v úvodních chvílích kontaktu s druhým člověkem.

Neverbální komunikace¹⁴ zahrnuje širokou oblast toho, co signalizujeme beze slov nebo spolu se slovy jako doprovod slovní komunikace. Je možné nemluvit, ale není možné se nijak neprojevat. "*Člověk může přestat mluvit, nemůže však přestat komunikovat svým tělovým idiomem, zde musí něco říct: buď dobře, nebo špatně. Nemůže neříct nic*"(Goffman, 1966, cit. dle Vybíral, 2005). Komunikujeme gesty, pohyby hlavou, pohyby a postojem těla, výrazem tváře (mimikou), pohledem, volbou a změnami vzdálenosti či zaujímáním pozice v prostoru (přibližováním a oddalováním se), také tělesným kontaktem (dotyky), tónem hlasu, také oblečením, nebo aspekty vlastního zjevu. Mezi další způsoby neverbálního komunikování, kterými člověk bezděky podává zprávu o dalších důležitých aspektech sebe samého, bývá řazeno také: zacházení s časem (chronemika) jako je uspěchané chování, spěch v řeči, pomalá, řeč, dodržování či nedodržení avizovaného časového rámce, zbrkllost nebo zacházení s předměty (např. způsob řízení auta, zařízení bytu, pořádek (nepořádek) na pracovním stole). Neverbální signály má svůj význam a existují i prostředí (jako armáda, železnice apod.), kde neverbální signály jsou zcela jednoznačné. Většina znaků a projevů jsou však spíše určitými "zkratkami" (ikonickými znaky) nebo symboly a rozumět jim lze různě. Porozumění a „čtení“ neverbálně sdělovaným významům je podmíněno kulturou, obeznámeností se sociální skupinou i prostředím. **Většinu neverbálních sdělení nemůžeme jednoznačně převést do slov, nemůžeme je dekódovat, natož zcela určitě interpretovat.** Pro správné porozumění a výklad by bylo potřeba znát další kontextové okolnosti, které často neznáme (Vybíral, 2005).

¹⁴ Pozn.: Kromě označení neverbální komunikace se užívá termínů *body action/communication* nebo *body idiom* (Goffman, cit. dle Vybíral, 2005).

3. Psychologická anamnéza v kriminologickém výzkumu (anamnestický rozhovor a dotazník)

Anamnestická explorace pomáhá shromáždit údaje a okolnosti, které vedly k současnému stavu zkoumané osoby nebo které jsou pro ni (případně pro výzkumníka) nějak významné.¹⁵ Jde o zachycení životní křivky sledované osoby. Zjišťují se informace - od početí po sledovanou současnost - které mají významný vztah k poznání osobnosti. Pokud je zdrojem informací sama vyšetřovaná osoba, hovoří se o *autoanamnéze*. Tato subjektivní výpověď o sobě samém - „self report“ sdělení - může mít podobu nejen rozhovoru, ale i životopisu či autobiografie. Pokud anamnestické informace o vyšetřované osobě sdělují druzí, např. příbuzní, spolupracovníci, učitelé nebo pokud čerpáme z oficiálních/objektivních záznamů a zpráv, tzn. data a informace jsou získány nezávisle na výpovědi posuzovaného, jedná se o *heteroanamnézu*.¹⁶ Obě formy mohou být zatíženy zkreslením, které může vyplývat buď z nepřesností či neschopnosti vybavit

Tabulka 3: Psychologická anamnéza – ukázka tematických okruhů

Údaje o nukleární rodině
• např. zda jedinec vyrůstal v úplné/neúplné rodině; pozn. není totožné, zda jsou rodiče rozvedeni), jestli měl sourozence, pořadí narození, vztahy v rodině, výchovné a emocionální klima. Mohou být zařazeny také informace z období raného vývoje respondenta
Emocionální a intelektuální vývoj
• míra citových podnětů v dětství (emoční karence), odpoutávání od rodiny;, prospěch ve škole, chování – případné problémy, volba povolání; vývoj sociálních vztahů (vztahy souřadné, nadřizenosti/podřizenosti, v zaměstnání, ke členům rodiny); eroticko-sexuální vývoj (první zkušenosti, neúspěchy, vyrovnávání se s nimi, požadavky na životního partnera, matrimonium, konflikty v něm a jejich řešení, vztah k dětem
Profesní/pracovní vývoj
• v návaznosti na volbu povolání spokojenost se zvolenou profesí, změny zaměstnání a jejich příčiny, konflikty, profesionální plány
Zájmy, návyky, vývoj postojů k hodnotám
• hodnotová orientace, její formování, mimopracovní aktivity, vývoj postojů k politice, kultuře, popis vlastní osoby (např. dobrých a špatných vlastností, jak jej hodnotí druzí, co si myslí, že o něm říkají atd.)
Vývoj abnormních, hraničních a patických jevů
• vývoj abúzu (drogová kariéra), počátky a průběh abnormních projevů, jejich etiopatogeneze, kriminální kariéra
Současná situace

¹⁵ Pozn.: V této kapitole se zaměříme na anamnestická data, která se vztahují k rodinné, osobní, profesní, případně zdravotní anamnéze pachatele; někdy jsou tyto informace ve výzkumech zpracovány i v rámci tzv. sociodemografických charakteristik. V kriminologickém výzkumu má své významné studium **kriminální anamnézy**/historie pachatele – toto téma bychom v budoucnu rádi zpracovali v rámci samostatného vstupu.

¹⁶ Pozn.: U heteroanamnézy se počítá do jisté míry s větší objektivitou dat, je ale třeba oba zdroje porovnat, příp. doplnit.

si vzpomínky nebo vůbec z ochoty vzpomínku sdělit. S výše uvedeným dělením souvisí formální rozlišení objektivních (tzv. *tvrdých*) dat, tedy údajů ze života vyšetřované osoby, která mají svou validitu, jsou ověřitelné - např. datum narození, dosažené vzdělání, rodinný stav, počet předchozích odsouzení atd. Naproti tomu subjektivní informace (tzv. *měkká data*) podléhají zkreslení ve smyslu propojení informace s názorem, hodnocením sebe i druhých, úsudky, postoje, přání apod.). Anamnéza bývá tradičně součástí případových studií (kazuistik, vymezení viz text v rámečku).

Případová studie (*single case study*) je považována za explorativní bádání charakteristické pro kvalitativní výzkum. Jde o metodu intenzivní, obvykle realizována i jakodlouhodobější výzkum jedné vybrané osoby (N=1, tzn. velikost vzorku se v nich rovná jedné osobě). Je zaměřena na vnitřní dynamiku vývoje jedince, na vývoj a průběhu jeho poruchy (obtíží), léčbu, na vývoj a změny jeho interakcí s prostředím apod. Data o tomto vývoji získává výzkumník bezprostředně (přímým kontaktem, rozhovory atd.), ale i zprostředkovaně: rozbořením a studiem dokumentů, rozhovory s osobami, které jsou nebo byly v přímém kontaktu se sledovanou osobou. Metoda je akceptovatelná pro studium vzácně se vyskytujících jevů, kde nemáme ani jiné možnosti než intenzivně studovat a zkoumat jev, který se právě v daném místě a v daném čase objevil. Malý vzorek je zde kompenzován dlouhodobým sledováním (časové série) nebo množstvím sledovaných proměnných. Největším problémem je zajištění externí validity; svým charakterem, minimální kontrolou všech proměnných, neumožňuje formulovat spolehlivé závěry o příčinných souvislostech. Baštecká a Goldmann (2001) je definují jako „popis konkrétního případu určitého onemocnění, které má často zajímavý a poučný charakter“.

Psychologická anamnéza přináší informace o vývoji osobnosti jako celku a zaměřuje se na okolnosti, které vývoj osobnosti mohly ovlivnit¹⁷. Důležité jsou údaje jak z rodinné, tak z osobní anamnézy, která se zaměřuje bezprostředně na vyšetřovanou osobu/respondenta; příklad tematických okruhů viz Tabulka 3.

V prostředí psychodiagnostiky i v rámci výzkumných aktivit se anamnéza „snímá“ většinou metodou řízeného *rozhovoru*; tzn., že zde platí pravidla pro vedení rozhovoru (více viz (Cejp, 2011). Registrace dat probíhá buď přímo v průběhu rozhovoru (výzkumník zapisuje), nebo ihned po

jeho skončení. Další možností je samozřejmě také audio/video záznam, což je samozřejmě nutné napřed s vyšetřovanou osobou projednat (srov. etika výzkumné práce, např. Miovský, M. (2006), Bricklin (2001), Breakwell, G., Hammond, S., & Fife-Schaw, C. (2006) aj.)

V rámci výzkumu, který byl realizovaný v IKSP a který se zabýval interetnickými konflikty, byly anamnestické rozhovory realizovány u osmi pachatelů trestných činů s prokázanou rasistickou motivací (Štěchová, a další, 2004, str. 65), ukázka zpracování anamnestického rozhovoru v závěrečné zprávě viz Obrázek 8. Také při empirickém šetření, které bylo zaměřeno na problematiku bezdomovectví, byla využita metoda anamnestického pohovoru. Témata, na která se výzkumnice při anamnestických rozhovorech zaměřila, jsou uvedena v přehledu (Obrázek 9).

¹⁷ Srov.: Medicínská anamnéza je zaměřena hlavně na patologické projevy a vývoj, zjišťuje prodělané nemoci v příbuzenstvu i u vyšetřované osoby - tedy i psychiatrická anamnéza se v analýze vývoje primárně soustřeďuje na patologii a vývojové odchylky.

Obrázek 8: Ukázka ze závěrečné zprávy, výzkum IKSP (výstup z anamnestického rozhovoru; Štěchová, a další, 2004, str. 71)

Osobní anamnéza (z rozhovoru): vyrůstal a bydlí s oběma rodiči, spolu s nimi bydlela i babička. Má 2 bratry 27 a 23 let, oba zedníci. V dětství si společně hráli, sám sebe popisuje jako neformálního vůdce s přirozenou autoritou. Vždy sportoval.
Matce je 53 let, nevyučená, uklízečka, **otci** je 52, nevyučený, závozník u ČD (je rád, že ho to baví, že nedělá něco horšího. (!!))
První vzpomínka – ve 2 letech spadl do horké vody. Liberální až nevšímavá výchova - za špatné školní výsledky trestán nebyl, úkoly nikdo nekontroloval, zhoršenou známku z chování neměl, jen důtky.
Škola: do MŠ chodil do 6 let, pak ZŠ, do ZŠ se těšil, první den si nepamatuje, učil se dobře, od 5. třídy na to kašlal. Na ZŠ nechodil za školu, v 8. třídě měl asi 3 čtyčky.
SOU zedník – nechťelo se mu na tuto školu, chtěl na truhláře, ale nevzali ho. Byl 1 rok na internátě. Pak střídal zaměstnání.
Rodiče mu po spáchání trestného činu nic nevyčítali, navštěvují ho ve vězení, matka plakala,

„Jejich hlavním záměrem bylo rozpoznat, zda existují a jaké jsou cesty vedoucí z totální sociální exkluze zpět do společnosti. Bylo provedeno 10 anamnestických rozhovorů s jedinci, kteří z různých důvodů ztratili bydlení a žili na nádražích, parcích, přespávali v tramvajích, vracích aut a vagonech a snažili se najít cestu zpět do běžného života a mnohým se to skutečně podařilo. Smyslem rozhovorů byl především pokus odhalit a popsat mechanismy, s jejichž přispěním je možno se vymanit z pasti bezdomovectví.“ (Štěchová, Luptáková, & Kopoldová, 2008, str. 6). „..... Rozhovory naznačily, co je pravděpodobně společné pro většinu lidí žijících na pokraji společnosti: žijí s pocitem křivdy, že právě jim se dostalo horšího životního údělu než ostatním, a proto právě oni za nic neodpovídají a za nic nemohou. Za vše může někdo jiný, nebo společnost, okolnosti, případně jejich nešťastná povaha a vůči tomu jsou oni bezmocní a i kdyby něco začali proti „osudu“ dělat, je to stejně zbytečné.....“ (IKSP, 2009, str. 117).

Obrázek 9: Okruhy pro anamnestické rozhovory (Štěchová, Luptáková, & Kopoldová, 2008, str. 73)

- I. Východí sociální zázemí (orientační rodina a případné problémy v ní). Vztahy zejména s matkou, dále s otcem, sourozenci a případně širším příbuzenstvem, byly-li významné. Celková atmosféra a výchovný styl v rodině.
- II. Sňatky, rozvody, rozchody, střídání partnerů. Současná partnerka, partner. Časové umístění relevantních událostí.
- III. Důvody ztráty bydlení.
- IV. Vztah k práci.
- V. Další sociální vazby. Kamarádi, kdo jsou, jací a odkud jsou, zda je možno se na ně spolehnout, zda jsou to též bezdomovci atd.
- VI. Zkušenosti z bezdomoveckého prostředí.
- VII. Závislosti a zkušenosti s alkoholem a drogami.
- VIII. Některé osobnostní rysy, zejména zodpovědnost za své jednání.
- IX. Jak se dostal(a) z „ulice“, kdo mu (ji) nejvíce pomohl na cestě zpět.
- X. Základní sociodemografické charakteristiky (věk, rodinný stav, počet dětí, vzdělání)

Pokud je psychologická anamnéza v písemné podobě a to buď ve formě *záznamového archu* (např. jako pomocný nástroj pro analýzu dokumentu, trestního spisu či znaleckého posudku, viz ukázka Obrázek 10, nebo ve formě *dotazníku*, vždy představuje cenný zdroj dat nejen pro kriminologický výzkum.

Anamnestický dotazník se svým obsahem anamnestickému rozhovoru velmi podobá, týká se také různých životních okolností a událostí. Tento způsob zjišťování je v kriminologických výzkumech poměrně častý a metodologicky se překrývá s principy pro tvorbu dotazníku - je tedy zatížen nevýhodami, zejména ve smyslu zkrácení a schematičnosti (více k dotazníkům viz. Cejp, 2011).

Obrázek 10: Ukázka - záz. arch pro analýzu anamnestických dat (výzkum (Blatníková & Netík, 2007))

Rodinný stav pachatelky	
☐	svobodná
☐	vdaná / družka
☐	rozvedená
☐	dva a vícekrát vdaná
☐	vdova
Partnerský život pachatelky	
☐	svobodná bez trvalého vztahu
☐	svobodná s trvalým vztahem
☐	vdaná – monogamní
☐	vdaná – nežije s manželem

V anamnestickém rozhovoru, který byl spojen s modifikovaným Speciálním inventářem životních událostí (více viz Večerka, Holas, Štěchová, & Diblíková, 2000) se výzkumníci z anamnestických dat zaměřili zejména na „rodinu“, „školu“, „volný čas“ a do anamnestického rozhovoru začlenili také proměnou „vhled klienta do své situace“.

“... v předškolním věku žilo v úplné rodině 61%v mladším školním věku je již více jak každý druhý klient bez jednoho či obou vlastních rodičů a v době výzkumu (tj. v roce 1998) už pouze každý třetí má vlastní úplnou rodinu. Charakteristické je, že - v závislosti na věku klienta - zhruba čtvrtina až pětina z nich žije pouze s vlastní matkou. Za povšimnutí též stojí, že samostatné soužití vlastního otce s klientem v současnosti je více jak dvaapůlkrát vyšší než tomu bylo v předškolním věku a týká se téměř pětiny klientů. To tedy naznačuje, že rodiny našich klientů jsou nestabilní a že rodinu opouštějí sice častěji muži, ale že ani odchody matek nejsou vzácným jevem...” (Večerka, Holas, Štěchová, & Diblíková, 2000, kap. 6.3.).

Analýza anamnestických dat ve výzkumech IKSP patří k poměrně často zvoleným metodám. Zmínit můžeme např. výzkum, který sledoval mladistvé pachatele odsouzené k nepodmíněnému trestu odnětí svobody (Večerka, Holas, Štěchová, Diblíková, & Neumann, 2004), také ve výzkumném projektu, který se zaměřil na pachatele, kteří se dopustili trestného činu loupeže, sledovali řešitelé údaje z osobní, rodinné i profesní historie pachatele (Rozum, Kotulan, Háková, & Tomášek, 2007, str. 93 - 97). Anamnestický dotazník byl sestaven také pro

potřeby výzkumu prvovězněných pachatelů (Marešová, Kotulán, & Martinková, 2004, 2008), u pachatelů s dlouhodobými tresty odnětí svobody (Marešová, 2004), u odsouzených k doživotnímu trestu odnětí svobody (Blatníková, 2004) nebo při studiu žen-pachatelek, které byly odsouzeny k nepodmíněným trestům odnětí svobody v délce trvání nad 5 let (Blatníková & Netík, 2007) a v dalších studiích.

„...Anamnestické šetření bylo provedené u cca 200 pachatelů trestných činu dospělých mužů, mladistvých chlapců i dívek, trestně stíhaných osob, prvně odsouzených a vězněných odsouzených včetně analýzy osobních anamnéz zkoumaných vězňů s důrazem na jejich chování v průběhu věznění“ (Marešová, Kotulán, & Martinková, 2008, str. 6). “...Analýza osobních anamnéz respondentů s pomocí anamnestického dotazníku přinesla následující poznatky: že mezi prvovězněnými byla značná část odsouzených ve věkovém pásmu osob starších 40 let, 7 osob bylo starších 60 let. Opakovaně věznění recidivisté byli v průměru mladší a byl mezi nimi jen jeden starší 50 let....”; “... Častěji se mezi prvovězněnými než mezi recidivisty vyskytovali podnikatelé (vlastníci firem). Také počet osob s vyšším počtem odpracovaných let byl mezi nimi vyšší (toto zjištění opět odpovídalo vyššímu věku prvovězněných a jejich dřívější bezúhonnosti)...”; “... Obě porovnávané skupiny vězňů se naopak nelišily rodinným stavem: převládali rozvedení (zhruba třetina v obou skupinách) a ženatí (zhruba polovina v obou skupinách). Také kvalitu svého rodinného soužití hodnotili stejně: jako pohodovou bez větších konfliktů. Zhruba stejný počet osob z obou skupin byl bezdětný nebo s dětmi ve společné péči obou rodičů, u rozvedených byly děti trvale v péči matky...“ (Marešová, 2004).

Zjištění rodinné a osobní anamnézy pachatelek bylo součástí výzkumné studie zaměřené na závažnou trestnou činnost žen. Pro tyto účely byl vytvořen stručný záznamový arch (27 položek) s možností volby odpovědi (srov. ukázka Obrázek 11). Z rodinné i osobní anamnézy byly vybrány proměnné/položky, která jsou v odborné literatuře dávány do souvislosti s delikvencí, násilným chováním apod. (např. alkohol, toxikomanie, vztahy v primární rodině, soudržnost primární rodiny atd.). Zahrnuty byly také položky mapující oblast aktuální situace a

Obrázek 11: Ukázka anamnestického dotazníku- výzkum IKSP (Blatníková & Netík, 2007, str. 108)

2. Do svých 15 let jsem žil/a:

1. s oběma rodiči
2. jen s matkou
3. s matkou a nevlastním otcem
4. jen s otcem
5. s otcem a nevlastní matkou
6. jinak, jak (vypíšte):

2

3. Psychiatrické léčení v rodině:

1. ano, matka
2. ano, otec
3. ano, sourozenec
4. ano, někdo jiný (kdo:
9. svou rodinu neznám
0. ne

3

prožívání odsouzení ve výkonu trestu odnětí svobody. Anamnestické schéma v písemné podobě (viz Obrázek 11), které bylo ženám předloženo, bylo sestaveno s ohledem na potřeby kvantitativního vyhodnocení (byly eliminovány možnosti volných odpovědi) a s vědomím možných zkreslení a omezení vyplývajících z používání sebeposuzovacích technik (Blatníková & Netík, 2007, str. 54).

„...Z anamnestických údajů bylo zjištěno, že převážná část zkoumaných žen žila ve významných a formativních obdobích svého života (cca do 15 let věku) v úplné rodině a rodičovskou výchovu většina hodnotí jako „normální“ ve srovnání s vrstevníky, příp. jako protektivní. Orientační rodiny většiny žen nejevily známky hrubé disharmonie a jen sporadicky se u rodičů vyskytovala psychická zátěž či trestná činnost. ... Výchovné praktiky rodičů byly dle respondentek většinou charakterizovány jako „normalní“, v menší míře jako „protektivní“ a jen vzácně jako „nadměrně přísné“. Poruchy chování v dětství odražené sníženými známkami z chování, udávanými problémy s učiteli, spolužáky či policií, projevovala jen malá část zkoumaných žen. Sociální vývoju u většiny nejevil žádné nápadnosti.... většina z nich dosáhla alespoň úplného základního vzdělání, 10 % vysokoškolského. Necelá jedna třetina žen byla v době výzkumného šetření svobodná (32 %), rozvedených byla skoro polovina (49 %..... Pokud jde o kriminální kariéru zkoumaných žen, pak mírně převládaly osoby bez záznamu v rejstříku trestů, tedy prvopachatelky. Jako trestně právní multirecidivistky bylo možno označit necelou třetinu souboru (26 %). Jen menší část souboru zahájila svou kriminální kariéru ve věku mladistvém (16 %). Průměrný věk v době prvního odsouzení činil 29,5 roku. Ženy odsouzené za násilné trestné činy byly co do průměrného věku v době šetření mírně mladší než ženy nenásilné. Průměrná délka aktuálně vykonávaného trestu činila téměř 10 let, tři ženy byly odsouzeny k trestu doživotnímu (Blatníková & Netík, 2007, str. 63-4)

„...V osobních anamnézách a v dostupných zprávách z psychologických vyšetření se u doživotně odsouzených bez kriminální anamnézy objevovala v raném věku významnost vztahu k autoritě (pozitivní i negativní silný vztah), často související s rolí otce v orientační rodině. Prvovězněni mají nejvíce tři sourozence, ve skupině recidivistů je rozptýl rovnoměrný po celé škále možností souboru (od jednoho sourozence až po třináct)....“;“...Nikdo z prvotrestaných nebyl před spáchanou trestnou činností hospitalizován v psychiatrické léčebně ani ambulantně léčen. U dvou prvovězněných zjištěn abúzus alkoholu, většina prvovězněných tedy bez závislostí. U 56% recidivistů zjištěn sklon k závislostem nebo závislost, z toho u dvou k psychotropním látkám...“ (Blatníková, 2004).,....mezi doživotně odsouzenými převládají svobodní a bezdětní jedinci bez trvalého partnerského vztahu. Podle dosaženého vzdělání převládají vyučení (nižší a střední odborné vzdělání bez maturity) a odsouzení se základním vzděláním. Vzdělanostní struktura doživotně odsouzených významně nevybočuje z celovězeňské populace. „...Víc jak dvě třetiny z doživotně odsouzených vyrůstalo v úplné rodině (v mladším věku žilo v úplné rodině 69% odsouzených, následuje neúplná rodina (rozvod rodičů) a výchova matkou, případně výchova u prarodičů, která je ve starším věku nahrazena ústavní péčí. Z typu informací, které jsme měli k dispozici, nelze usuzovat na způsob rodinné péče....výsledky naznačují menší závislost mezi rodinou formálně vymezenou jako „neúplná“ a následným „kriminálním chováním“....“.....Jednoho nebo dva sourozence má polovina ze souboru doživotně odsouzených, nikdo z doživotně odsouzených nebyl jedináček...“ (Blatníková, 2004).

4. Analýza produktů v kriminologickém a forenzně psychologickém výzkumu

Jednou z metod, které psychologie (a psychodiagnostika) užívá, je sběr dat založený na analýze produktů. A to ať záměrně vytvořených (tzn. výsledků činnosti) i bezděčně vzniklých výtvorů (stopy činnosti). Produktem, stopou, pramenem či dokumentem může být: obecně písmo (rukopis), deníky, dopisy, dotazníky neformalizovaného typu s úseky, které obsahují osobní charakteristiky, životopis, doslovné záznamy - přepis interview, zápisy ze schůzí, záznamy snů, projevy -, expresivní a projektivní dokumenty (literární díla, automatické psaní a útvary (koláže, sochy, kresby), eseje, publicistika, projektivní produkce), architektura pracovního místa, ale i webové stránky apod. V širším pojetí znamená **analýza dokumentů** rozbor jakéhokoli materiálu, který je zdrojem informací relevantních pro cíle studie (do tohoto širokého pojetí spadá materiál jakékoli povahy, který fixuje data – nahrávka, přepis rozhovoru, malba, videozáznam). V užším pojetí analýza dokumentů představuje výzkumnou strategii založenou na analýze již existujícího materiálu (metaanalýza – sekundární analýza). Studium a analýza dokumentů patří mezi neinvazivní techniky, kdy výzkumník neovlivní a ani nemůže ovlivnit reakci zkoumaného jedince či populace (oproti např. zúčastněnému pozorování nebo interview). Nespornou výhodou je zde možnost proniknout do hloubky problematiky, tzn. že analýza dokumentů umožňuje zkoumat jevy časově či místně nepřístupné. Zejména pod vlivem kvalitativní metodologie dnes vznikají propracované systémy pro kódování a psychometrické zpracování, které analýza využívá (srov. analýza mediálních sdělení, kódování aj.). Nevýhodou naopak již zmiňovaná subjektivnost nebo problémy s reprezentativností (jako u většiny klinických metod). Kromě své významné pozice v kriminologickém výzkumu má analýza dokumentů své uplatnění také jako „ryze“

diagnostická metoda např. ve forenzní psychologii (sodněznalecké, policejní, ale také v penitenciární psychologii), v psychoterapii apod.

Při analýze dokumentů je důležitým pomocníkem *záznamový arch*, který je sestaven výzkumníky pro účely konkrétního výzkumného úkolu. Např. pro práci s již existujícími materiály (jako je např. analýza trestních spisů

Obrázek 12: Ukázka záznamového archu pro analýzu dokumentu (analýza trestního spisu)

1. Oběť – stupeň známosti (vztah pachatelky a oběti)
1. zcela neznámá – náhodná
2. vzdálená známá – znají se od vidění nebo se mohou znát, ale jsou bez kontaktu
3. bližší známá – v sousedství, v okruhu přátel, vzdálení příbuzní, v okruhu obchodních partnerů, tj. občasný kontakt
4. blízká známá – blízký přítel (přítelkyně), společník ve firmě, blízký podřízený, nadřízený, tj. v pravidelném kontaktu, širší rodina
5. intimní – partner, dítě, rodiče
2. Oběť – skupinovitost
1. individuální oběť
2. skupinová oběť – skupina dvou a více lidí, nikoli instituce (firma)
3. institucionální oběť
3. Přispění oběti
1. delikt bez přispění oběti
2. oběť „srozuměná“ s útokem – u majetku např. neopatrná oběť, u násilí neopatrná oběť
3. oběť přispívající k deliktu – oběť svých chováním zavádějící příčinu útoku (např. nevěra, ale nevyvolává spor apod.)
4. oběť provokující – oběť, která vyprovokuje útok (vysmívá se nebo nějak degraduje pachatelku)
5. oběť přímo vyvolávající útok – oběť, která jako první fyzicky zaútočí nebo jinak před deliktem

(ukázka Obrázek 12) nebo soudně-znaleckých posudků nebo při sběru sociodemografických charakteristik u výzkumného souboru osob, kdy má takový arch podobu blízkou (anamnestickému) dotazníku. V záznamovém archu jsou uvedeny tematické okruhy či konkrétní jevy, položky, na které se má výzkumník zaměřit. Záznamový arch představuje přehledný a strukturovaný materiál, který usnadňuje záznam i zpracování dat. Důležitá je operacionalizace, tedy přesné vydefinování jednotlivých kategorií. Může sloužit i pro záznam poznámek výzkumníků aj. (srov. záznam pozorování a posuzovací škály).

Obsahová analýza (*content analysis*) – se zajímá o „náplň“ komunikace (tedy kdo, komu, co, jak a s jakým efektem sděluje). Cílem je analýza obsahu výpovědi, forem komunikace, získání informací o autorovi a také získání o potenciálních příjemcích sdělované informace; je prostředkem pro prozkoumání komunikačních procesů. Porovnávají se témata, myšlenky, vyjádřené názory, klíčová slova, naznačené emoce apod. a její aplikace je spojena zejména s analýzou písemných dokumentů; proto je někdy vymezována jako analýza textu (textuální analýza). Hlavním účelem této metody je vyhledávání konkrétních slov a konceptů v analyzované komunikaci. Neformalizované dokumenty tímto postupem získávají kvantitativní popis, stanovuje se např. četnost výskytu. Její využití nabízí zajímavé možnosti pro poměrně širokou tematickou oblast (např. analýza mediálních sdělení (srov. (Cejp, 2011)).

Kódování je procesem kategorizace a konceptualizace nashromážděných hrubých dat (záznamů rozhovorů, pozorování apod.)¹⁸. V kvalitativním výzkumu představuje kódování proces, kdy se data rozčleňují na komponenty s daným obsahem. Zahrnuje opakující se srovnávání, třídění, a interpretování jednotlivých prvků sbíraných dat (a často je součástí kódování samotné rozdělení dat a volba velikosti významové jednotky). Produktem kódování jsou pojmy – kódy, klíčová slova nebo symboly přiřazené k úseku dat klasifikováním nebo kategorizováním. Jednotlivé kódy mají mít relevanci k výzkumným otázkám, konceptům a tématům. Umožňují snadnější a rychlejší práci a zároveň umožňují manipulaci s většími významovými celky. V kvantitativním výzkumu kódy představují hodnoty jednotlivých proměnných (více viz Miovský, 2006).

Cílem výzkumu realizovaného u osob ve výkonu trestu odnětí svobody ve vybraných věznicích bylo zjistit, jaké jsou charakteristické rysy ve struktuře potřeb vězeňské subkultury (Fischer, Žukov, & Ptáček, 2009) a zda (a jakým způsobem) se struktura potřeb mění vlivem různých psychosociálních aspektů souvisejících s uvězněním a pobytem ve vězení. Výzkum probíhal na vzorku 406 osob. Autoři zvolili metodu obsahové analýzy vězeňské korespondence,

¹⁸ Pozn.: Termín kódování se používá jak pro tvorbu kódovacího schématu, tak pro jeho aplikaci.

kde jednotkou pro analýzu (tzv. analytické kritérium) byl výskyt korespondenčně manifestovaných potřeb; pozn.: pro vzájemnou komparaci zjištěných dat použili obsahovou analýzu a rozbor se týkal asociací, které vznikly jako reakce na předložený soubor nedokončených vět (Fischer, Žukov, & Ptáček, 2009, str. 99).

K analýze dokumentů můžeme volně přiřadit následující postupy a techniky **forenzní analýzy textu a forenzní analýzy obsahu textu**, které mají vazbu k forenzní psychologii, kriminalistice i kriminologii. Analýza **písemného projevu/rukopisu** může v oblasti psychodiagnostiky sloužit nejen jako materiál pro projektivní diagnostiku osobnosti, ale analýza

Písmoznalectví (grafognozie) je forenzní, kriminalistická disciplína a zejména soudněznalecký obor, který umožňuje identifikaci osoby podle jejího písemného projevu. Zabývá se analýzou a komparací písma (nejen sporné podpisy, ale i celé písemné dokumenty). Písmoznalec zjišťuje především identitu pisatele, nezajímá se o jeho povahu a pro důkazní potřeby řízení v případech potřeby ztotožnění pisatele nelze místo písmoznalce přibrat grafologa.

Grafologie (psychologie písma) se snaží o psychologický rozbor osobnosti pisatele. Zjednodušeně řečeno písmoznalectví zjišťuje, kdo co napsal, zatímco grafologie se zajímá o to, jaký je ten, kdo něco napsal. Písmoznalec i grafolog ve svém zkoumání vychází ze zcela odlišných premis a při zkoumání uplatňuje rozdílné metody a postupy.

písemného projevu může napomoci při vyšetřování trestné činnosti (Čírtková, 1998, str. 161). Zkoumání kritického a srovnávacího vzorku ručního písma za účelem identifikace autorství, kde je úlohou určit, zda kritický a srovnávací rukopisný materiál pochází od stejného autora (např. zkoumání platnosti závěti, dopisy na rozloučenou zanechané sebevrahy, ale také případy podvodů založené na zfalšovaných písemnostech) – tedy problematika *písmoznalectví*. Druhou možností je pak analýza

ručního písma za účelem posouzení osobnosti pisatele z pohledu psychologie (příp. jako podpurná metoda při profilování neznámého pachatele; behaviorální analýze). Rozdíl mezi písmoznalectvím a grafologií je shrnut v přehledu.

Zatímco pro analýzu písemného projevu je podstatná forma sdělení (rukopis), pro forenzní lingvistiku (**forenzní analýzu obsahu textu**) je to samotný obsah sdělení. Psychologické zkoumání obsahu textů za účelem podpory vyšetřování trestné činnosti představuje „*lingvisticky pojaté srovnávání textů anonymních a známých pisatelů s cílem zjistit buď přímo pisatele, anebo alespoň důležité informace o něm*“ (Čírtková, 1998, str. 162) a „*.....závěr o původci sdělení má vždy pouze pravděpodobnostní hodnotu a forenzní analýze obsahu textu nelze přikládat důkazní váhu*“ (Čírtková, 1998, str. 163). **Psychologická interpretace videozáznamů** vyšetřovacích úkonů – videografie - umožňuje následnou a opakovanou psychologickou a kriminalistickou analýzu zaznamenaných obrazových a zvukových událostí s cílem vytěžit informace ke konkrétní zjišťované skutečnosti (Gillernová & Boukalová, 2006, str. 258). Tím pomáhá zefektivnit vyšetřovací metody. Při interpretaci videozáznamu se vychází nejen z důkladné

znalosti oboru psychologie, ale i znalostí z kriminologie, kriminalistiky (taktika a výslechová praxe), viktimologie i z orientační znalosti typologie pachatelů. Možnosti a relevantnost videografie v kriminálním vyšetřování byla u nás zkoumána v posledních letech (více Čírtková & Gillnerová, 1998, str. 7).

Behaviorální analýza své vědecké poznávání orientuje na oblast zákonitostí mezi způsobem páchaní kriminalisticky relevantní události a jejími účastníky, jejímž cílem je vypracovat metody na určení modelu psychických a fyzických vlastností pachatele a dalších informací, které jsou potřebné na vypátrání pachatelů, na jejich usvědčení ze spáchaných trestných činů a také na zdokonalování systému preventivních opatření. Více viz (Hofmanová, 2010). Behaviorální analýza vytváří metody, které vznikly na základě empirického poznání a jejichž další vývoj závisí na rozvoji a aplikaci poznatků kriminalistiky, kriminologie a dalších zejm. forenzních disciplín. Součástí behaviorální analýzy je tzv. klasifikační analýza, která „popíše a zapíše“ znaky jednotlivých objektů behaviorální analýzy (osob, věcí, scén deliktu a způsobu páchaní) a strukturuje prvotní informace. Při forenzní analýze jde o myšlenkové úkony (rekonstrukci a diagnostiku chování účastníků kriminalisticky relevantní události). Závěrečnou částí behaviorální analýzy je tvorba a využití modelů objektů behaviorální analýzy, zejména tvorba modelu osobnosti neznámého pachatele a analýza v pasivním databázovém systému, např. ViCLAS (srov. Hofmanová, 2010, Cramer, 2007).

Analýzu chování pachatele v prostoru s využitím **mentálních map a rozhovorů** nabídli ve svém výzkumu Polišínská a kol. (2007, 2010). Technika mentálních map, kterou autorky použily, jim poskytla informace týkající se cílů chování pachatele v prostoru, procesů rozhodování ve vztahu k chování v daném prostředí a jeho následným strategiím. Mentální mapa zobrazuje, jak lidé rozumí svému okolí, jaký k němu mají vztah a jaká dělají rozhodnutí ohledně chování v prostoru právě na základě informací, které mají uloženy v paměti (Drbohlav, 1991). Obsahuje informace také o postojích a hodnotách, které osoba k danému prostředí má, přičemž náčrtek mapy okolí představuje hrubý náčrt (tzn., nevypovídá o tom, co si osoba pamatuje, nebo které části týkající se okolí jsou pro ni důležité; k chybám více Vybíral, 1999). Mentální mapy lze rozdělit do několika typů, což umožní detailnější rozlišení jednotlivých typů mentálních map, ale také lepší použití při následné interpretaci chování v prostoru. Rozhovory, které kreslení mentálních map doprovází, jsou následně podrobeny obsahové analýze (více Polišínská, Borovanská, & Koubalíková, 2010 nebo Polišínská, 2009).

5. Experimentální metoda a kriminologický výzkum

Psychologie byla třetí vědou (po fyzice a chemii), která začala používat experimentální metodu. Experiment je prostředkem ke zjišťování kauzálních vztahů mezi proměnnými. Je založen na záměrné a cílevědomé manipulaci podmínek, které charakterizují přirozený průběh sledovaného jevu a tato výzkumná situace je přesně zdokumentována. Ve většině výzkumů (psychologických, sociálně psychologických i kriminologických), kde se pracuje s jedincem (či se souborem osob), je nutné posoudit a interpretovat celkový kontext experimentální situace (vstupují sem např. aktuální prožitky či postoje dané osoby, osobnostní „nastavení“, které si do výzkumu již přináší a které spoluurčuje její výkon a svou roli zde hraje také interakce s výzkumníkem (Břicháček, 2009). Při analýzách, interpretaci dat a výsledků v jednotlivých výzkumech je třeba pracovat také se skutečností, že pokud se ve výzkumu používá odosobnění či anonymita, bývají výsledky jiné než za běžných okolností. Pro experiment v psychologii; a obecně v sociálních vědách, kde lze jen obtížně libovolně měnit parametry (proměnné) jako je pohlaví, věk, emoční vyladění aj, se spíše hodí termín kvaziexperiment¹⁹; srov. Hartl & Hartlová (2010, str. 138).

Jako psychodiagnostický experiment ale mohou být označeny např. tzv. *modelové situace*, které jsou sice uměle vytvořené, ale velmi podobné těm, které se mohou v životě jedince skutečně objevit - většinou se vybírají a vytváří situace zátěžové (a nevšední), pro které nemá posuzovaná osoba vytvořeny vzorce reagování a řešení. Mohou být sestaveny jako úkol pro jednotlivce nebo pro skupinu osob. Při vyhodnocení se postupuje např. metodou tzv. Assessment center, viz text v rámečku), jde o srovnání pozorovaných jedinců ohodnocením několika posuzovatelů (využívají se např. posuzovacích škály). Sledují se kognitivní charakteristiky jedince, schopnost výměny informací, interpersonální prvky (jako je např. schopnost empatie, kooperace), výkonové charakteristiky, i reakce na stres. Do jisté míry obdobou modelových situací jsou tzv. *experimentální hry* (více např. Křivohlavý, 1971), které mají nejen diagnostický

Assessment Centrum (hodnotící centrum nebo diagnosticko-výcvikový program) je speciální diagnostická metoda, která se používá pro výběr zaměstnanců z většího počtu uchazečů. Množství a náročnost použitých metod odpovídá kritériím, která byla pro hodnocení účastníků stanovena. Hlavním rysem je přítomnost více hodnotitelů, kteří posuzují kandidáta z různých hledisek a podle různých kritérií během delšího časového úseku. Účastníci jsou hodnoceni v konkrétních situacích, které simulují reálné problémy - rozhodují se, vytvářejí tým a vzájemně komunikují. To umožňuje poznat účastníka z mnoha úhlů a vytvořit si tak komplexní náhled

¹⁹ Pozn.: Ve většině kvaziexperimentálních výzkumných plánech není možné náhodně přiřadit osoby k jednotlivým experimentálním podmínkám - proto zde neexistuje kontrolní skupina v pravém slova smyslu; vhodnější se zdá pojmenování srovnávací (komparační) skupina.

náboj (ve smyslu hlubšího poznání vzájemných vztahů mezi lidmi), mají své místo i v terapii nebo prevenci. Svého času dosáhly velké obliby také „moderní společenské hry s psychotherapeutickým potenciálem“, tzv. psychohry (více viz (Bakalář, 1976).

V následujícím textu stručně uvedeme některé sociálně psychologické experimenty, v jejichž zaměření lze nalézt forenzněpsychologická a kriminologická témata. Konkrétně: Aschův experiment o zkoumání skupinového tlaku a konformitě, Milgramovy experimenty o poslušnosti nebo Zimbardův vězeňský experiment o změně chování v přidělené roli. Jde o experimenty, které stále vzbuzují odborný zájem ve smyslu nově vyložit a interpretovat, na co se v nich přišlo, než přejímat mechanicky přejímat vyvozené závěry.

V padesátých letech minulého století Solomon **Asch** uskutečnil „experiment s přímkami“, který byl respondentům prezentován legendou (tj. průvodní informace o účelu a cílech experimentu), že jde o test vizuálního vnímání.

Pokusné osoby porovnávaly velikosti čar na sériích kartiček, které jim byly prezentovány. Ve skutečnosti byl experiment zaměřen na sledování normativního sociálního vlivu (tj. jak druzí lidé působí a ovlivňují myšlení a chování jedince jako varianty konformního chování, které je způsobeno potřebou být druhými přijímán (tzn., že souhlasíme s druhými, protože chceme zanechat v druhých dobrý dojem, chceme, aby nás přijímali).

Konformita - projevíme souhlas s druhým, i když máme zcela jiný názor na věc. Představuje přizpůsobení se nátlaku skupiny a předpokladem tohoto procesu je konflikt (zvláštní druh konfliktu mezi vnitřními silami, jednak jedním podle vlastního přesvědčení a opačnými tendencemi skupiny, které ho nutí jednat dle obecných skupinových norem).

Poslušnost souvisí s konformitou a patří do problematiky ovlivňování chování druhých lidí. Bývá vymezena jako proces změny chování, který je vyvolán působením autority - vyhovění autoritě bez ohledu na vlastní názor. Posloucháme pokyny druhého, i když s ním zjevně nesouhlasíme.

Také experimentální studie poslušnosti Stanleyho **Milgrama** („elektrické šoky a poslušnost k autoritě experimentátora“) patří k často citovaným. Byla realizována v šedesátých letech min. století a jejím cílem bylo objasnit meze a hranice „poslušnosti autoritě“; v té době se pokusil tak přispět k vysvětlení psychologických příčin holocaustu (pozn.: výzkum začal po procesu s Eichmannem). Důležitou roli v experimentu hrála postava experimentátora (autority, vědce v prestižní prostředí laboratoře na univerzitě Yale). Hlavním poznatkem pro Milgrama bylo zobecnění, že za určitých podmínek jsou psychicky zcela normální jedinci pod nátlakem

Milgramův experiment. Výzkumná skupina byla rozdělena - jakoby náhodně - na „učitele“ a „žáka“. V samostatné místnosti byl vždy jeden „žák“ (což byl ve skutečnosti najatý herec), kterého připevnili na elektrické křeslo. „Učitel“ byl informována, že se zúčastní výzkumu, který má za cíl pomoci lidem zlepšit paměť (tedy prosociální, altruistický cíl) a že cílem experimentu je také zkoumat vliv bolesti na učení. „Učitel“ měl přečíst „žákovi“ pár slov a pak testovat jeho paměť tím, že mu řekl jedno slovo z páru a „žák“ má říci druhé. Nesprávné odpovědi mají být „učitelem“ trestány elektrickým šokem.

„Učitel“ byl ve vedlejší místnosti usazen za generátor elektr. šoků a panel zobrazující odpovědi „žáka“. „Žákem“ (hercem) byl muž, padesátník, který byl nezávislými pozorovateli označen jako příjemný a sympatický. Výzkumný soubor tvořilo 40 mužů („učitelů“), věk 20 – 50 let, různého vzdělání a zaměstnání. Pro zvýšení autenticity experimentu byl „učitel“ ukázkově uštědřen elektrický šok (o síle 45 voltů). Poté „učitel“ obdržel instrukci, aby za nesprávnou odpověď udělil „žákovi“ elektrický šok a s každou další nesprávnou odpovědí intenzitu šoku zvyšoval. V této verzi experimentu „žák“ (najatý herec) ve vedlejší místnosti na elektrošoky reagoval verbálně, neverbálně ...nakonec se pouze ozval náraz na zeď (při 300 a 315 voltech) a od 300 voltů výše již „žák“ na otázky „učitele“ neodpovídal (neragoval). Examinátor (autorita v bílém plášti) dával pokyny směrem k „učiteli“: aby „žáka“ za neznalost potrestal elektrošokem, stupňoval pobídky od „prosím pokračujte“ až po příkaz „nemáte jinou možnost, musíte pokračovat“. Drtivá většina pokusných osob („učitelů“) byla přesvědčena o realitě situace a nikdo se nezastavil před „trestem“ 300 voltů (intenzivní šok). 26 (tj. 65%) respondentů/„učitelů“, kteří pokračovali v trestání „žáka“ až do 450 voltů, byly klasifikovány jako poslušné osoby. 14 osob se vzepřelo příkazům autority (examinátora) a odmítlo potrestat „žáka“ takto abnormně vysokým elektrickým šokem.

autority ochotni aplikovat extrémní tresty na osoby, které se ničím neprovinily²⁰. Milgram při interpretaci faktorů, které mohou ovlivňovat poslušnost, pracuje s konceptem autonomního a agentic stavu, fenoménem „naučené bezmoci“, tématem emoční a fyzické blízkosti oběti, nebo institucí autority společně s procesem přenosu odpovědnosti za rozhodnutí na autoritu) či skupinový vlivem.

„... Proměnlivé výsledky pověstného Milgramova (1963) experimentu při výzkumu poslušnosti. V původní experimentální situaci se prokazovalo, že kolem 66 % pokusných osob v USA bylo ochotno poslechnout příkaz experimentátora a v simulované situaci nepřiměřeně trestat chybující osobu. V Mnichově tento počet se pohyboval kolem 90 %. Jestliže ve stejné situaci v Harvardu byli přítomni 2 aktivní experimentátoři, počet poslušných osob se zvýšil na více než 92 %. Výzkum, prováděný mimo psychologickou laboratoř v běžné kanceláři, vedl ke zjištění kolem 48 % poslušných. I v laboratoři nápadně poklesl jejich počet na 40 %, jestliže trestaná osoba byla v jedné místnosti s experimentátorem a pokud si byli prostorově velmi blízcí, pak až na 30 %. Když skutečný experimentátor byl v jiné místnosti a vydával

pokyny telefonicky, pak ho uposlechlo jen cca 20 % a jestliže byli přítomni ve stejné místnosti dvě osoby a jeden z nich odmítl účast na pokusu, pak tato sociální opora vedla ke snížení poslušných osob na pouhých 10 %. Pozitivní psychologie se však marně ptá, kdo byli zkoumaní jedinci, kteří účast na pokusech jednoznačně odmítli“ (Břicháček, 2009, str. 47 - 48).

Stanfordský vězeňský experiment amerického psychologa Philipa Zimbarda patří asi k nejznámějším (mj. byl i zfilmován). Uskutečnil se v Kalifornii na začátku sedmdesátých let minulého století a zaměřen byl na studium vlivu společenské role – v tomto případě role vězeňských dozorců - na chování člověka. Základní hypotézou zde bylo, že neutěšené podmínky

²⁰ Více k experimentu např.: <http://www.garfield.library.upenn.edu/classics1981/A1981LC33300001.pdf>

Standfordský experiment. Sedmdesát respondentů/dobrovolníků odpovědělo na inzerát, který hledal muže pro psychologickou studii o vlivu vězeňského života. Na základě vstupních rozhovorů a testů a byli vyloučeni kandidáti s psychickými či somatickými problémy nebo s historií abúzu návykových látek. Výzkumný soubor byl nakonec tvořen 24 zdravými vysokoškolskými studenty, kteří se vzájemně neznali. Za účast v experimentu byla přislíbena odměna (15\$ denně) a svůj vstup do experimentu potvrdili podepsaným informovaným souhlasem s podmínkami výzkumu. Zkoumané osoby byly náhodně rozděleny do dvou skupin - vězňů a dozorců. První den experimentu byli „vězňi“ doma zatčeni skutečnými policisty (to byla jediná okolnost, o které nebyli předem informováni), proběhly všechny obvyklé procedury (tzn. každý vězeň byl prohledán, vysvětlen do naha, odvěšiven atd.), z policejní stanice byli odvezeni se zavázanýma očima do vybudovaného vězení. Prostředí vězení bylo vytvořeno ve sklepě katedry psychologie na univerzitě - společná chodba sloužila jako „dvorek“, cely vznikly z učeben-laboratoří, místo dveří byly zabudovány mříže, žádná okna, byly tam hodiny na stěně, na konci chodby ze skříně zbudovali izolaci (samotku, „díru“), tzn., že se tam dalo jen ve tmě stát. Vězňi i dozorcí dostali stejnokroj - vězňi oblečení, řetěz na nohu a bylo jim přiděleno číslo; dozorcí si oblékli uniformy (khaki košile a kalhoty), dostali píšťalku na krk, policejní obušek a sluneční brýle (zrcadlovky). „Vězňi“ měli být ve svých celách nonstop, „dozorcí“, kterým byla dána instrukce: „*Udržovat pořádek*“ (bez fyzického násilí), v prostředí vězení trávili 8 hodinovou směnu, střídali se, a zbytek času trávili doma. Vězňi byli seznámeni s pravidly (např. být zticha v době zhasnutí světel, oslovovat dozorce „Mr. Correctional Officer“, oslovovat se pouze čísly (ne jmény) apod). Během první noci byli vězňi vzbuzeni píšťalkou na „sčítání“ (to probíhalo několikrát za směnu, dozorcí si o tom mohli rozhodnout sami). Tuto kontrolní činnost dozorců zpočátku vězňi nebrali vážně, snažili se prosadit svou nezávislost, stejně tak dozorcí nevěděli, jak si vymoci autoritu (přímé konfrontace). Došlo i k situaci, kdy vězňi vyvolali vzpouru, a také jeden z vězňů se psychicky zhroutil. Experiment, který byl plánován na dva týdny, musel být v zájmu modelových vězňů zrušen už po šesti dnech. Celý průběh experimentu monitorovalo několik komisí, které následně daly pokyn k předčasnému ukončení.

vězeňského systému a dehumanizující vliv působící na vězně a dozorce je způsoben povahou osob, které tento systém provozují (které v něm žijí).

Autoři studie předpokládali, že hypotéza nebude potvrzena a že dehumanizující vliv mají podmínky ve vězení (fyzické, sociální, psychologické), nikoli samotné osoby v něm.²¹ Vytvořili funkční simulaci vězení (něco mezi přirozeným prostředím a laboratoří) a „dosadily“ do něj osoby bez zkušenosti s vězeňským prostředím; více viz text v rámečku. K hlavním výzkumným metodám patřilo pozorování (přímé i skryté - prostřednictvím video nahrávky, která pak sloužila pro další analýzu) a rozhovory. Změna chování, ke které došlo především u dozorců, byla překvapivá jak pro účastníky, tak pro samotné realizátory experimentu.

„...Jde o jednu z nejpřesvědčivějších demonstrací patologického vlivu vězeňského prostředí na lidské

chování...“; „...Začal jsem mluvit, chodit a jednat jako rigidní ústavní autoritářská postava, která se stará více o bezpečnost ‘svého vězení’ než o potřeby mladých lidí, svěřených do jeho péče jakožto psychologovi. V jistém smyslu jsem za nejhlubší míru moci situace pokládal rozsah, v němž proměňovala mne. Na konci výzkumu jsem uspořádal rozsáhlou debatu s dozorcí i vězňi a pak jsem je po celá léta pravidelně sledoval. Naštěstí se neobjevily žádné negativní trvalé následky tohoto mocného prožitku” (Zimbardo, 2005, str. 60 - 61).

²¹ Více informací o experimentu např.: <http://www.prisonexp.org>

I přes skutečnost, že zkoumané osoby předem věděly, o co v experimentu půjde a podepsaly informovaný souhlas (byla zde klausule o dočasné ztrátě občanských práv, narušení soukromí atd. a jako neočekávané bylo pro účastníka pouze prvotní zatčení policií), vyvolala studie, podobně jako u Milgramových experimentů, velkou diskusi o etických otázkách experimentu.

Sociálně psychologické experimenty, které byly realizovány v souvislosti se studiem **apatického či nereagujícího svědka události**, efektu přihlížejícího (*Bystander Effect, Bystander Apathy Nonhelping efekt, Unresponsive Bystander*) či prosociálního chování, mají svůj přesah a nabízí své možnosti kriminologickému výzkumu. Obvyklý „scénář“ těchto experimentálních situací je obdobný: fiktivní oběť (často spolupracovník experimentátorů) je v situaci ohrožení či nebezpečí (např. výzkum realizovaný ve vagónech metra, kde zkolaboval cestující (Piliavin, Rodin, & Piliavin, 1969) nebo kde jeden z účastníků předstíral astmaticky/epileptický záchvat (Darley & Latané, 1968). V modelové situaci mohou přihlížející osoby být svědky krádeže (Howard & Crano, 1974), ale výzkumné experimenty existují i v „běžných“ situacích, které evidentní potenciál nebezpečnosti nemají. Latané a Darley (1969) chtěli ve svých studiích objasnit, zda na ochotu poskytnout pomoc má vliv to, že se jedinec nachází ve velké skupině lidí. Vyšli z hypotézy, že čím je vyšší počet účastníků problémové/krizové/nebezpečné situace, tím je nižší pravděpodobnost, že se jedinec zachová prosociálně. Své úvahy ověřovali v několika pokusech „*Se vzrůstajícím počtem přítomných osob se snižuje pravděpodobnost zaznamenání události, její vyhodnocení jako tísňové či nebezpečné a zároveň se snižuje míra přijímané odpovědnosti k zásahu do situace*“ (Výrost & Slaměník, 2008, str. 291).

Podle některých výzkumů rozdíly mezi lidmi vyplývají z toho, jak moc o svém chování na daném místě uvažují a zda tyto úvahy vedou následně k „zásahu“ nebo nereagování. Například očitě svědky kriminálního útoku lze rozdělit do tří skupin. První skupinu tvoří „aktivní zachránci,“ kteří volí okamžitě a spontánně intervenci, tj. zasáhnou ve prospěch ohroženého. Druhá je skupina „pasivně přihlížejících,“ upřednostňuje v takových situacích nečinnost. Osoby třetí skupiny, tzv. „nevyhraněná většina,“ jsou ovlivněny ve svém chování řadou situačních parametrů, aktuálním psychickým stavem a také osobnostními vlastnostmi. Chování osob této skupiny je proměnlivé, tzn., že mohou být v určitých situacích aktivními zachránci a v jiných situacích se stanou pasivně přihlížejícími (Čírtková, 2005).

Jeden z konceptů, který se pokouší o explanaci, je princip přesunutí odpovědnosti (*diffusion of responsibility*), který ale k vysvětlení sociálně psychologické dynamiky tohoto děje

nepostačuje (pozn.: zajímavost a informace ke konceptu přenesené odpovědnosti, viz rámeček v textu). Experimenty i skutečné případy ukázaly, že dalším důležitým činitelem je *charakter vztahů* mezi přítomnými - skupina přátel či známých poskytne pomoc spíše, než jde-li o náhodné kolemjdoucí, které nespojují žádné osobní vazby. K vysvětlení prosociálního chování v situacích nouze přibyl další faktor, který byl nazván *sociální bariérou neboli trémou* a vyjadřuje skutečnost, že mnoho lidí se zdráhá aktivně jednat, protože se necítí dostatečně kompetentními (obavy ze selhání či zesměšnění před ostatními). Před skupinou známých lidí obdobné obtíže mizí (Čírtková, 1996). V interpretacích se objevil také vliv obranného mechanismu racionalizace, pomocí které se jedince vyhýbá výčitkám svědomí (zjednodušeně řečeno, „proč bych měl jednat právě já, když jsou na místě přítomny další osoby“).

Pozn.: V sociální psychologii se uvádí v souvislosti s konceptem přesunuté odpovědnosti případ zavražděné dívky Kitty Genoves (také jako Genovese Syndrome, Genovese Effect, srovn. Wikipedia). Událost, která se traduje se jako "fakt" byla ale přejatá z novinového článku a při hlubší analýze primárních pramenů bylo zjištěno, že sled a průběh události (zejm. přítomnost očitých svědků) byl odlišný (srovn. Masaryk, 2007), více také viz (De May, 2004) (Manning, Levine, & Collins, 2007).

II. PSYCHODIAGNOSTICKÉ TESTY V KRIMINOLOGICKÉM VÝZKUMU

Testové metody jsou speciální nástroje či diagnostické pomůcky psychologického vyšetření a na rozdíl od výše uvedených klinických metod, jsou „vlastnictvím“ oboru psychologie. Profesionálně sestavené testy jsou konstruovány na základě výsledků testování a výzkumů, a pokud jsou vytvořeny kvalitně a pokud jsou aplikované v situacích, pro něž byly konstruovány, jsou velmi přesné. To, že jde o standardizované metody, znamená, že při jejich používání jsou dodržována pravidla, užívají se jednotné pomůcky a jednotným způsobem se vyhodnocují získané informace (srov. definice níže v textu nebo např. Svoboda, 1999).

Test je profesionálně vytvořený nástroj, který odpovídá existujícím standardům a psychometrickým požadavkům. **Test** je standardizovaná technika zjišťování psychických charakteristik.

Psychologický test je :

- Pečlivě zvolená, systematická a standardizovaná procedura, která je vytvořena za účelem získávání údajů o jedné nebo více psychologických charakteristikách.
- Postup užívaný k posouzení či změření výkonu nebo schopnosti (Hartl & Hartlová, 2004, str. 619).
- Standardizovaný postup, jímž ze vzorků chování lidí nebo skupin, usuzujeme či měříme jejich vybrané charakteristiky. Jeden z nástrojů psychologické profese (srov. Ježek, 2010).

Psychometrický test je technika založená na principech, které umožňují předpovědět chování, jímž bude daná osoba reagovat v konkrétních situacích (Hartl & Hartlová, 2010, str. 615).

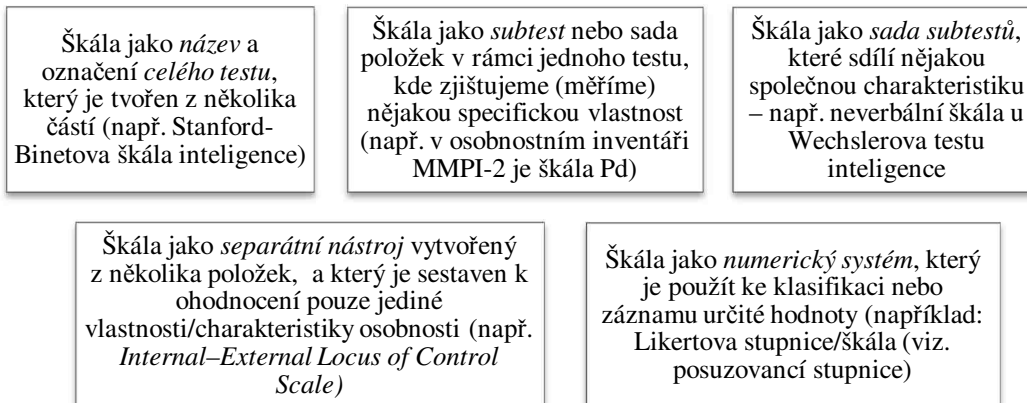
Psychodiagnostický test je postup či standardní zkouška, sloužící ke zjišťování psychického stavu nebo duševních poruch zkoumané osoby (Hartl & Hartlová, 2004, str. 619).

Psychologické vyšetření představuje komplexní vyšetření psychických funkcí, které vyžaduje sběr, hodnocení a integraci výsledků testů a dalších doplňujících údajů. Patří k tomu také podání zprávy o vyšetřované osobě. K psychologickému vyšetření patří: administrace, skórování, interpretace testů a dotazníků, pozorování chování respondenta, rozhovor, analýza předchozích výsledků – zdravotních, pracovních, psychologických záznamů (APA, 2001).

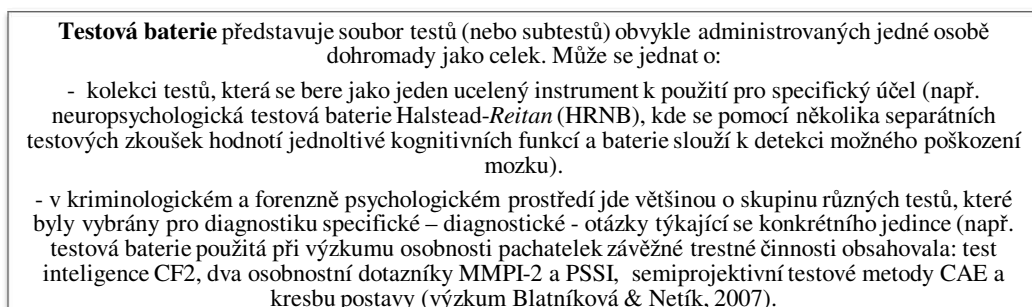
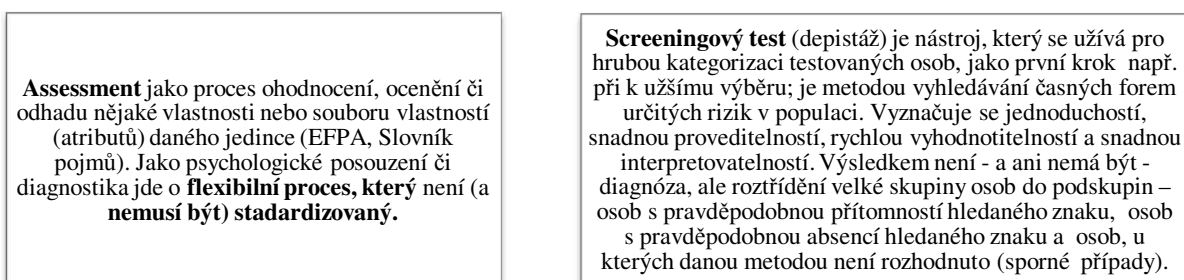
Základním prvkem testů jsou *položky*. Mohou být ve formě tvrzení, otázky, příkladu nebo úkolu testu, na které vyšetřovaná osoba reaguje (vybere nebo vytvoří odpověď, splní zadaný úkol atd.). Mohou se týkat zážitků, motivů, chování, postojů, vztahů, může jít o položky vztahující se k hodnocení vlastní činnosti (ve smyslu porovnání sebe s druhými), jako otázky na vědomosti, fakta či informovanost, položky související s minulostí vyšetřované osoby, mohou být zaměřeny na percepci dojmů, které vyvoláváme ve druhých lidech, mohou se týkat sebehodnocení, ideální normy, osobních či neosobních zásady apod.

Položky - dílčí otázky či úlohy testu - se sdružují do *škál*, které pak měří a ohodnotí jednotlivé dimenze osobnosti. Pojem škála se v psychologii objevuje v několika významech (srov., viz přehled dále v textu). V jednom případě jím označujeme nástroj (techniku) k měření

určité veličiny a nezáleží na tom, jakou kvantitu chceme měřit (např. škála následných intervalů). Jako škála může pojmenován i výsledek měření dané veličiny, tzn. jako stupnice vytvořená podle určitých a většinou pevně stanovených pravidel a algoritmů; konkrétní nástroj, kterým můžeme měřit určitou charakteristiku/rys/vlastnost (např. Škála na měření úzkosti, srov. dále v textu str. 133).

Hlavním kritériem, které odlišuje **psychodiagnostické testové metody** od „dotazníků“ a „kvízů“ zveřejňovaných v časopisech, na internetu, popř. od metod používaných zájmovými skupinami za účelem vytváření různých „elitních“ klubů, je jejich **standardizovanost**. Ne každý dotazník či nástroj (*tool, instrument*), který je prezentován jako „test“, do této kategorie skutečně patří. Často tak bývá označeno vše, co je spojeno s ohodnocením a do podvědomí širší veřejnosti

se pojmy *test* a *assessment* pomalu dostaly jako synonyma (srov. Coaley, 2009, str. 2-3). *Assessment*, tedy posouzení, ohodnocení, též ve smyslu diagnostika, se zaměřuje stanovení určitého rozhodnutí, závěru, na vyslovení diagnózy. Testy jsou jedním z nástrojů a technik, které jsou v průběhu diagnostiky (ohodnocení) použity (srov. např. Maloney & Ward, 1976). Bez přiměřené validizace, bez pečlivého ověření a úpravy reliability a bez položkové analýzy, mají rozličné dotazníky k psychometricky vyhovujícím testům, velmi daleko. Další pojmy – jako např. screening“ nebo testová baterie - jsou uvedeny v přehledu.

Různé typy testů vyžadují různé kompetence a dovednosti ze strany uživatele (více např. požadavky na vzdělání uživatele Hogrefe-Testcentrum (www.testcentrum.cz), Standardy pro psychologické testování (APA, Testcentrum, 2001) nebo kodexy pro psychologickou praxi (u nás např. Českomoravská psychologická společnost nebo Unie psychologických asociací ČR). Při používání testů je nezbytná tzv. odborná kompetence uživatele testu – tzn., že **psychodiagnostické testy jsou určeny psychologům**. S jejich používáním je totiž jednoznačně spjata také porozumění diagnostickým informacím, které zvolený postup/test skýtá (tzn. psychometrické, psychodiagnostické znalosti a obecně psychologické vzdělání a vědění), a v odborné kompetenci psychologa-diagnostika jsou také znalosti a dovednosti, které použije pro stanovení diagnostického postupu, při výběru a zadání jednotlivých nástrojů (testů) i k zajištění realizace celého postupu administrace testu.

Psychometrické charakteristiky testových metod

Pro posouzení, zda jde o test v pravém slova smyslu, nerozhoduje vnější forma, ale způsob, jak se s nástrojem pracuje, tzn. že kvalita testových metod je dána objektivitou, standardizací, reliabilitou a validitou. O **objektivním** testu můžeme mluvit tehdy, pokud výsledky jím získané jsou nezávislé na osobě, která jej administruje nebo vyhodnocuje. Při zadávání testu mají být zachovány stejné a standardní podmínky a míra objektivity testu také závisí na tom, zda může/nemůže testovaná osoba výsledek v testu zkreslit svůj; což je problémem řešený u většiny dotazníkových metod. **Standardizace** je souhrnné označení pro zajišťování **reliability, pro validizaci, stanovení norem, prověření účinnosti jednotlivých částí testu, stanovení jednotné a srozumitelné instrukce a způsobu administrace**.

Urbánek a kol. (2011) vyhledali v odborných zdrojích tři různé významy pojmu standardizace, přičemž pokud se jedná o psychodiagnostické metody je potřeba respektovat komplexní pojetí **standardizace**, jehož součástí je nejen přesné vymezení metody a popis, jak

smí být technika použita, ale obsahuje normy²⁵, které umožní srovnání výsledku vyšetřené osoby s výsledky, které byly získány od reprezentativního vzorku osob. Navíc je nutné prokázat, zda metoda měří daný atribut (validita a validizace) a s jakou přesností (reliabilita).

Pokud chceme v psychologii diagnostikovat, musíme mít přesně definováno, co konkrétním diagnostickým nástrojem zjišťujeme. Zda test měří to, co měřit má, zaručuje **validita**. Zajišťuje platnost a zjišťuje pravdivost získaných dat a tvrzení a je považována za nejdůležitější psychometrické kritérium (existují různé druhy testové validity). A již zmíněná **reliabilita** vypovídá o tom, *s jakou spolehlivostí* daný test měří to, co měří (neříká ale nic o tom, „co“ vlastně test měří²⁶ (blíže viz EFPA, 2010).

Administrace, skórování a interpretace testových metod

Administrace znamená uskutečnění psychologického testu s vyšetřovanou osobou/osobami a patří k ní jak příprava diagnostického sezení (rozložení materiálů, příprava podmínek), tak samotná realizace techniky (zahrnuje čas potřebný pro dokončení všech položek

Obrázek13: Ukázka instrukce – Testovací sešit dotazníku 8SQ, (Curran & Cattell, 1994)

Instrukce: V tomto sešitě jsou otázky zjišťující Vaše zájmy a pocity, které můžete mít. Nejsou zde žádné "správné" nebo "nesprávné" odpovědi, protože lidé mají právo na vlastní názory. Jde jen o to, abyste na ně odpovídali, jak je to pravdivé podle Vás.

Obrázek 14: Ukázka instrukce při administraci dotazníku (CAQ (Cattell & Krug, 1998)

V tomto testovém sešitě najdete výroky, týkající se nálad a prožitku, které lidé občas pocítují. Nejsou zde odpovědi správné nebo nesprávné, protože se lidé od sebe liší. Vaším úkolem je pouze odpovídat na uvedené výroky podle toho, jak se cítíte v této chvíli. Neodpovídejte tedy podle toho, jak se obvykle cítíte, ale přesně podle toho, jak se cítíte tady a teď.

Své odpovědi zaznamenávejte pouze na odpověďový list. Každý výrok má čtyři možnosti (a, b, c, d). Vyberte si tu možnost, která nejlépe vystihuje to, jak se právě teď cítíte. Pak ji zaznamenejte do okénka pod příslušným písmenem. Označte však pro každý výrok pouze jedno písmeno. Přesvědčte se, zda je pořadové číslo výroku stejné s tím, které označujete v odpověďovém listu.

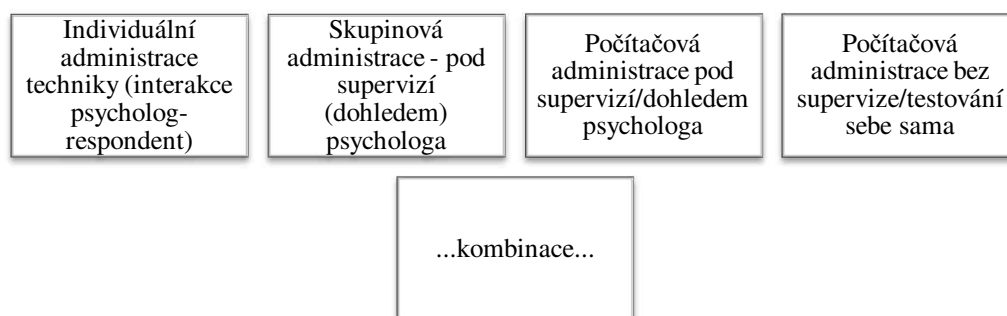
²⁵ Pozn.: Normy udávají rozložení výsledků testu v určité populaci - norma jako průměrný výkon, jako typická reakce příslušného souboru osob (reprezentativní pro větší populaci). V manuálech testů jsou normy prezentovány jako uspořádaná data v tabulkách, která shrnují distribuci testových výkonů (např. i pro určité skupiny-osoby různých věkových úrovní, školních ročníků apod.). K pojetí normy a normality více např. Syříšřová, 1972, Svoboda, 2006, str. 31 - 33.

²⁶ Pozn.: U testů je žádoucí uvádět ne jen informaci o tom, že „jde o validní test“, ale navíc připojit specifikaci (příklad: test inteligence může být validní pro predikci studijního úspěchu, ale je nevalidní pro identifikaci poškození mozku).

a odhad času potřebného pro podání instrukcí, projití zručných položek a nějaké doplňující komentáře na konci sezení). Obsahuje přesné, standardizované a jasné pokyny (instrukce), jak s psychologickým testem pracovat, obsahuje také pokyny pro vyhodnocení a interpretaci. Standardní pokyny (např. instrukce k dotazníku viz Obrázek 13, Obrázek 14, str. 51) pomáhají zaručit, aby všechny testované osoby porozuměly mechanismu testování obdobným způsobem. Poskytují informace o tom, jakým způsobem odpovídat na testové položky, také jak je možno opravit nechtěné odpovědi a zda se při testování vyskytují časové limity. Často je součástí pokynů také *zácvik*, který má zaručit, aby všechny testované osoby věděly, jak s úkolem zacházet.

Ke kvalitní administraci testu mj. patří, že osoba administrující test by měla být schopna zajistit informování všech zúčastněných o účelu testování, o jejich rolích, o způsobu nakládání s daty (tzn. i poučení o právech a povinnostech a zajištění informovaného souhlasu) nebo posoudit speciální potřeby konkrétního jedince, který má být testován (zejm. jazykové, percepční, pohybové apod.). Samotná administrace pak zahrnuje uvedení vyšetřované osoby do testové situace způsobem, který snižuje testovou úzkost, včetně schopnosti poskytnout patřičnou podporu testovaným osobám, u nichž se stres a testová úzkost projeví v extrémní podobě. Při realizaci všech prvků postupu administrace, které jsou specifikované manuálem, by si testátor měl být vědom potenciálních následků při odchýlení se od předepsaných postupů a měl být schopen se vypořádat s jakýmkoli odbornými či osobními otázkami testované osoby (EFPA, 2005, Unit 3).

Tabulka 4: Možnosti administrace psychodiagnostických metod

Jednotlivé možnosti, jak lze testové metody aplikovat, jsou heslovitě uvedeny v přehledu (Tabulka 4). Individuální (interaktivní) administrace testu představuje klasický model (psycholog-klient), přímou interakci vyšetřované osoby a psychologa; a např. v oblasti klinické psychologie zcela jasně dominuje a bude dominovat. V některých případech, jako např. v oblasti

personální psychologie, ale také při výzkumných sondách, které jsou realizovány na početnějším výzkumném vzorku, není nezbytně nutné a často ani reálné, individuální administraci uskutečnit a vzhledem k tomu, že některé testy jsou určeny i pro administraci *skupinovou*, není důvod této možnosti nevyužít. Skupinová administrace probíhá pod supervizí psychologa u více osob ve stejném čase a jde opět o interaktivní formu (psycholog-skupina vyšetřovaných osob). Tuto formu práce je možné využít u většiny dotazníkových metod či při neverbálních výkonových zkouškách – vždy s přihlédnutím k povaze vyšetření, cílech posuzování i osobě testovaného. O možnostech využití i možnostech použití konkrétní techniky informuje testový manuál/příručka. V současné době má své místo v diagnostice také počítačová administrace, která může probíhat pod supervizí psychologa, ale u některých dotazníkových technik (a v některých případech) se využívá i administrace „on-line“, tedy bez přímé bez supervize psychologa.

Procedura skórování testu-možnosti

- Počítačové skórování s přímým vstupem odpovědí: testovaná osoba své odpovědi zadává přímo do počítače
- Počítačové skórování s ručním vstupem odpovědí: z papírového záznamového archu diagnostik přepíše odpovědi uvedené v papírovém archu, počítač odpovědi vyhodnotí
- Počítačové skórování odpovědí z papírového záznamového archu- načtení pomocí skeneru
- Jednoduché ruční skórování: skórovací klíč (šablona) , kdy jsou nutné pouze kancelářské dovednosti
- Komplexní ruční skórování již vyžaduje tréninka zaškolení ve skórování testu
- ...

Při dotazníkových technikách je nejznámější a stále nejčastější verze „*tužka-papír*“, tedy kdy vyšetřovaná osoba své odpovědi zaznamenává označením/zaškrtnutím příslušné položky v záznamovém archu nebo pracovním sešitě, případně, označením odpovědi na PC. Způsob, jakým vyšetřovaná osoba prezentuje svou odpověď, může mít podobu *verbální* odpovědi nebo ji může „sdělit“ *neverbálně*, manuální operací/činností s podnětovým materiálem (např. vybere zvolenou kartičku, nebo sestaví z kostek požadovaný obrazec).

Skórování a interpretace

Skórování, tedy získání hrubých skóru, následná analýza (práce s hrubými skóry, převádění, odvození indexů a měř – to vše směřující k interpretaci) a také poskytnutí základní zpětné vazby vyšetřované osobě, jsou aktivity, které také patří k administraci testové metody. Nejen zadávání testu, ale i vyhodnocení výsledků probíhá podle manuálem předepsaného postupu. Zároveň je ale třeba identifikovat nepravděpodobné či nesmyslné výsledky; proto je

potřeba do určité míry porozumět mechanismům, které vedou k transformacím či přepočtům testových skóre (Ježek, 2010).

Standardizované postupy při vyhodnocování testových odpovědí pomáhají zaručit přesné, adekvátní vyhodnocení a umožní výpočet testových skóre³⁰. **Skór** vyjadřuje výsledek (testu, experimentu, výzkumu atd.), který je vyjádřen kvantitativně. Můžeme jej definovat jako číselnou hodnotu, která je odhadnutá nebo naměřená např.

při škálování, psychologických testech, měření výkonu aj. (Hartl & Hartlová, 2004, str. 540).

Hrubý skór (*raw score*) znamená dosaženou číselnou hodnotu, jde o součet nebo jinou kombinaci skóre z položek (např. počet správných odpovědí v testu). Jde o číselně vyjádřené sdělení o výkonu, které v určitém testu dosáhla testovaná osoba, ale bez vztahu k dalším vlastnostem (jako je věk testovaného, pohlaví, profese aj.). Aby bylo možné výsledky získané v testu lépe srovnávat, je získané skóre potřeba upravit a proto většina testů umožňuje převedení hrubého skóre na standardní nebo vážené skóre. **Vážený skór** (*weighted score*) vznikl převodem (výpočtem) hrubého skóre pomocí numerické transformace, které bývají ve formě např. percentilů, standardních skóre, decilů či stenů nebo se využívá průměrů a mediánů a jiných kvantitativních údajů (srov. např. Svoboda, Krejčířová, Vágnerová 2001; Blatný, Plháková, 2003). Jak bylo zmíněno, **standardní skór** je typem váženého skóre; transformace na standardní skór se zajistí použitím normových tabulek, případně se skóre získají lineární transformací (nenormalizované): z-skór, T-skór, IQ, steny, staniny, atd. Při kvalitní psychodiagnostice by neměla administrace a práce s testem „sklouznout“ k mechanickému používání bez spojitosti s kvalitativní analýzou. Při interpretaci tak nesmí být kromě celkového skóre opomenuta ani analýza jednotlivých položek testu a mělo by to být obvyklé i ve výzkumech.

Klasifikace testových metod

Testové metody se používají k měření široké škály osobnostních charakteristik, komponent a vzorců chování. Některé jsou svým záběrem poměrně široké – např. osobnostní dotazníky či testy inteligence, jiné postihují jen dílčí složku. Jejich třídění je možné podle rozmanitých

Pozn.: Slova *skóre* i *skór* jsou dva různé české tvary jednoho a téhož anglického slova *score*, v psychologii se používá *skór*, nikoli *skóre*. V českém jazyce u slova „skóre“ se do popředí dostal významový rys "poměr bodů, branek apod.", zatímco v angličtině dominuje význam "celkový stav nebo výsledek". „Skór“ je českým přepisem anglické výslovnosti a začal se objevovat v publikacích psychologů, kteří se od počátku používání slova přiklonili k podobě bez koncového -e (Daneš, 1995).

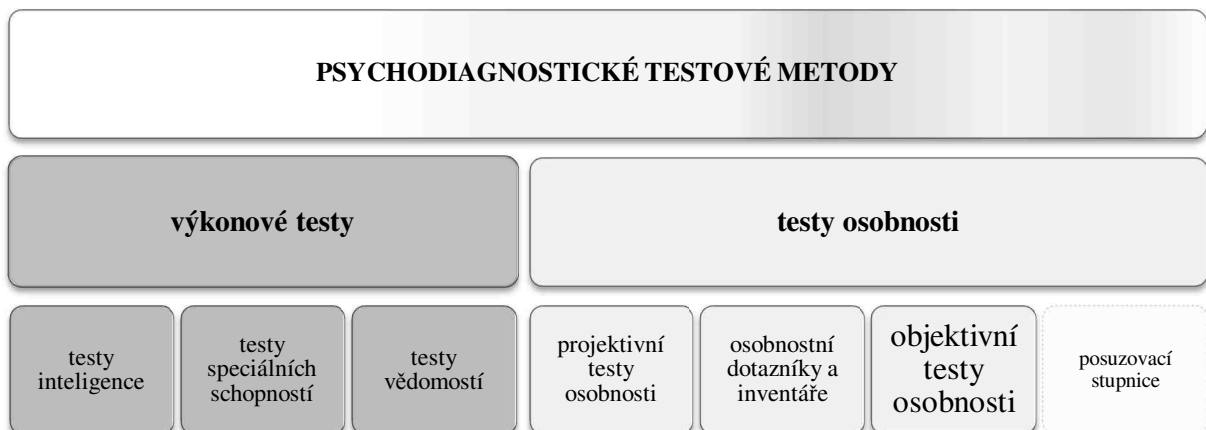
³⁰ Pozn.: Testové skóre samy o sobě nejsou interpretovatelné - tzn. že např. skór o hodnotě 23 bodů nám sám o sobě neposkytne žádnou informaci. Je třeba mít k dispozici další údaje, jako jsou normy nebo údaje o chybách měření. Pak můžeme konstatovat, že např. teplota vzduchu 23°C v prosinci v Praze znamená *tepló* a na Floridě *chladno*

kritérií: a) podle způsobu komunikace (interakce), která je vedena mezi vyšetřovanou osobou a diagnostikem mohou být metody verbální nebo neverbální, b) podle počtu zkoumaných dimenzí (vlastností, charakteristik) mohou být testy jednodimenzionální nebo multidimenzionální, c) podle jejich zaměření: testy inteligence, osobnosti apod. nebo d) podle hlavního principu na testy výkonové, projektivní a dotazníkové; e) podle konstrukce a způsobu interpretace na psychometrické a projektivní testy, nebo f) podle formálních a obsahových hledisek na 1) intraspektivní, 2) extraspektivní: standardizované posuzovací škály, výkonové techniky, situační techniky (měření reakčních časů) a 3) projektivní metody apod.

Nejčastěji jsou testové metody v psychodiagnostice děleny na **výkonové** a **osobnostní** (přehled viz Obrázek 15). K výkonovým testům jsou řazeny testy inteligence, testy speciálních schopností (jako jsou např. testy organicity nebo testy paměti) a testy vědomostí, k osobnostním patří zejména dotazníky (testy osobnosti), projektivní techniky a také tzv. objektivní testy osobnosti. K osobnostním testům bývají řazeny také posuzovací stupnice (někdy vyčleňovány jako samostatná skupina – viz dále v textu str. 144). Své místo v psychodiagnostice mají také přístrojové metody (psychofyziologické metody) a obecně problematika využití počítačů.

Testy, kterým se v následujícím textu věnujeme, byly vybrány s ohledem na vhodnost pro použití ve výzkumu, s na jejich dostupnost v našich podmínkách i povědomí u širší odborné veřejnosti (např. jejich možnosti přispět dostupnost, na jejich vhodnost v kriminologickém výzkumu a také podle diagnostické praxe – tzn., že jsme vybrali výkonové testy (testy inteligence) a testy osobnosti, které patří mezi českými psychology-diagnostiky k často používaným osobnostním testům a u kterých lze v budoucnu očekávat jejich recenzi a revizi (více Urbánek, 2010).

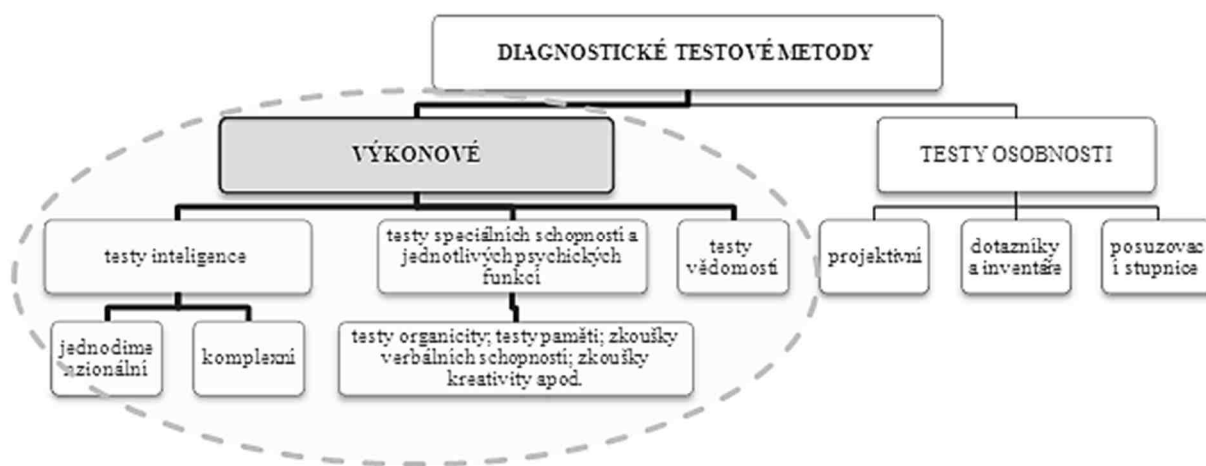
Obrázek 15: Dělení testových metod - testy výkonové a osobnostní

1. TESTY INTELIGENCE A KRIMINOLOGICKÝ VÝZKUM

Při forezněpsychologickém posouzení kognitivních komponent pachatele je znalcem-psychologem nejčastěji hodnocen jeho intelekt, paměť a s tím související procesy (např. kognitivní styly, rozhodování). Jakýkoli test, který je určen k vyhodnocení současné úrovně znalostí nebo dovedností je možné označit jako výkonový; je zaměřen na „úspěch či neúspěch“

Obrázek 8: Výkonové testy ve schématu dělení diagnostických testových metod

vyšetřované osoby a poskytuje dobrou možnost pro srovnávání výsledků, měření i klasifikování. Tedy nejen testy inteligence, ale také testy paměti, testy organicity atd. viz Obrázek 16.

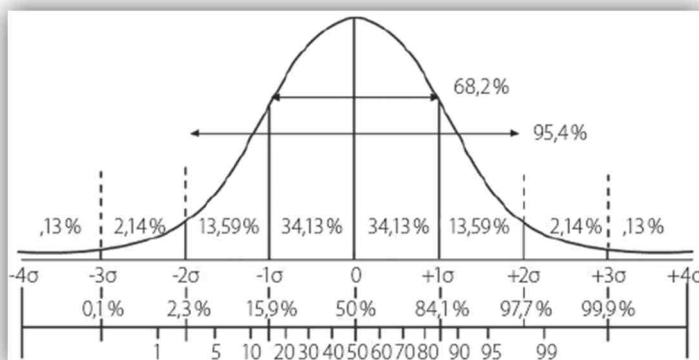
Výzkumy v oblasti výkonových testů, zejména testů inteligence, se zaměřovaly spíše na měření a rozvoj testových metod, než na objasnění podstaty inteligence (více viz Blatný & Plháková, 2003). **Intelekt** je nejčastěji definován jako rozumová schopnost člověka, vztahující se především k řešení teoretických problémů; někdy jako synonymum pro inteligenci, jako schopnost chápat a užívat informace v souvislostech. **Intelligence** je považována za všeobecnou schopnost samostatného nebo originálního řešení nových problémů, včetně situací praktického života. Obecně ji lze definovat jako

*Pozn.: Tzv. **Flynnův efekt** říká, že hodnota IQ se zvyšuje v průměru o 0,3 bodu za jeden kalendářní rok (tj. o 3 body za 10 let). Vysvětluje to tím, že okolní prostředí, které je stále náročnější na řešení problémů, vede k malému zvyšování kvality genetických dispozic lidí. Výsledek rozdílů v IQ zjištěných v různém časovém období informuje o tom, že testy IQ měří ne jen kvalitu „mozku“, ale především kvalitu světa, ve které jedinec žije (Gladwell, 2007). Svět a společnost je stále kognitivně náročnější a podle toho tedy testy IQ neměří, jak jsme chytří, ale jak jsme moderní (lidé jsou jinak kognitivně orientovaní a s jinými návyky, než dříve). I z toho vyplývá požadavek, že každý test inteligence dříve či později nadhodnocuje a je nutné jej revidovat.*

individuální úroveň a kvalitu myšlenkových operací, která se projevuje při řešení rozmanitých problémů, jejichž spektrum sahá od běžných každodenních úkolů, přes řešení nezvyklých praktických situací, až po vysoce teoretické abstraktní otázky (Plháková, 2003, str. 48). Jde o obecnou mentální adaptaci k novým problémům a životním situacím - schopnost reorganizace určitého modelu chování, který je efektivnější v nové situaci. Úzce psychodiagnostická definice (inteligence je to, co se měří inteligenčními testy) se v současnosti považuje za příliš extrémní a nevhodnou (Sternberg, 2002). Zdůrazňuje se pojetí inteligence jako obecné vlastnosti, ale svůj význam mají také specifické schopnosti, které projevy obecné inteligence ovlivňují (Blatný & Plháková, 2003). Další vymezení inteligence jsou shrnuta v přehledu.

Tradičně je také diskutována otázka, v jakém poměru je inteligence podmíněna biologickými faktory a nakolik faktory prostředí (na toto téma bylo provedeno velké množství výzkumů, ale žádný z nich nevedl k jednoznačným výsledkům, které by byly všeobecně přijaty; za zmínku stojí také diskutovaný i kriticky přijímaný Flynnův efekt, srov. např. Raven J., 2005, 2002).

Vymezení - pojem inteligence
<ul style="list-style-type: none"> • je založena na schopnosti chápat, hodnotit a usuzovat (Binet) • je všeobecná schopnost jedince vědomě orientovat vlastní myšlení na nové požadavky, je to všeobecná schopnost přizpůsobit se novým životním úkolům a podmínkám. jInteligence jako schopnost přizpůsobit se novým požadavkům tím, že se užije myšlenkových prostředků, které odpovídají účelu (Stern, cit. podle Nakonečný, 2003) • základ inteligence je ve schopnosti zpracovávat informace, tj. dojmy, které člověk vnímá (Guilford) • je složena z několika dílčích schopností - tři základní druhy: abstraktní inteligence (projevuje se ve verbálních a symbolických operacích), mechanická inteligenci (projevuje se schopností operovat s předměty) a sociální inteligence. Jedná se o schopnost komunikovat s lidmi (Thorndike). • je tvořena jediným nedělitelným faktorem - faktor obecné inteligence neboli faktor „g“ (Spearman) • vnitřně členitá a současně globální schopnost účelně jednat, rozumně myslet a efektivně se vyrovnávat s okolím (cit. podle (Atkinson, Atkinson, Smith, Bem, & Nolen-Hoeksema, 2003) • především schopnost zpracovávat informace, tj. všechny dojmy, které člověk vnímá (Guilford cit. dle Nakonečný, 2003) • schopnost, která je nezbytná pro úspěch ve škole a v povolání (Švancara, 1992)

Graf 1

IQ není totéž co inteligence. **Intelligenční kvocient** vyjadřuje vztah mezi dosaženým výkonem v úlohách odpovídajících určitému vývojovému stupni (tzv. mentální věk/počet správných odpovědí) a mezi chronologickým věkem; informuje o celkové rozumové

úrovni jedince, ale neříká nic o kvalitativních zvláštích inteligence konkrétní osoby a jeho diagnostickou hodnotu pro poznání vyšetřované osoby **nelze přeceňovat** (Svoboda, 1999, str. 48-49).

Při měření úrovně intelektu/inteligence se předpokládá její normální rozložení v populaci, které sleduje Gaussovu křivku (viz Graf 1). Úroveň rozumových schopností jedince se posuzuje vzhledem k průměrnému IQ v populaci³² a pro klasifikaci úrovně rozumových schopností se používá zařazení do pásem (viz Tabulka 5).

Tabulka 5: Klasifikace rozumových předpokladů – orientační pásma

IQ	označení	% populace v daném pásmu
pod 70	Mentální retardace	2,2% ³³
70-79	Hraniční intelekt ³⁴ /výrazný podprůměr /mentální subnorma	6,7%
80-89	lehký podprůměr/slábý průměr	16,1%
90-109	Průměr IQ90-99: slabší průměr IQ100-109lepší průměr	50%
110-119	Lehký nadprůměr/vyšší průměr	16,1%
120-129	Výrazný/zvýšený nadprůměr/nadprůměr	6,7%
nad 130	Vysoký nadprůměr vysoce superiorní intelekt Nad IQ 140 : označováno jako genialita	2,2%

1.1. Testy inteligence jako výkonové zkoušky

Standardizované metody zaměřené na vyšetření rozumových schopností a současné mentální úrovně jedince jsou **testy inteligence**. Zároveň je třeba mít na paměti, že měří relativně omezenou výše lidských poznávacích schopností a inteligenční kvocient (jedno číslo) je do určité míry zjednodušující i zavádějící způsob, jak shrnout výkon zkoumané osoby. Kvantitativní hodnocení se provádí na základě příslušných norem, kvalitativní ohodnocení probíhá jednak formou obsahové analýzy vybraných odpovědí, ale také např. za pomoci metody pozorování vyšetřované osoby během testování. Testy inteligence se v obecně rozdělují na *verbální a neverbální* (ty lze ještě dále (teoreticky) rozdělit na testy názorové a performační. Názorové úlohy jsou založeny na logických vztazích mezi několika obrázky, nebo mezi částmi jednoho

³² Pozn.: Ve většině inteligenčních testů je možné převést výsledek na deviační inteligenční kvocient (deviační IQ), jehož průměrná hodnota je rovna 100 a směrodatná odchylka (sd) se rovná 15. V rozsahu ± 1 sd (tzn. IQ v rozmezí 85 až 115 bodů) je „umístěno“ 68 % populace a v rozsahu ± 2 sd tj. 95,4 % (srov. viz Graf 1).

³³ Pozn.: Osob s nízkou a velmi nízkou inteligencí (IQ pod 70) je oproti předpokladu Gaussovy křivky trochu víc, protože lze předpokládat, že u části populace došlo ke snížení úrovně intelektových schopností v důsledku onemocnění nebo nehody.

³⁴ Pozn.: V dřívější klasifikaci nemocí existovala psychiatrická diagnóza „slaboduchost (či mírná duševní zaostalost)“ pro IQ pásmo 70-86; je možné se s tímto označením setkat i dnes.

obrazce a úkolem je tyto vztahy odhalit. Tzv. performační úlohy jsou založeny na manipulaci s testovým materiálem v prostoru (tyto dva termíny se ale často zaměňují, protože i u performačních subtestů je nutné zapojit názorové myšlení).

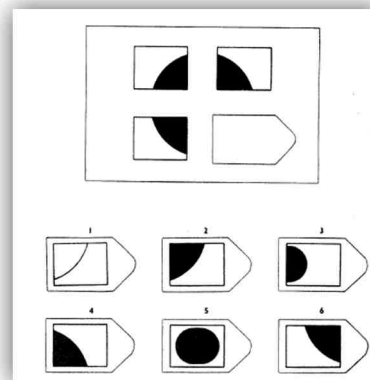
1.1.1. Jednodimenzionální testy inteligence

Jednodimenzionální testy jsou zaměřeny na jednu širší kognitivní schopnost jedince, mají většinou jednotnou stavbu, a často vychází z teorie existence tzv. *g faktoru*.

Spearman chápal „g“ jako *obecnou kognitivní schopnost*, která je tvořena vzájemně odlišnými komponentami, které spolu kooperují a které od sebe nelze oddělit a které se od sebe odlišují v několika znacích (jako je vrozenost, vliv prostředí, neurologické koreláty aj.). První komponentu definoval jako schopnost vyvodit, získat význam (*eductive ability*), druhá jako schopnost reprodukovat již získané informace a schopnost učit se (*reproductive ability*). Tyto dvě schopnosti nejde o fluidní a krystalickou inteligence v pojetí Cattella, viz dále v textu, tj. že „*reproductive*“ nekrytalizuje z *eductive ability*. (Raven J., 2002) Pozn.: Spearman se při popisování „g“ faktoru vědomě vyhýbal použití pojmu „inteligence“, neboť ten je používán různými lidmi v různých dobách k postižení širokého rámce nejrůznějších „věcí“. Upřednostňoval proto pojem obecná kognitivní schopnost (Raven, 2008).

Ravenova zkouška (Říčan P., 1976) – Ravenovy progresivní matice/matrice - je u nás stále velmi často používaným testem pro zjištění úrovně neverbální inteligence - slouží k měření schopnosti vyvozovat a získat význam. Testový sešit, který je vyšetřované osobě předložen, obsahuje 60 úloh (Obrázek 17), které jsou rozděleny do pěti subtestů. Každý je založen na jiném principu - princip souvislosti vzoru, princip analogie mezi páry figur, princip progresivní změny vzorů v souladu s logickým principem, princip přeskupování figur, princip analýzy figur na elementy a jejich restrukturační. A každý set tak „oslovuje“ jiné kognitivní schopnosti. Postihuje schopnost vidět vztahy mezi objekty, událostmi nebo myšlenkami a vyvodit z těchto vztahů závěr - zjišťuje obecnou inteligenci. Zahrnuje schopnost myslet spíše abstraktně než v přesných konkrétních termínech (angažuje psychické procesy jako je percepce, pozornost a myšlení). „*Při tomto testu jde o zjišťování schopnosti systematického a metodického myšlení, ne o inteligenci samotnou – tedy Ravenova zkouška není testem „všeobecné inteligence“, ale zkouškou ostrosti a přesnosti pozorování a jasnosti myšlení*“ (Repán, 1968, str. 3). U nás se pro dospělé populaci používají dvě formy. V současné době pro interpretaci Standardních progresivních matic jsou

Obrázek 17: Ukázka – úloha z Ravenovy zkoušky

používány normy, které řadu let neprošly revizí (pozn. druhé vydání testu u nás vyšlo v původním znění (srov. Raven, 1991). Technika má své využití spíše u intelektově průměrné a podprůměrné populace, případně u psychiatrických a neurologických pacientů, kde ještě dokáže diferencovat (Preiss & Kloze, 2002). Test je užíván pouze pro orientační posouzení obecných schopností nebo jako doplňující nástroj. Pro zhodnocení celkových intelektových předpokladů (např. při posouzení vzdělávacích předpokladů či deteriorace) není dostačující. Jde o techniku, která v současné době nadhodnocuje podaný výkon o 5 až 10 IQ bodů. Forma pro pokročilé (*Advanced Progressive Matrices*) je rozšířenou verzí standardní formy, obsahuje i nové a složitější položky a je určena pro přesnější diferenciaci výkonů v pásmu nadprůměru. Používá se u testovaných osob, které se již se standardní verzí testu v minulosti setkaly, nebo se u nich předpokládá, že standardní verzi zvládnou velmi snadno. Pro dětské respondenty (příp. pro dospělé s podprůměrným intelektem) existuje „barevná forma“.

Ravenovy progresivní matice pro pokročilé zařadila do testové baterie ve výzkumu u pachatelů vloupání (Polišenská & Borovanská (2010)).

„. Ačkoli validita testování obecné inteligence byla snížena komplikovaným sběrem dat, můžeme nastínit některá zajímavá východiska pro další výzkum této problematiky. Zjistili jsme odlišnost pachatelů vloupání od populace, podle které byly vytvořeny používané normy pro testování, nejen v celkové míře intelektu, ale také ve frekvenci převládajících chyb v řešení jednotlivých testových úloh. Zejména jsme zjistili vzrůstající tendenci u chyb typu B (volba špatného principu) v našem vzorku, která však může souviset také s celkově nižší mírou osobnostní charakteristiky Sebeřízení (SD) u pachatelů trestné činnosti. Zároveň se ukázalo, že tento typ chyb se častěji objevuje u pachatelů, kteří se zabývají také násilnou trestnou činností. Také vyšší podíl chyb typu C u těchto pachatelů může souviset právě s osobnostními charakteristikami, zejména pak s dimenzemi Sebepřesah (ST) a Sebeřízení (SD)...„. Zjistili jsme, že pachatelé s vyšší mírou obecné inteligence více plánují a méně riskují, nejsou příliš ochotni páchat trestnou činnost v blízkém okolí svého bydliště a častěji se pak dopravují autem, aby mohli překonávat větší vzdálenosti za cílem své trestné činnosti. Zároveň se častěji neobávají páchat trestnou činnost v neznámé oblasti. Trestnou činnost pravděpodobně tito pachatelé začínají páchat ve vyšším věku, než pachatelé s nižší mírou intelektu Analýza kriminální minulosti pachatele umožní charakterizovat osobnost pachatele na pozadí spáchaných trestných činů. Mezi důležité ukazatele zde patří jejich četnost (i jejich trvání), stejnorodý či nestejnorodý charakter kriminálního jednání, stupeň nebezpečnosti trestných činů a jejich případná gradace, kauzální souvislost mezi jednotl. trestnými činy, uložené tresty a institucionalizované opatření (ochranný dohled, ochranné léčení, postpenitenciární péče), která měla zamezit další trestné činnosti. Všechny tyto proměnné odkrývají kriminální kariéru jedince s charakteristickými objektivními znaky intenzity jeho kriminálního chování i zaměření jeho společenské nepřizpůsobivosti...“ (Polišenská, Borovanská, & Koubalíková, 2010, str. 92-93).

Další technikou, která je určena ke zjišťování úrovně neverbální inteligence u dospělé (i adolescentní) populace je **Vídeňský maticový test**, jehož přepracované vydání se u nás objevilo

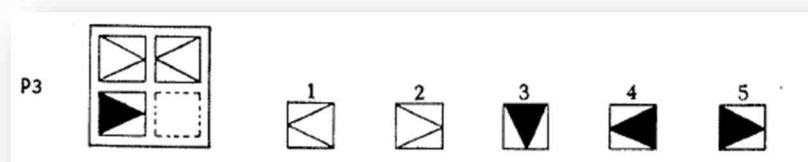
téměř před deseti lety (Forman, 2002). Slouží k odhadu intelektové úrovně, která by dle autorů mohla nahradit výše zmíněný Ravenův test. Zjišťuje schopnost usuzovat, odhalovat vzájemné souvislosti a vyvozovat vztahy, které se považují za základní dimenze faktoru obecné inteligence (tzn., že technika vychází z teorie g faktoru). Testový sešit je tvořen 24 úlohami, které jsou seřazeny se vzrůstající obtížností a každá úloha obsahuje matici obrázků (3 × 3) s chybějícím obrázkem ve třetí řadě. Úkolem vyšetřované osoby je doplnit matici výběrem jednoho z nabízených osmi řešení a svůj výběr označit do záznamového archu. Podstatou řešení je objevení pravidla, které určuje vztah mezi obrázky v každé řadě. Je zde možná administrace individuální i ve skupině, v klasické formě tužka-papír nebo i v PC verzi.

Cattelův test inteligence (CF 2A, *Culture Fair Intelligence Test*, Cattell R., 1970) reprezentuje neverbální test odhalující obecnou schopnost, která se projevuje zejména ve výkonech, které předpokládají přizpůsobení se novým situacím. Podle autora je test zaměřen na zjištění fluidní inteligence, kterou vnímá jako vrozenou schopnost, kterou lze testovat hlavně neverbálními úlohami (naproti tomu tzv. krystalická inteligence je socio-kulturně ovlivněná. Později bylo prokázáno, že i fluidní inteligence se rozvíjí v kulturním kontextu (srov. Plháková, 2003, str. 66 - 67).

Pozn.: V současné době dospěli mnozí badatelé k závěru, že sestavit *kulturně spravedlivý* test není možné. Výkon je téměř vždy ovlivněn kulturními faktory, k nimž patří počet let strávených ve škole a dosažená úroveň vzdělání. Někteří psychologové se nyní pokoušejí vytvořit kulturně relevantní (*culture-relevant*) testy inteligence, které berou v úvahu sociální zázemí zkoumané osoby (Plháková 2003).

Test je časově limitovaný, obsahuje 46 úloh (viz ukázka položky z testu Obrázek 18) zařazených do čtyř subtestů, které postihují čtyři druhy logického usuzování (série, klasifikace, matrice a podmínky (topologie)). Tato verze testu je určena pro běžnou, netříděnou populaci dospělých osob a umožňuje skupinovou administraci. Výsledky se uvádí v IQ hodnotách.

Obrázek 18: Ukázka položky z CF2A (Cattell R. , 1970)

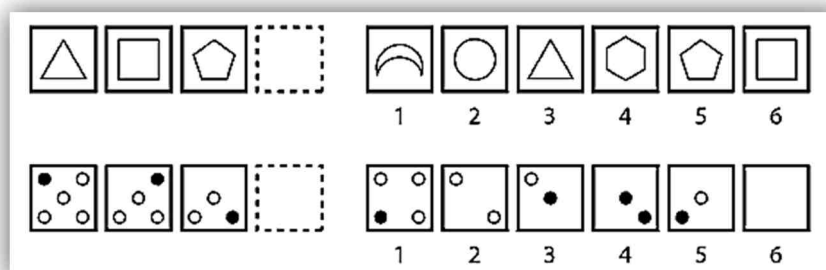

Technika umožňuje skupinovou administraci a byla použita např. při výzkumu u dosouzených žen ve výkonu trestu odnětí svobody, který byl realizován v IKSP (Blatníková & Netík, 2007). Zvolená testová metoda se v tomto případě zdála vhodnější, než např. Ravenův test, který používá „homogenní testový materiál“, a kde při bodování může dojít ke zkreslením způsobených jedním typem specifické úlohy. Výhodou je bezesporu i to, že jde o test časově limitovaný a je tak zohledněn i fakt, že také rychlost reakce je komponentou intelektových schopností.

“...Intelektové schopnosti zkoumaných osob nejeví ve srovnání s – z tohoto hlediska – normální populací známky poruchovosti. Intelekt negativně koreluje s věkem, což může být způsobeno též použitou technikou...Průměrná hodnota zjišťovaná CF2 činila IQ 103. U 33% (tedy cca 1/3 souboru, 28 žen) byla diagnostikována inteligence odpovídající pásmu průměru, podprůměrné hodnoty byly zaznamenány u necelé ¼ žen (27,9%, tj. 24 žen) a výrazně podprůměrné hodnoty u 7% (6 žen). Dvě pětiny odsouzených žen (39,5%) dosáhly pásma lehkého nadprůměru a nadprůměru. To naznačuje mírný posun distribuční křivky inteligence u zkoumaného souboru směrem k vyšším hodnotám (ve srovnání s obecnou populací) a poněkud vyšší rozptyl. Nebyla zjištěna statisticky významná korelace IQ s proměnnou „násilí“. Naopak byla zjištěna statisticky významná záporná korelace IQ s věkem, což ukazuje, že s přibývajícím věkem žen zkoumaného souboru klesá IQ...” (Blatníková & Netík, 2007).

Test intelektového potenciálu - TIP (Říčan, 1971) je dalším z neverbálních testů, které jsou zaměřeny na zjištění schopnosti vyvozovat a chápat vztahy - na rychlost a přesnost abstraktního uvažování (fluidní inteligence); podle autora determinovaná geneticky a relativně nezávislá na učení a kulturním prostředí. Úkolem vyšetřované osoby je doplnit chybějící řadu tří obrázků jednou ze šesti možností (ukázka položky z testu viz Obrázek 19).

Obrázek 19: Ukázka položek z testu TIP (Říčan, 1971)

Tato diagnostická technika byla použita např. ve výzkumu, který byl zaměřen na prvovězněné pachatele (Marešová, Kotulan, & Martinková, 2004; ukázka níže) nebo při výzkumu recidivních pachatelů (Marešová a kol. 2011, v tisku).

„...Průměrný IQ byl 92. Podprůměrný inteligenční kvocient (do 90) byl zjištěn jen u 3 respondentů. Vyšší (110 a více) u 4 respondentů (1 zpronevěra, 1 dopravní nehoda, 1 loupež a krádež, 1 podvod). I tento výsledek byl v rozporu s výzkumy z doby před rokem 1990, které uvádějí jako jeden ze základních znaků vězněných osob podprůměrný IQ (pod 90), a v souladu s poznatky z první části výzkumného šetření provedeného v moravských věznicích, kde zjištěný průměrný IQ vyšetřovaných osob byl vyšší 90, a tomuto vyššímu IQ odpovídalo i vyšší ukončené vzdělání a druh zaměstnání... (Marešová, Kotulan, & Martinková, 2004, str. 113).

Orientační technikou na zjištění intelektových předpokladů představuje **Test logického usuzování** - LOGUS (Mikšík & Srnec, 1994). Vychází z předpokladu, že schopnost logického uvažování je jednou ze základních složek inteligence. Je tvořen třemi subtesty orientovanými na schopnost induktivního myšlení, schopnost identifikovat vztahy mezi pojmy a na nonverbálně postihovanou schopnost induktivního myšlení.

1.1.2. Komplexní testy inteligence

Kombinované testy, které se skládají z několika různých subtestů, přičemž každý z nich měří jinou složku inteligence a které většinou obsahují verbální i neverbální úlohy, se označují jako komplexní. Mají více úkolů a každý bývá zaměřen na jinou komponentu inteligence. Výstup dává přehled o slabých a silných stránkách vyšetřované osoby a tím nabízí detailnější a hlubší pohled na strukturu rozumových předpokladů. Použití technik je v drtivé většině určeno pro individuální administraci a v oblasti forenzní psychologie se s testem můžeme setkat zejména v soudněznaleckých posudcích z odvětví psychologie.

Wechslerova inteligenční škála pro dospělé (WAIS-R, nyní u nás verze WAIS – III³⁵ (Weschler, 2010)) reprezentuje komplexní test inteligence, který je založen na bodovém škálování. Inteligence je zde vymezena jako složitá a globální schopnost jedince účelně jednat, rozumně myslet a úspěšně se vyrovnávat se svým prostředím.

³⁵ Pozn.: Nové vydání obsahuje změny verbálních subtestů a především nové národní normy, založené na reprezentativním standardizačním souboru.

Zahrnuje verbální porozumění, percepční uspořádání, aktuální paměť a rychlost zpracování informace. Test umožní postihnout vzájemné vztahy mezi jednotlivými procesy a zhodnotit úroveň jednotlivých složek inteligence ve vztahu k celkové rozumové úrovni. Každý subtest obsahuje řadu položek, které jsou seřazeny podle obtížnosti a lze je přiřadit ke kategorii verbálních nebo performačních úloh. Na základě výsledných vážených skóre je pak možné určit verbální, performační a celkové IQ. Určení všech tří kvocientů (Celkový inteligenční kvocient, Verbální a Performační inteligenční kvocient) vychází ze vztahů mezi skóry a průměrnými výslednými příslušné věkové skupiny. Výsledek je graficky vyjádřen v individuálním testovém profilu (Obrázek 20) a je tak možnost interpretovat obraz struktury rozumových předpokladů vyšetřované osoby. Výstupem nové verze (WAIS-III) jsou nejen tyto tři IQ skóry, ale také tzv. Indexové skóry: *Verbální porozumění* (subtesty Slovník, Podobnosti, Informace), *Percepční uspořádání* (subtesty Doplňování obrázků, Kostky, Matrice), *Pracovní paměť* (subtesty Počty, Opakování čísel, Řazení písmen a čísel) a *Rychlost zpracování informací* (subtesty Symboly – kódování, Hledání symbolů).

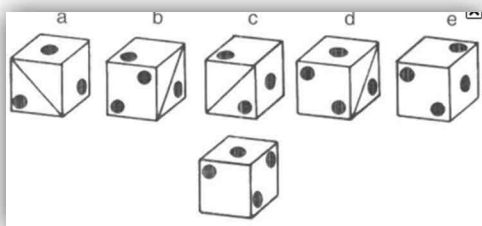
Obrázek 20: Ukázka záznamu testového profilu WAIS-R

TABLE OF SCALED SCORE EQUIVALENTS*																				
Scaled Score		RAW SCORE										Scaled Score								
		VERBAL TESTS					PERFORMANCE TESTS													
		Information	Digit Span	Vocabulary	Block Design	Picture Arrangement	Picture Completion	Block Design	Picture Assembly	Object Assembly	Digit Symbol									
19	—	28	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19
18	29	27	66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18
17	—	26	68	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17
16	28	25	63	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16
15	27	24	60	18	29	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15
14	26	22-23	57	17	27-23	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14
13	25	20-21	54	16	24	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13
12	23-24	18-19	51	15	23	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12
11	22	17	50-54	14	22	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11
10	20-21	15-16	47-51	12	21-22	20-21	16	14	31-34	32-33	37-41	10	—	—	—	—	—	—	—	10
9	17-18	14	43-48	11	19-20	18-19	15	13	27-30	28-31	33-36	9	—	—	—	—	—	—	—	9
8	15-16	12-13	37-42	10	17-18	16-17	14	11-12	23-25	23-25	26-28	8	—	—	—	—	—	—	—	8
7	13-14	11	33-36	9	14-16	14-16	13	8-10	20-22	20-22	24-27	7	—	—	—	—	—	—	—	7
6	9-12	9-10	30-28	6-7	11-13	11-13	11-12	5-7	16-17	16-17	21-23	6	—	—	—	—	—	—	—	6
5	6-8	8	14-19	5	8-10	7-10	8-10	3-4	8-13	16-20	20-26	5	—	—	—	—	—	—	—	5
4	5	7	11-13	4	6-7	5-6	6-7	2	3-7	13-15	23-29	4	—	—	—	—	—	—	—	4
3	4	6	9-10	3	4-5	2-4	3-4	—	2	9-12	18-22	3	—	—	—	—	—	—	—	3
2	3	5	8	2	3	1	2	1	1	6-8	8-15	2	—	—	—	—	—	—	—	2
1	2-2	4	6-8	1	2	1	1	0	0-1	0-1	6-7	1	—	—	—	—	—	—	—	1

SUMMARY		
Raw Score	Scaled Score	Age
VERBAL TESTS		
Information	20	10
Digit Span	18	12
Vocabulary	46	16
Arithmetic	13	11
Comprehension	32	19
Similarities	27	16
Verbal Score	84	
PERFORMANCE TESTS		
Picture Completion	19	14
Picture Arrangement	17	12
Block Design	50	17
Object Assembly	28	14
Digit Symbol	64	11
Performance Score	68	
Sum of Scaled Scores	152	
VERBAL	84	125
PERFORMANCE	68	128
FULL SCALE	152	130

Z komplexních testů inteligence zmíníme ještě **Test struktury inteligence (I-S-T 2000 R** (Amthauer, Brocke, Liepmann, & Beauducel, 2005)). Je určen pro měření poznávacích schopností, jako je verbální inteligence, numerická inteligence, figurální inteligence, celkové úroveň poznávacích schopností, paměť nebo znalosti. Zjištění struktury poznávacích schopností má své využití v oblasti poradenské psychologie, psychologie práce, organizace a řízení, a vzhledem k možnosti skupinové administrace má potenciál i pro výzkumné

Obrázek 21: Úloha ze subtestu kostky (Amthauer, Brocke, Liepmann, & Beauducel, 2005)

použití. Omezením může být doba potřebná k vyplnění testu, která zde dosahuje cca 1,5 hodiny. Ukázkou jednoho z úkolů, ze subtestu zjišťující figurální inteligenci (viz Obrázek 21; v tomto příkladě má vyšetřovaná osoba určit, která ze zobrazených pěti kostek odpovídá předloze (kostka pod řadou).

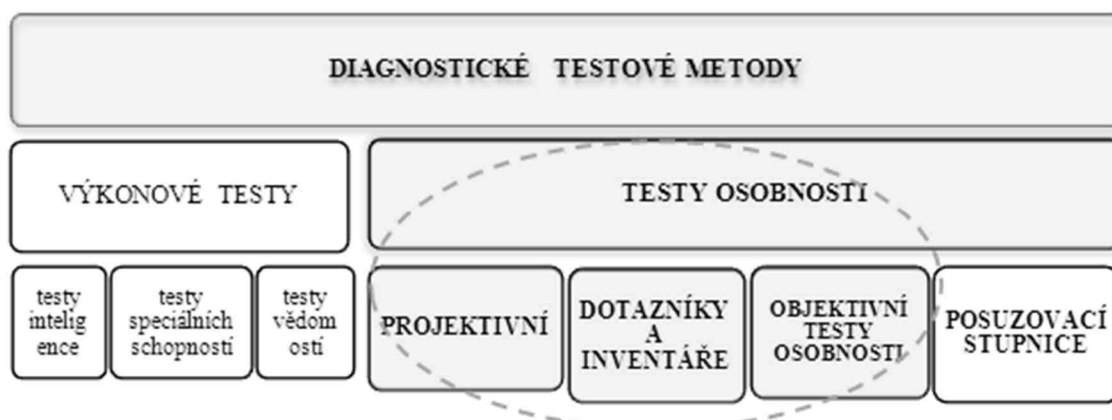
1.2. Další výkonové testy

K výkonovým testům patří kromě testů inteligence také nástroje zaměřené na parciálních a kombinovaných schopností – tj. metody orientované na zjišťování úrovně jednotlivých dílčích schopností, jako je pozornost, schopnost kombinovat různé tvary apod. Své místo zde mají techniky, které mají úzký vztah k vykonávání určitých činností. Patří sem testy **organicity**, které jsou zaměřeny na zjištění úrovně/schopnosti všítivosti, retence paměti a nového učení, na percepci a konceptualizaci, schopnost dotvářet nedokončené tvary, rozlišení figury a pozadí a vnímání konstantních znaků u různých předmětů. Testy **paměti** jsou součástí mnoha komplexních testů inteligence, existují ale i metody primárně zaměřené na zjišťování paměti (např. Wechslerova škála paměti, WMS-III obsahuje 11 subtestů). Vyšetřovaným osobám je obvykle exponována řada podnětů a po delším nebo kratším čase je zjišťováno, jakou část materiálu podržely v paměti. Testy **kreativity** mapují tvořivost jedince, která bývá definována jako originalita, která je přizpůsobena problému a jako schopnost přesahující tradiční vymezení pojmu inteligence, je těsně spojena s divergentním myšlením (inteligence souvisí s konvergentním myšlením). Testy uměleckých schopností jsou orientované k testování např. hudebních schopností, uměleckých schopností ve smyslu výtvarném a schopností literární tvorby, testy technických schopností jsou úzce zaměřené metody neverbální povahy a používány hlavně v oblasti poradenství pro volbu povolání. Testy **vědomostí** zjišťují úroveň znalostí a jsou rozšířeny zejm. v oblasti školství a v poradenství, své místo mají i v oblasti profesionálních znalostí (při volbě uchazečů o zaměstnání či studijní obor).

2. TESTY OSOBNOSTI V KRIMINOLOGICKÉM VÝZKUMU

Testová diagnostika osobnosti se zaměřuje na zmapování a zjištění tzv. nekognitivních aspektů osobnosti, jako jsou např. temperament, charakter, hodnoty nebo zájmy. Tato skupina testů se - na základě vnějších charakteristik - nejčastěji dělí na testy projektivní, na osobnostní dotazníky a inventáře a na tzv. objektivní testy osobnosti (viz Tabulka 6). K osobnostním testům bývají připojeny posuzovací stupnice, i když nejde o testy v pravém slova smyslu, více viz str. 144.

Tabulka 6: Testy osobnosti – rozdělení metod

2. 1. PROJEKTIVNÍ TESTY OSOBNOSTI

Psychodiagnostika osobnosti na podkladě projektivních metod vychází z předpokladu, že jedinec při hledání odpovědí na předkládaný nestrukturovaný materiál (např. jako ukázka viz

Projekce jako proces, ve kterém vyšetřovaná osoba promítá obsahy svých duševních procesů navenek mimo sebe, připisuje je nebo spatřuje v jiných lidech, zvířatech, rostlinách, předmětech nebo dějích (Svoboda 1999, str. 149-151). V současné době se projekce chápe poměrně široce, a to jako jako proces vnímání objektivního podnětu ve shodě s osobním zájmy, přáními, úzkostmi či očekáváním.

Obrázek 22, na str. 63) nevědomě oživuje a následně promítá obsahy svého vnitřního světa (své osobnostní charakteristiky, potřeby, motivy i životní zkušenosti) do testových odpovědí. Projektivní metody užívají neurčité či mnohovýznamné podněty k odkrývání skrytých emocí, potřeb, postojů i vnitřních konfliktů u vyšetřované osoby. Jsou zaměřeny převážně na tzv. dynamické charakteristiky osobnosti (jako jsou potřeby, zájmy, postoje, názory, konflikty, problémy, interpersonální vztahy aj.) a výsledky v testech se často srovnávají s životní historií testované osoby. Zastánci

projektivních metod poukazují na výhody jako je jejich klinická užitečnost a využitelnost v různých diagnostických situacích, jejich schopnost postihnout komplexnost apod. Zkoumaná osoba má v projektivních testech většinou minimální možnost záměrně zkreslit výsledky (není zde evidentní, co daný test sleduje a jak by měla odpovídat), což jednoznačně patří k výhodám těchto metod. Stejně tak administrace nevyvolává atmosféru zkouškové situace. Na druhé straně mnohoznačnost odpovědí a z toho vyplývající obtíže skórování-vyhodnocení, případně kvantifikace, kladou obrovské nároky na psychologa; na jeho vědomosti, zkušenosti a profesní „intuici“. Kritika projektivních metod se často obrací ke sporné validitě³⁸, protože tradiční psychometrické postupy jsou obtížně použitelné, zdůrazňují se nedostatečné i další psychometrické parametry, zastaralé teorie, neujasněnost toho, co a jak vlastně metody měří.

Projektivní techniky se v diagnostickém procesu často používají např. k získání hypotéz, které jsou potom ověřovány jinými metodami, nebo naopak jsou jimi potvrzovány domněnky získané např. z osobnostních testů. Nejčastěji je možné se setkat s dělením na metody verbální (kdy vyšetřovaná osoba prezentuje verbální reakci/odpověď), grafické projektivní metody a manipulativní metody (či metody volby). Samozřejmě, že klasifikace jednotlivých metod se může odvíjet např. od cíle, použitého materiálu apod. (viz Tabulka 8).

Tabulka 8: Projektivní metody/techniky-dělení metod

Asociační metody	Konstrukční techniky	Doplňovací	Techniky výběru a řazení	Expresivní metody
<ul style="list-style-type: none"> vyžadují od vyšetřované osoby bezprostřední reakci (slovem či představou na předložené podněty (např. ROR). 	<ul style="list-style-type: none"> žádá se vytvoření nového smysluplného celku (např. příběhu k nejasné fotografii nebo obrázku - test TAT, dále v textu) 	<ul style="list-style-type: none"> zkoumaná osoba má doplňovat nedokončenou větu nebo povídku 	<ul style="list-style-type: none"> předkládané podněty se vybírají a seřazují podle sympatií či preferencí (např. Luscherův barv. test) 	<ul style="list-style-type: none"> umožňují volné sebevyjádření, nejčastěji prostřednictvím kresby (strom, rodina) nebo herních aktivit

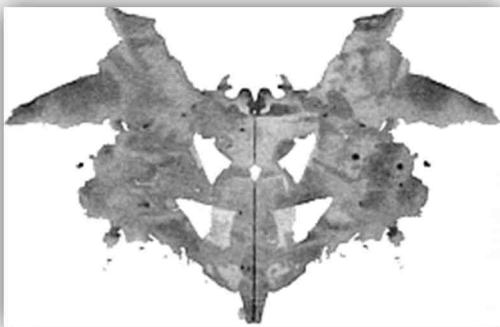
³⁸ Pozn.: Obecně se konstatuje, že validita projektivních metod roste se zkušeností, kterou má psycholog s použitou metodou a východisko sporu leží v jejím výzkumu, stejně jako ve výzkumu účelnosti jednotlivých testů, nikoli v paušálních závěrech. Přesnější postižení validity projekčních testů lze v budoucnu očekávat od aplikace moderních postupů, jako je faktorová analýza, matematicko-kybernetické modelování apod.

2.1.1. Verbální projektivní metody

Slovní asociační experiment patří k nejstarším psychodiagnostickým metodám a prošel mnoha modifikacemi a způsoby administrace, vyhodnocování i interpretace. Jde o metodu experimentálně výzkumnou i psychodiagnostickou. Technikou je možné zachytit znaky jako je dynamika řeči a pohotovost řečové produkce, sleduje se odpověď, reakční čas a latence v reakcích probanda, důležité je také „asociační selhání“ nebo originalita odpovědi. Instrukce, kterou vyšetřovaná osoba obdrží, zní: „Uvidíte/uslyšíte slova a Vaším úkolem bude vždy nahlas říci první věc, která Vás ke každému z nich napadne“. Seznam podnětových slov může být standardní, pak je možné srovnávat výsledky s normami, nebo je vytvořený pro konkrétní situaci či sledované proměnné ve výzkumu (více např. Kondáš, 1989). Asociační experiment je v podstatě součástí fyziodetekčního vyšetření (polygraf-detektor lže); srov. také s technikou Chromatického asociačního experimentu, dále v textu str. 78.

Rorschachův test (Říčan, Šebek, Ženatý, & Morávek, 1981, Rorschach, 2001) patří mezi nejnámější a nejrozšířenější projektivní testy a jeho výjimečné postavení mezi ostatními diagnostickými metodami je dáno potenciální schopností této techniky zachytit a zobrazit

Obrázek 22: Ukázka z Rorschachova testu

osobnost vyšetřovaného komplexně. Svými možnostmi, ale současně i komplikovanými způsoby interpretace, si test získal mnohé zastánce, ale i odpůrce a kritiky. Předpokládá se zde úzký vztah mezi osobností a vizuální percepcí. Testovací materiál je tvořen deseti tabulemi, ukázka viz Obrázek 22 (Rorschach, 2010), které jsou vyšetřované osobě předkládány, odpovědi jsou psychologem zapisovány a následně signovány (protokol = záznam odpovědí u vyšetřované, poznámky k průběhu administrace, signování odpovědí, vyhodnocení). Vyhodnocení probíhá na obsahové a formální rovině, přičemž Rorschach přikládal důležitost především formálnímu aspektu vyhodnocení, tedy interpretaci celku nebo detailů, zda osoba upřednostňuje barvy, tvar nebo pohyb, obsahů a originalitě interpretace (srov. Exner, 2009). V posledních několika letech je postupně nahrazován používaný Bohmův systém hodnocení Rorschachovy metody novějším Exnerovým - „Comprehensive System“ (CS), který rozšiřuje původní percepčně kognitivní základ metody a postihuje mnohem více aspektů

osobnosti. Aplikace testu není věkově omezena, je určen pro individuální administraci. Pokud je vyhodnocení realizováno pomocí CS systému, lze test použít i ve výzkumu. Technika má v oblasti forenzní psychologie (např. v rámci soudněznalecké expertizy) nezastupitelné místo; viz také možnosti při posouzení agresivních komponent, kapitola na str. 122.

Heretik, Ritomský, & Horáková (2001) mezi 15 znaků, které tvoří jejich index recidivy, zařadily také proměnné získané na základě ROR testu. Konkrétně se zaměřili na afektivní nestálost, která byla sledována přítomností/nepřítomností pravého barvového typu v ROR. Druhým znakem byla agresivita, která byla dána počtem vytipovaných znaků (z 10 možných) v ROR a třetím znakem byly šokové fenomény v ROR.

“.....Diskriminační analýza ukázala (mezi prvovězňenými a recidivisty na souboru 176 pachatelů sledoval 134 proměnných z oblasti anamnestických dat, kriminologických charakteristik a také výsledků (psychometrických dat) z diagnostiky, příp. ze závěrů psychiatrického vyšetření Prognostického indexu recidivy. Soubor rozdělily na 84 prvopachatelů (tj. 47,7%) a 92 recidivistů (tj.52,3%). Skupina recidivních pachatelů byla rozdělena na podskupinu těch, kteří již v minulosti spáchali násilný čin a na stíhané za nenásilné trestné činy. Nejvýznamnějšími odlišující znaky mezi recidivisty násilnými a nenásilnými byly proměnné:: profesní kariéra, afektivní nestálost dle ROR, úraz hlavy, způsob výchovy v rodině a hostila podle Hand testu, konkr. index AOR (k technice Hand test viz dále v textu). Mezi prvopachateli a recidivisty nejvíce diskriminovaly znaky: profesionální kariéra, závislosti, poruchy osobnosti, agresivita v ROR, hostilita podle Hand testu...”

Rorschachův test patří mezi běžně používané psychodiagnostické metody. Pokud je aplikován u deviantních jedinců, je možné najít určitá specifika, která naznačující přítomnost sexuální anomálie - použití v diagnostice parafilii.

„...CS systém byl použit k hodnocení 78 protokolů Rorschachova testu mužů, kteří spáchali sexuálně motivovaný trestný čin a měli stanovenou diagnózu parafílie - buď patologickou sexuální agresivitou, nebo pedofilií. 47 protokolů mužů s diagnostikovanou patologickou sexuální agresivitou a 31 protokolů Rorschachova testu mužů s diagnostikovanou pedofilií. Sledovala, zda existují statisticky významné rozdíly mezi vybranými proměnnými Rorschachova testu u těchto dvou výzkumných souborů. Statisticky významné rozdíly se objevily především v oblasti sebevnímání a v oblasti vnímání interpersonálních vztahů. U obou skupin byla nalezena nízká sebeúcta, ale každá skupina reagovala na prožitek nízké sebeúcty jinak. Muži s diagnostikovanou patologickou sexuální agresivitou mají o sociální svět statisticky významně menší zájem než pedofilní muži a kontaktu se sociálním světem se vyhýbají. Muži s diagnostikovanou pedofilií se o sociální svět zajímali statisticky významně více, ale k druhým lidem se vztahovali maladaptivními způsoby...” (Soukupová, 2009),

Uplatnění v kriminologických studiích ilustruje např. výzkum Weizmann-Heneliusová a kol. (Weizmann-Henelius, Ilonen, & Viemerö, 2006), kde posuzovali diskriminační schopnost vybraných skóru Rorschachova testu (CS skórování) na výzkumném souboru žen uvězněných za násilné trestné činy (n=45). Kontrolní skupinu tvořily ženy bez záznamu o odsouzení (n=30).

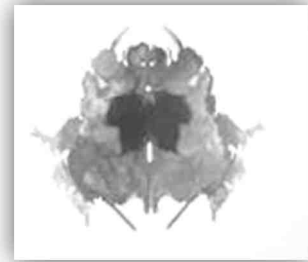
Výzkumníci sledovali, zdali teoreticky a empiricky vybrané skóry/indexy Rorschachova testu rozlišuje mezi násilnými pachatelkami a ženami bez odsouzení. Násilné pachatelky se vyznačovaly sociální nezralostí a limitovanou kapacitou vyrovnávat se se stresem (coping), ve srovnání s nepachatelkami. V závěrech mj. bylo, že mezi násilnými pachatelkami a ženami bez odsouzení rozlišovaly proměnné, které souvisejí s adaptivními zdroji pro zvládnání (coping), ale diferenční schopnost neměly proměnné, které souvisejí s afektivními rysy (dle ROR testu). Závěry a zjištění zdůrazňují potřebu zavádět pro ženy, které mají tendenci k násilným reakcím, realizovat tréninkové programy, jako je nácvik copingových dovedností, programy zaměřené na zvládnání konfliktních situací či obecně zaměřené na nácvik sociálních dovedností. Ačkoli skór sledující agresivní znaky ukázal, že mezi skupinami neodlišuje, významné korelace našli autoři mezi agresivním obsahovým skóre a viktimizací v dětském věku. Inverzní vztah byl zjištěn také mezi skóry mapujícími agresivní složky v minulosti a emoční intenzitou násilného trestného činu. Interpretace těchto výstupů by si zasloužila další průzkum (Weizmann-Henelius, Ilonen, & Viemerö, str. 210).

Také výzkum Gerarda, Jobese, & Cimbolica (2003), kteří analyzovali protokoly Rorschachova testu získané v rámci vstupního vyšetření – k dispozici měli protokoly od 76 duchovních/kněží, u kterých byla diagnostikována homosexuální efebofilie a kteří se dopustili pohlavního zneužití dospívajících chlapců. Tuto skupinu pacientů srovnávali s protokoly 74 duchovních, kteří byli také v psychiatrické léčbě, ale s “nesexuální” diagnózou. Ve výsledcích autoři mj. uvádí: více patologických odpovědí ve všech třech sumárních skórech u “efebofilní” skupiny oproti srovnávací, což nebylo takovým překvapením, zajímavé ale bylo zjištění, že obě dvě skupiny produkovaly ekvivalentní počty dobrých, narcistních, příp. neutral odpovědí (Gerard, Jobes, & Cimboric, 2003). Stanfill (2011) se ve své studii zaměřil na sexuální delikty, oběti a pachatele. Právě Rorschachův test byl jednou z technik, která byla použita pro zmapování kognitivních proměnných mladistvých pachatelů, kteří se dopustili toho typu kriminálního jednání a na základě kterých se pokusil o sestavení typologie pachatelů.

Rorschachův test vykazuje dobrou validitu zejména při posuzování afektivní složek osobnosti.

Pro skupinovou administraci, pro potřeby screeningu, je možné využít **Zulligerova diapozitiv testu** (Z-test, Zulliger, 2007). Podnětový materiál tvoří tři tabule/diapozitivy (viz. Obrázek 23) a vyšetřovaná osoba je vyzvána, aby interpretovala promítané diapozitivy a zapisovala interpretace postupně do záznamového listu. Používá se jako pomocná metoda či jako součást testové baterie pro výzkum. Je méně náročná na čas, než Rorschachův test (autor testu udává dobu testování cca 20 min, bez vyhodnocení a interpretace). Vyhodnocovací systém odpovídá tomu, který je běžný u Rorschachovy metody

Obrázek 23: Ukázka Zulligerova testu
zdroj: (Lange & Castillo, 2010)

Mezi tradiční projektivní techniky, patří **Tematicko apercepční test** (TAT (Murray)); u nás však není tolik používán a není standardizován na naši populaci. Autoři předpokládali, že člověk má tendenci všechny mnohovýznamové situace, se kterými se v životě setkává, interpretovat ve shodě s vlastní zkušeností a s vlastními potřebami. Podnětový materiál je tvořen sadou obrázků (tabulí), ukázka viz Obrázek 24, na kterých jsou znázorněny lidské postavy v různých nejednoznačných situacích a v neurčitém prostředí. Úkolem vyšetřovaného je ke každému obrázku vytvořit příběh, popsat, co si jednotlivé osoby myslí a co cítí. Při produkci a tvorbě příběhů se o tyto zkušenosti opírá a v postavách hrdinů, o kterých příběh vypráví, vykresluje své vlastní city a potřeby. Na rozdíl od Rorschachova testu se zde akcentuje obsah výpovědí a technika je víc spojena se sociálním přizpůsobením. Tato technika nabízí popis osobnosti v celé

Obrázek 24: Ukázka tabulí Tematicko apercepčního testu (zdroj: TAT, www.utpsyc.org)

šší a má napomoci k „odhalení“ některých dominantních pudů, emocí, komplexů a konfliktů osobnosti; má postihnout potlačené tendence, které si vyšetřovaná osoba nechce nebo nemůže připustit (srov. Svoboda, 2005). Používán je zejména klinickými psychology a v oblasti soudněznalecké práce jsou možnosti techniky spojeny se zjišťováním motivace pachatele, ale využití se uvádí např. i při psychoterapeutické práci v rámci programů ve výkonu trestu. V klinické praxi dosud neexistuje jednotný přístup k interpretaci narativního materiálu získaného pomocí této metody. V posledních dvou desetiletích vznikají psychometricky zakotvené skórovací systémy, které lze na apercepční techniky efektivně aplikovat. Jedním z nich je hodnocení obranných mechanismů podle Cramerové (Cramer, 2008), možnosti techniky byly mapovány i v oblasti hodnocení kvality sociálního přizpůsobení; více k použití v našich podmínkách a varianta pro adolescentní populaci vyšla u nás poměrně nedávno, (Goldmann & Soukupová, 2009)

Na identifikaci morálního poselství v příbězích TAT se zaměřila studie Fikarové a Čermáka (2007). Jejich kvalitativního výzkumu se účastnilo 35 adolescentů, z toho 15 se zjevnými obtížemi v chování. Ve výzkumu použili vybrané tabule a ukázalo se, že skupiny se liší ve způsobu zpracování příběhu a konstruování morálního poselství. Jedinci s antisociálním chováním rozvíjeli své příběhy impulzivně, užívali více agresivních strategií při řešení zápletky a v příbězích neverbalizovali emoce viny a empatie. Mezi chlapci a dívkami nebyl zaznamenán výrazný rozdíl. (Fikarová & Čermák, 2007, str. 158)

Harsa, Žukov, & Csémy (2009, str. 24) ve své studii vybrali tabule Tematicko apercepčního testu, u kterých předpokládali vyšší výskyt agresivních odpovědí. Tabule byly zvoleny tak, aby se do nich mohly promítnout vlastnosti a pocity vyšetřované osoby, jako jsou suicidalita, agrese, deprese, smrt, strach, napětí a vztahy k rodičovským či významným autoritám.

„U Tematicko apercepčního testu nezaznamenali statisticky významné rozdíly mezi skupinami při posuzování heteroagresivních, autoagresivních tendencí či témat. Přesto lze (přes nesignifikantní hodnoty) nalézt ve skupinových průměrech rozdíly. Například odpovědi, u kterých převažovaly heteroagresivní tendence, byly nejčastější u psychotických pacientů. U pacientů s poruchami osobnosti a depresivních pacientů převažovaly autoagresivní tendence. Ale i v tomto případě sehrávají svůj význam aktivované obranné mechanismy, které mění prožívání a chování posuzovaných pacientů, a ti mohou významně potlačovat agresivní tendence“ “V tomto testu jsme při posuzování heteroagresivních či autoagresivních tendencí nezaznamenali statisticky významné rozdíly mezi skupinami...“ (Harsa, Žukov, & Csémy, 2009, str. 24).

Obrázek 25: Ukázka z Rosenzweigova P-F test (ukázka)

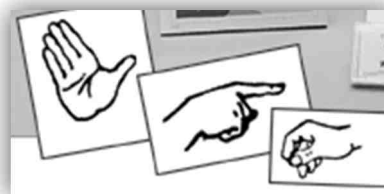
Obrázkově frustrační test (P-F Test (1978)) patří k verbálně-tematickým metodám a vychází z Rosenzweigovy teorie o frustraci (zjednušeně: frustrace evokuje latentní agresivní tendence jedince, které projikuje do verbálního projevu)³⁹. Podnětový materiál této techniky tvoří 24 obrázků (ukázka viz Obrázek 25), na kterých je znázorněna interakce mezi osobami, kdy jedna z nich „něco sděluje“ – umístěno do obláčků jako v komiksech (bubble-test). Postavy jsou účastníky sociální situace s prvkem frustrace. Obrázky jsou nakresleny schematicky (srov. účel projektivních techniky), tak aby nebylo z výrazu obličeje či držení těla možné odhadnout, jak na situaci postavy reagují. Základ metody je postaven na principu projekce – tzn., že vyšetřovaná osoba se vědomě (či nevědomě) ztotožňuje s frustrovaným jedincem, který je zobrazen na obrázcích v testu, v každé situaci. Specifika své vlastní reaktivity pak osoba promítá do svých verbálních či písemných odpovědí. Technika se zaměřuje se na odhalení vzorců chování (reakcí na běžnou zátěž), které mají význam jak při normálním, tak i při abnormálním přizpůsobování. U nás technika existuje v různých pololegálních xerokopiích a neměla nikdy vytvořeny normy na české populaci. O aktualizaci podnětového materiálu, validitě a reliabilitě připravované verze PFT(C-W); blíže viz Čáp, 2009, 2011. Existuje také verze pro děti, která oficiálně vyšla v české úpravě (Rosenzweig, 1998) a psychology je lépe přijímána.

Hand test či **Test ruky** (Fridrich & Nociar, 1991) zastupuje verbální projektivní metodu vytvořenou v šedesátých letech minulého století.

Obrázkově frustrační test (P-F Test

(1978)) patří k verbálně-tematickým metodám a vychází z Rosenzweigovy teorie o frustraci (zjednušeně: frustrace evokuje latentní agresivní tendence jedince, které projikuje do verbálního projevu)³⁹. Podnětový materiál této techniky tvoří 24 obrázků (ukázka viz Obrázek 25), na kterých je znázorněna interakce mezi osobami, kdy jedna z nich „něco sděluje“ – umístěno do obláčků jako v komiksech (bubble-

Obrázek 26: Ukázka karet – Hand test (Wagner, 1983)

³⁹ Pozn.: Frustrace se objevuje pokaždé, když se organismus setká s více či méně nepřekonatelnou překážkou na cestě k uspokojení jakékoliv potřeby. Rozlišují se dva druhy frustrace: primární, která je charakterizována napětím a subjektivní nespokojeností, způsobenou nepřítomností výsledné situace nutné pro zklidnění. Sekundární frustrace má v popředí navíc prožívání překážek či nesnází, které se objevily na cestě k uspokojení aktuální potřeby. Reakce extrapunitivní (agrese zaměřená navenek "to ti patří..."), intrapunitivní (vůči sobě; "to jsem celý já, pořád něco ničím,...") nebo impunitivní (snaha vyhnout se agresii).

Technika je založena na předpokladu, že direktivní chování je blízké agresivním tendencím a své využití má zejména v oblasti forenzní a klinické psychologie. Testový materiál je tvořen kartami, na kterých je zobrazena lidská ruka (viz Obrázek 26). Administrace probíhá ve formě individuální interakce, odpovědi vyšetřované osoby jsou doslovně zaznamenávány do záznamového archu a v případě nejasných odpovědí se provádí ještě závěrečné dotazování (inquiry). Hodnotí se, zda odpovědi vyjadřují náklonnost, vzájemnost, závislost, předvádění se, direktivnost, agresivitu, aktivitu, pasivitu, strach, napětí apod. Odpovědi jsou pak grupovány do čtyř nadřazených kategorií: interpersonální odpovědi, environmentální odpovědi, maladjustivní odpovědi a odpovědi vyjadřující odstup. Poměr těchto kategorií pak nabízí celkový odhad osobnostní struktury (tzv. *experience ratio*). Při interpretaci testu je možné porovnat počty odpovědí v jednotlivých skórovacích kategoriích, kvantitativní indexy s normami, výraznější odchylky v celkových skórech a patognomické odpovědi (odp. které jsou příznačné pro urč. chorobu/diagnostickou skupinu). Kromě toho lze rovněž zjišťovat celkový počet odpovědí, kvalitativně analyzovat jak obsah jednotlivých odpovědí, tak interpretovat záznamový protokol jako celek a vztáhnout jej k dalším údajům o vyšetřované osobě (Fridrich, Nociar, 1991). Při modifikaci testu je možná i skupinová aplikace (Stančák, 1982, str. 222).

Hlavním indikátorem agresivního chování je index AOR (*acting-out ratio*), který indikuje pravděpodobnost/pohotovost hostilního, antisociálního jednání (Svoboda, 2005, Čepelák, 1982, str. 186). Heretik (2004, str. 257) uvádí, že technika odráží úlohu agresivity v sociálním chování, umožňuje také posoudit efektivnost kompenzačních motivačních faktorů, případně i výskyt psychopatologické symptomatologie (neurotické, psychotické, psychopatické), která různým způsobem determinuje agresivitu. Možnosti a zejména využití techniky v penitenciární psychodiagnostické praxi nebylo hodnoceno jako efektivní, srov. (Čepelák, 1982, str. 188) a poslední diskuse mezi forenzními psychology jsou ke schopnosti techniky diagnostikovat a predikovat agresivní chování, spíše skeptické. Výsledky jsou citlivé na aktuální psychický stav vyšetřované osoby a technika má spíše potvrzovací, než heuristickou hodnotu. Také samotná situace - psychologické testování - probíhá zpravidla za zcela odlišných podmínek, než za jakých dochází k agresivním projevům (srov. Netík, 1998). Naproti tomu odpovědi náklonnost (AFF), komunikace (COM) a závislost (DEP) vyjadřují tendence k sociální kooperaci a snižují pravděpodobnost otevřeně agresivního chování.

Hand test - skórovací kategorie

(Agg) agrese
 (Dir) nařízení
 (F) strach
 (Aff) náklonnost
 (Com) komunikace
 (Dep) závislost
 (Ex) exhibicionismus
 (Crip) zmrzačení
 (Act) neosobní aktivita
 (Dscr) deskripce
 (Acq) získání
 (Ten) tenze
 (Biz) bizarní
 (Fail) selhání

Podle výzkumu realizovaného na Slovensku (Heretik, 1977) Hand test dobře diferencoval skupinu pachatelů násilné a majetkové kriminality.

„.....Mezi poprvé stíhanými pachateli a recidivisty nejvíc rozlišovaly proměnné: profesní kariéra, závislosti, poruchy osobnosti a také index AOR v Hand-testu a znaky agresivity zjištěné Rorschachovým testem. Stejně tak nejvýznamnějšími diskriminanty recidivistů násilných a nenásilných trestných byl mj. také index AOR....“.

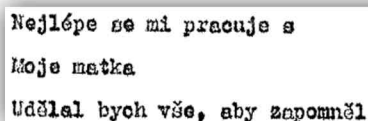
V novějším výzkumu byla technika opět použita a to v rámci testové baterie u 176 pachatelů násilné trestné činnosti (Heretik, 1999). U pachatelů trestného činu vraždy sledovali 134 proměnných (anamnestická data, kriminologické charakteristiky trestného činu, psychometrické výsledky a závěry psychiatrického vyšetření). Výstupem bylo sestavení prognostického indexu recidivy (PIR), kde tři z výsledných patnácti proměnných (významných prediktorů v indexu) pocházely z Hand testu: agresivita (zjišťovaná Agg%), hostilita vyjádřená indexem AOR a nízkým počtem odpovědí/řešení; více Heretik, 1999.

Ve výzkumné sondě (Polišenská, Borovanská, & Koubalíková, 2010), kdy byla administrována testová baterie obsahující také Hand test, u souboru pachatelů vloupání, došly autorky k následujícím závěrům.

„...Při porovnání našeho vzorku s nevězeňskou populací v normách Fridricha a Nociara (1991) nebyl zjištěn významný příklon pachatelů k odpovědím značícím hostilní a agresivní tendence.Při porovnání s výsledky Azcarate a Gutierrez (1969) lze konstatovat, že hodnoty našeho vzorku ukazují na celkovou dobrou adaptovanost odsouzených na prostředí vězeňských institucí. Analýza naznačila možnosti diferenciací skupin pachatelů na základě výsledků v testu a poskytla další poznatky o souvislostech mezi osobností pachatelů vloupání a strategiemi páčání trestné činnosti. Je na dalším výzkumu, aby přinesl další zjištění ohledně souvislostí mezi výsledky pachatelů dosahovaných v této metodě a dalšími charakteristikami kriminální populace... (Polišenská, Borovanská, & Koubalíková, 2010, str. 113-114).

Princip projektivní metody **nedokončených vět** vychází z asociačního experimentu (obecně ze slovně asociačních technik). Výchozí podnět tvoří větné jádro (viz ukázka Obrázek

Obrázek 27: Ukázka – podnětový materiál, nedokončené věty

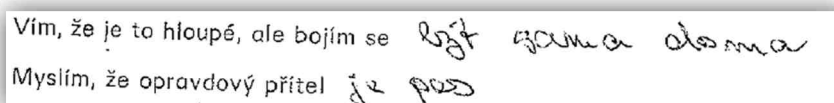

Nejlépe se mi pracuje s
Moje matka
Udělal bych vše, aby zapomněl

27) a úkolem vyšetřované osoby je doplnit započaté věty a napsat "první myšlenku, která ji napadne"; ukázka vyplněných vět viz Obrázek 28). Nejčastější

využití nachází v klinickém prostředí, screeningu či výzkumu a její vyhodnocení má většinou kvalitativní povahu. Některé propracovanější varianty splňují i psychometrická kritéria. Metoda má mnoho variant a její použití je poměrně variabilní; věty lze konstruovat i za specifickým účelem. *Rotterův test nedokončených vět* má tři formy (pro středoškoláky, vysokoškoláky a ostatní dospělé) a každá je tvořena 40 začátky vět. Hodnocení je realizováno na sedmibodové škále, vzhledem k úrovni adaptace (konfliktní, pozitivní, neutrální) a uvádí validita testu vzhledem k schopnosti rozlišovat adaptované a neadaptované jedince.

Obrázek 28: Nedokončené věty – ukázka po administraci (žena, 17 let)

Vím, že je to hloupé, ale bojím se *byť sama sama*
Myslím, že opravdový přítel *je pes*

Curtisův test nedokončených vět je zaměřen na testování emocionální zralosti a přizpůsobení. Skládá se z 50 nedokončených vět a dvou částečně strukturovaných vět. Hodnocení probíhá na základě obsahové analýzy. Známá je verze *Sackse a Levyho* s 60 ti nedokončenými větami, které jsou při vyhodnocování rozděleny do patnácti kategorií (např. vztah k matce, otci, rodině, příbuzným, autoritám/nadřízeným, podřízeným, k sexualitě/pohlavnímu životu, vlastním schopnostem, minulosti, budoucnosti apod. (Svoboda, 1999).

Modifikaci *Sachsova* testu nedokončených vět použili ve výzkumu u mladistvých delikventů *Fischer, Žukov, & Ptáček*, (2009). Zaměřili se na zjištění aktuálně prožívaných potřeb a sledovali jejich manifestaci u souboru vězňů pachatelů. Jednotkou analýzy obsahu verbálních asociací byl zvolen výskyt a frekvence sdělených potřeb. Pro následnou klasifikaci zvolili hierarchickou koncepci potřeb dle *Maslowa* (*Fischer, Žukov, & Ptáček*, 2009, str. 99).

2.1.2. Grafické projektivní metody

K nejstarším a nejpůvodnějším výrazovým projevům psychických stavů člověka patří bezesporu kresba. Zobrazuje část vědomých i nevědomých rysů osobnosti, její vztah k jednání je bližší, než je tomu u mluveného slova a je nesporné, že projektivní hodnota kresby je značná. Psychologická diagnostika využívá tzv. tematických kresebných technik (vyšetřovaná osoba má

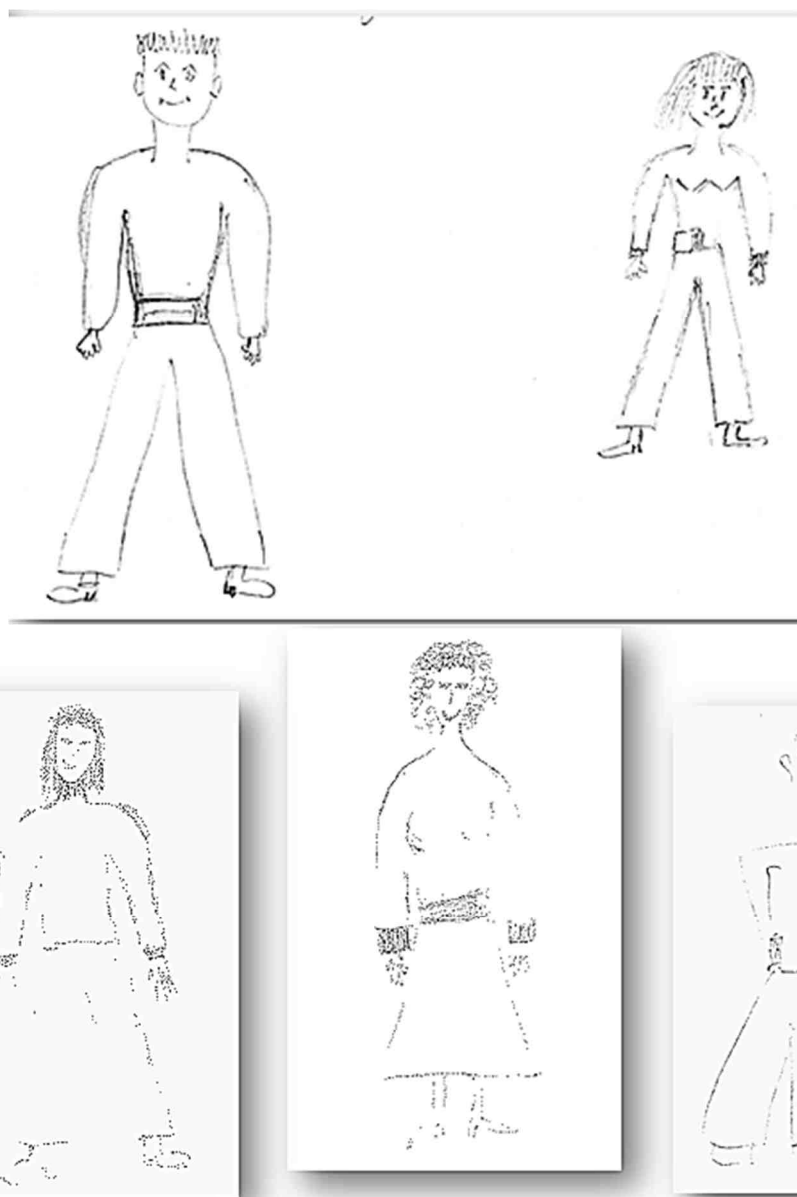
kreslit na dané téma - např. lidskou postavu, zvíře či strom), technik doplňování začatých kreseb nebo využívá možnost volného kreslení, malby pomocí prstů nebo spontánního čmárání.

Kresba **lidské postavy** patří k nejpoužívanějším tematickým kresebným vyšetřovacím postupům a tradičně byla vnímána jako psychodiagnostická technika zjišťující psychickou vyspělost, případně inteligenci nebo určitou složku inteligence a také jako citový indikátor různých aspektů psychického vývoje (Švancara & Švancarová, 1980). Mezi nejstarší zkoušky patří kresba lidské postavy Goodenoughové, která se využívá hlavně jako metoda na určení mentálního vývoje (Stančák, 1982). Jako projektivní osobnostní test je známá v podání Machoverové a pod označením DAP (*Draw a Person Test*). Předpokládá se, že při kreslení postavy dochází k projekci v tom smyslu, že se vyšetřovaná osoba s kreslenou postavou vědomě či nevědomě identifikuje a dává jí rysy, o kterých předpokládá, že jsou mu vlastní, případně které (opět více či méně vědomě) touží mít. Kresba lidské postavy se velmi úzce váže k impulsům, úzkostem, konfliktům a kompenzacím, charakteristickým pro toho, kdo obrázek nakreslil. Výhodou testu je snadná administrace: úkolem zkoumané osoby je nakreslit úplnou postavu muže a ženy. Kresby se vyhodnocují podle různých interpretačních systémů (verze Gilberta, Ogdona, Urbana a dalších), hodnotí se: velikost figury, postoj těla, zručnost, uspořádání figur (muž, žena), proporce, síla čar, postavení figur, perspektiva, konstrukce figur, vyjádření konfliktových momentů. Dále pak způsob zobrazení hlavy, vlasů, očí, nosu, úst, krku, výraz tváře, pohlavní diferenciací nakreslených figur, oděv, detailování apod. Nedostatkem testu je výrazně psychoanalyticky zaměřená interpretace hodnotících znaků.

Na práci Machoverové navazuje Baltrusch, který předpokládá, že kresba lidských postav má význam pro svůj projektivní obsah. Nakreslené ženské a mužské postavy poskytují klíč ke struktuře osobnosti, k jejímu přizpůsobení a dynamické integraci. Svoji metodu kresby lidských postav pojmenoval *FDT-Figure Drawing Test*; (Koubek, 2007)⁴⁰. Test přináší informace o obrazu osobnosti, tělesném schématu vyšetřované osoby a o jejích neurotických konfliktech. Na základě tří desítek znaků kresby je možné sledovat dimenze: integrace osobnosti, adaptace a vztah ke světu, pudová struktura jedince a možnosti porušení pudového a afektivního života, sexuální postoje, manifestaci konfliktových momentů a jejich podstatu a umožňuje dynamické interpretace osobnostních rysů (Stančák, 1982).

⁴⁰ Pozn.: Mezi psychology se objevují kritiky, zejména k prezentované validitě techniky, sdělení, konference Psychologické dny, září 2010.

Obrázek 29: Ukázka kreseb, výzkumu IKSP (Blatníková & Netík, 2007, str. nepubl. materiál)

V rámci testové baterie (výzkum IKSP) byla kresba postavy součástí psychologického vyšetření žen ve výkonu trestu odnětí svobody (Blatníková & Netík, 2007); technika byla zařazena jako doplňkový nástroj mj. i z důvodu experimentálního ověření použitelnosti projektivní kresběné metody v kriminologickém výzkumu a při skupinové administraci. Při hodnocení jsme se omezili na pořadí „figury a protifigury“ v kresbě (komparaci je možno interpretovat jako sexuální (rolovou) identifikaci, vztahy k druhému pohlaví); ukázky kreseb viz Obrázek 29. V našem výzkumném souboru se identifikační postavou stala ženská figura pro 60 % žen-pachatelek (47 žen), zbylých 40 % (31 žen) jako první nakreslilo postavu opačného

pohlaví. Nebyla zjištěna významná vazba mezi násilným a nenásilnými pachatelkami a tímto znakem v kresbě. (Blatníková & Netík, 2007).

Brecká a Čulen (1996) se pokusili najít a postihnout rozdíly v projevech delikventních a nedelikventních mladistvých a zaměřili se na možnosti využití kresebných technik v diagnostice mladistvých delikventů. Jejich studie přinesla signifikantní rozdíly mezi soubory v Testu kresby lidské postavy jen ve čtyřech z celkem dvaceti tří sledovaných znaků (špatná integrace, transparence, asymetrie, vynechání) a diferenciaci adaptovaných a maladaptovaných mladistvých pouze na základě těchto metod nepovažují za dostačující.

„...Zjištěné kresebné znaky ale nepoukazují přímo na antisociální tendence v osobnosti mladistvého a většina znaků se neprokázala jako rozlišující mezi soubory“ (Brecká & Čulen, 1996).

Kochův Baum test, či **test kresby stromu**, vychází z předpokladu autora, že kresba ovocného stromu může vypovídat o emocionální zralosti jedince, o poruchách v emocionální a sociální oblasti (Svoboda). Úkolem vyšetřované osoby je nakreslit nejhličnatý strom a kresba se vyhodnocuje podle téměř šedesáti znaků (např. kmen stromu, kořeny, koruny, listy atd.); ukázka kresby viz Obrázek 30 (muž 40 let). Při hodnocení je věnována pozornost jednak celku (umístění stromu na ploše a jeho velikost), jednak detailům kresby. Test lze administrovat individuálně i skupinově a v našich podmínkách je poměrně oblíbený.

Obrázek 30: Ukázka – kresba Test stromu (muž, 40 let)

Kresba stromu byla použita např. v rámci výzkumné sondy Lukeše a Díby (1985), kdy byli porovnáváni adaptovaní a maladaptovaní jedinci ve vybraných znacích. Závěrem jejich studie bylo potvrzení o existenci rozdílů v kresbě stromu mezi těmito dvěma skupinami.

„...maladaptovaní častěji umísťují kresbu vlevo, kreslí menší kresby, patka kmene se objevuje v jejich kresbách častěji na bázi kmene z obou stran současně, případně vpravo, častěji se vyskytují čáry a škrtnání na kmeni, kmen stromu je zvlněný vpravo, častěji uzavírají korunu nebo jednotlivé větve čárou a také posouvají těžiště koruny doprava. Oproti tomu u adaptovaných osob zjistili, že častěji umísťují kresbu do středu plochy, využívají polovinu nebo celou plochu papíru, patku kmene stromu umísťují spíše vlevo, zdůrazňují kořeny, povrch kmene kreslí častěji rovný, případně zvlněný z obou stran, stínují kmen vpravo a kreslí otevřenou korunu...“ ;“...Z toho vyplývá, že pro delikventy v tomto výzkumu se v kresbě častěji objevuje asymetrie, transparence, horší integrace kresby postavy a mají sklon vynechávat.“ (Lukeš & Díba, 1985).

Asymetrické kresby a poruchy v integraci kresby jsou všeobecně považované za projevy nedostatečné kontroly impulzů, adjustačních problémů, emocionální lability a dezintegrace. Transparence a vynechání částí těla a detailů zařazuje Machoverová mezi znaky emocionálního konfliktu a instability, což jsou rizikové faktory v osobnosti mladistvého, které mohou vést k sociálnímu selhání.

Na možnosti využití kresebných projektivních metod ve výzkumu delikventních osob poukazuje např. práce Berecké a Čulena (1996). Cílem bylo ověřit, zda se dají specifikovat určité kresebné znaky charakteristické pro delikventní osobnost (odlišení „adaptovaných“ a „maladaptovaných“) Nejednalo se o kvalitativní analýzu kazuistik, ale snahou bylo statistické porovnání jednotlivých výběrů. Podle Machoverové jsou indikátory emocionálního konfliktu např. stínování a opravy v kresbě. V jejich výzkumu se však významné rozdíly mezi výběry (experimentální a kontrolní skupina) nevyskytovaly a výzkumná hypotéza se badatelům potvrdila jen ve čtyřech sledovaných znacích – v ostatních znacích kresby nebyl zaznamenán častější, významnější výskyt znaků v kresbách delikventních osob v porovnání s nedelikventními jedinci.

„... předpokládali, že existují významné rozdíly v kresbě stromu mezi delikventními jedinci a jedinci z kontrolní skupiny; v této souvislosti si položit otázku: Které znaky v kresbě stromu nejvýrazněji diferencují delikventní a nedelikventní osoby?...“, „...Z 25 sledovaných znaků v Testu stromu v kresbách byl zaznamenán signifikantní rozdíl jen v jednom znaku – a to "dole otevřený kmen"., „...Signifikantní rozdíl mezi delikventními a nedelikventními osobami byl zaznamenán jen v jednom ze sledovaných znaků kresby stromu – proměnná: „dole otevřený kmen“, který se častěji vyskytoval v kresbách delikventů. Tento znak svědčí o životní nejistotě, „dezintegrovánosti jedince v rodinné půdě“; často se vyskytuje u dětí z rozvrácených rodin, což by mohlo svědčit o narušeném rodinném prostředí delikventů, které se všeobecně považuje za

jeden z hlavních rizikových faktorů v etiologii delikvence. Hypotéza, že se ve sledovaných znacích vyskytují diference mezi delikventní a kontrolní skupinou, to potvrzuje jen částečně...“ (Berecká & Čulen, 1996, str. 138).

Je zřejmé, že při kvantitativním zpracování kresby dochází k redukci informací, ke ztrátě individuálních zvláštností a jedinečností. Pro potřeby výzkumných projektů je však určitá redukce či omezení více méně nezbytná. **Využití kresby postavy** (i ostatních kresebných projektivních testů osobnosti) **při diagnostice osobnosti je dáno zejména idiografickým přístupem. Proto zejména v kvalitativně laděném výzkumu, v rámci případových studií apod. mají kresebné techniky své místo.** Jako součást testové baterie (v kombinaci s dalšími psychodiagnostickými metodami) poskytují kriminologickým výzkumům osobitější rozměr.

„Magičnost“ kresebných technik přitahuje stálou pozornost laiků, psychologů i laiků. Je třeba připomenout, že v diagnostické práci psychologa **má pouze doplňkovou úlohu** a slouží zejména jako **nástroj k informacím o emotivitě**, (příp. vývoji).

2.1.3. Manipulační projektivní metody

K manipulačním metodám jsou zařazeny techniky, při jejichž administraci vyšetřovaná osoba vybírá, přetváří či manipuluje s podnětovým materiálem. **Lüscherova klinická diagnostika** je založena na vyhodnocování významu preference a odmítnutí určitých barev vyšetřovanou osobou. Základní hypotézou je úvaha, že volba barev je jistým způsobem závislá na některých osobnostních proměnných, na situačních stavech organismu i na objektivně působících činitelích. Teorie testu vychází ze vztahu fyziologických mechanismů a struktury barvy (ke specifické barvě se váží specifické formy a obsahy chování či prožívání jedince; přehled barev a oblasti v přehledu, Tabulka 8). Technika je neverbální, není závislá na vědomostech, vzdělání, používá se jako doplňková technika, úvodní snížení anxiety při vyšetření, obecně vypovídá spíše o aktuálním psychickém stavu, o emočním ladění vyšetřované osoby.

Tabulka 8: Charakteristiky barev v Lüscherově diagnostice (Lüscher, 1994)

šedá	Neutrální barva	Osoba chce stát stranou, zůstat bez vazeb, neangažovaná, není ochotná se zúčastnit, odmítá přímou participaci; to, s čím se musí vypořádat, provádí mechanicky, bez vnitřního nasazení, strojeně
modrá	Vyvolává úplný klid	Výraz potřeby klidu, koresponduje s hloubkou vazeb, intenzitou prožitku, ukazuje na empatii, hluboké estetické postižení a meditativního vědomí; preference modré znamená potřebu emocionálního uklidnění
zelená	Pohotovost organismu klást odpor	Houževnatost, vytrvalost, výraz pevnosti, stálosti, rezistence vůči změně; potřeba získat pocit vlastní ceny, potřeba, aby vlastní názory převládaly nad jinými, potřeba udělat dojem
červená	Výraz vitální síly	Psychická a hormonální aktivita, indikuje ráznost, impulzivitu, tendenci vítězit; preference červené znamená, že subjekt chce prostřednictvím vlastního jednání získávat intenzivní zkušenosti, chce žít plný život
žlutá	Neutlumená expanzivnost	Odvázanost, uvolnění, veselost, spontaneita; tendence oprostít se, vymanit se z běžných či závažných konfliktů, rozšířit svůj horizont; je vždy spojena se zaměřeností na budoucnost
fialová	Identifikace, touha po splynutí	Tendence k intuitivnímu a senzitivnímu porozumění; preadolescentní nezralost, nestabilní emocionalita dospělého; sklon k nereálnému
hnědá	Pocitování jednotlivými tělovými smysly	Přímý vztah k tělesnosti, potřeba jistoty, blízkých přátel, potřeba zapustit kořeny; potřeba fyzického pohodlí a smyslového uspokojení, tendence vyhnout se situacím, které způsobují nepohodu
černá	Negace	Zřeknutí se, vzdání se, ultimátum a protest; preference černé indikuje kompenzační chování extrémní povahy, protest proti danému stavu, tendence k revoltě se sklonem jednat nemoudře a ukvapeně

Dalším testem, který využívá vnímání a prožívání barev, je **Chromatický asociační experiment** (CAE) (Ščepichin, Ščepichinová, & Malá, 1995). Kromě barev pracuje také s percepcí pojmů, kterým testovaná osoba přisuzuje nějaký (osobní) význam, důležitost nebo vzpomínku. Technika se svojí konstrukcí blíží jednak asociačním experimentům (tj. využití seznamu podnětových slov, ke kterým má osoba připojit zvolenou barvu), pracuje s barvami jako prostředkem diagnostiky a pracuje i s postupy, které jsou typické pro posuzovací škály (metoda Osgoodova sémantického diferenciálu, viz dále v textu kapitoly na str. 144).

V originální verzi tvoří testovací materiál 12 barevných pastelek, jejichž prostřednictvím se vyšetřovaná osoba vyjadřuje (připojením „známky“ 1 až 4 jako ve škole) k seznamu podnětových slov, který je dle autorů sestaven tak, aby co do největší míry zastupoval životní realitu (přehled kategorií podnětových slov viz Tabulka 9). Nabízí se tak diagnostika na základě hierarchizace dvanácti barev a porovnávají se vědomá (přiřazená známka) a nevědomá (přiřazená barva) hodnocení slov vyšetřovanou osobou. Technika nevychází primárně z obecného významu barev, ale autoři připouští, že jednotlivé barvy u člověka vyvolávají specifickou emoční odezvu, která je u značné části populace přinejmenším podobná (a z preference, resp. odmítání určité barvy mohou vyplývat obecnější zákonitosti). *„Diagnostika na základě hierarchizace barev užitých v CAE je sice nedílnou součástí testu, avšak pokládáme ji spíše za vodítko pomocné. Těžiště metody spočívá ve vyjádření prezentovaných slov nabídnutými*

barvami, čímž dosahujeme jakéhosi „usměrnění“ projekce, a tím i vyšší adresnosti testu ve srovnání s většinou jiných projektivních metod“ (Ščepichin, Ščepichinová, & Malá, 1995, str. 15).

Tabulka 9: Podněťová slova – Chromatický asociační experiment

<i>Já, ideální já, nejlepší muž, nejlepší žena</i> jsou slova, která se vztahují k sebehodnocení v komparaci s ideálem. Ideál osoby opačného pohlaví je dále možné dávat do souvislosti s partnerskou problematikou, někdy mohou mít <i>nejlepší muž</i> a <i>nejlepší žena</i> vztah k percepci rodičovských autorit.
<i>Matka, otec, dětství</i> bývají v relaci s vnímáním rodičů a orientační rodiny.
<i>Domov, děti, manžel(ka)</i> mapují problematiku současné rodiny anebo představy o ní.
<i>Sex, intimní styk, milenec(ka), láska</i> se vztahují ke psychosexuální sféře. <i>Láska</i> mívá navíc souvislost s emočním laděním
<i>Kamarádi(ky), zábava, muži, ženy, lidé</i> zastupují obecné sociální vztahy.
<i>Radost, štěstí, nálada</i> , často spolu s <i>láskou</i> , mají vztah k ladění.
<i>Bolest, úzkost, strach, nemoc</i> reprezentují intrapsychické nebo objektivní nepříjemnosti života. Bývají též přínosná v oblasti psychopatologie při diagnostice depresivních a úzkostných stavů, hypersensitivity, eventuálně psychotických poruch.
<i>Samota, únava</i> mohou vypovídat o zvýšené unavitelnosti anebo aktuální exhauci. <i>Samota</i> (spolu se slovem <i>zábava</i> a dalšími) se rovněž uplatňuje při posuzování sociální přizpůsobivosti, extra- nebo introvertovanosti.
<i>Klid, ticho, hluk, život, smrt</i> - význam při diagnostice psychotických poruch schizofrenního okruhu, intrapsychického neklidu a tenze. <i>Život</i> se také vztahuje k míře spokojenosti s vlastním bytím, životním stylem a standardem. <i>Smrt</i> může v určitých kombinacích upozornit na eventuální suicidální tendence.
<i>Útočit, hádka, rvačka</i> jsou v relaci s psychologickou dimenzí asertivita – agresivita.
<i>Práce, pracoviště, nadřízený, případně vzdělání</i> zastupují okruh pracovních aktivit a související problematiky.
<i>Vítězství, být první</i> vypovídají o aspirační úrovni; vztahují se také k dimenzi dominance – submisivita.
<i>Budoucnost, minulost, změna, příp. život</i> , souvisejí s časovou osou (bilancování, očekávání apod.).
<i>Sny, snění</i> mají vztah k přáním, touhám, míře realismu při hodnocení okolního světa (dovedeno až na konec tohoto kontinua, uplatňují se v diagnostice psychotických poruch). Někdy mohou vypovídat i o obsahu snů, a to zejména tehdy, jsou-li tyto silně afektivně obsazeny (ať už příjemně nebo naopak úzkostně).
<i>Alkohol, nuda</i> mají význam zejména při posuzování maladjustací různého druhu.

Při vyhodnocení a interpretaci se pracuje se vztahy mezi podněťovými slovy, které byly vytvořeny na základě asociačních řetězců. Jak již bylo naznačeno, sledují se proměnné jako je hierarchie barev,⁴¹ kombinace barev v hierarchii nebo frekvence barev v protokolu (tzv. F%), která poskytuje informaci, kolikrát byla konkrétní barva u podněťových slov testovanou osobou užita. Sleduje se také: nevědomé hodnocení podněťových slov, jejich hierarchie a vědomá sebezprezentace, což je ohodnocení podněťových

Obrázek 31: Modifikovaný záznamový arch použitý ve výzkumu - ukázka (Blatníková & Netík, 2007)

	1 barva	2 barva	3 barva
radost			
strach			
práce			
bolest			
já			
lidé			
sex			
domov			
smrt			

⁴¹ Pozn.: Vzhledem k diskutabilnímu teoretickému zázemí pro diagnostiku na základě preference a odmítání barev, je toto diagnostické kritérium i v rámci CAE spíše pomocné a je mu přiřkládána menší interpretační váha ve srovnání s ostatními kritérii.

slov, které osoba udělí v podobě číselné známky (1 až 5). Vědomé hodnocení slov slouží k vyjádření toho, co si zkoumaná osoba o jednotlivých prezentovaných slovech myslí a co je ochotna o nich říci. Následné srovnání s nevědomým hodnocením (tedy projektivním vyjádřením barvami - „ohodnocení“ slova přiřazenou barvou) umožní nalézt oblasti vnitřních konfliktů osobnosti. Rozpory mezi vědomým a nevědomým hodnocením je pak možno u jednotlivých slov kvantifikovat jako míru shody/neshody. Dále pak srovnání „neshod“ ve prospěch vědomé sebezpřetace (vědomého ohodnocení podnětového slova vyšetřovanou osobou) a nevědomého hodnocení slova (tedy hodnocení vyš. osoby podnětového slova výběrem barvy) může také pomoci odhalit např. snahu o simulaci, agravaci, příp. disimulaci.

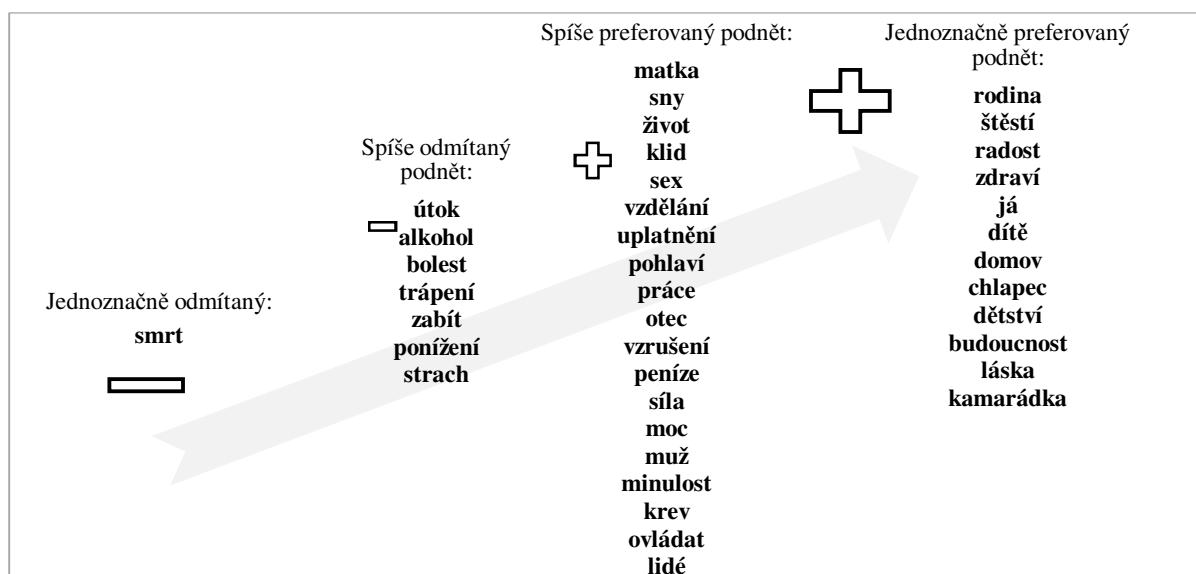
Při vyhodnocení jsou podnětová slova také řazena podle průměrných hodnot (pořadí), dle přiřazených barev u konkrétní osoby a jsou rozdělena na čtyři kategorie – jako jednoznačně preferované podněty, spíše preferované, spíše odmítané a jednoznačně odmítané (ukázku vyhodnocení hierarchie preferovaných podnětových slov u výzkumného souboru odsouzených žen nabízí Obrázek 32). Nedílnou součástí každého vyhodnocení a interpretace protokolu CAE je samozřejmě také kvalitativní analýza.

Pro potřeby výzkumu IKSP ke zmapování psychodynamických aspektů osobnosti odsouzených žen bylo použito modifikované verze CAE. Využili jsme vizuální projekci podnětů a skupinovou administraci⁴². Respondentky do záznamového archu zaznamenaly svůj výběr barev (písmeno) dle instrukcí (Blatníková & Netík, 2007).

“... Nejvíce konfliktem zatížené jsou u zkoumaného souboru vazby na rodinu a nejbližší osoby, odrážené množstvím „neshod“ na podnětová slova rodina, dítě, domov, dětství a láska, dále na pocit životní spokojenosti představovaný podnětovým slovem štěstí a představy o budoucnosti. V této souvislosti je zajímavé, že minulost, zpravidla spjatá též s trestnou činností, pro kterou byly odsouzeny, se jeví (pro ně subjektivně) jako méně problematická. Srovnání počtu neshod u rodičovských figur naznačuje problematický vztah k otci (na vědomé úrovni hodnotili slovo lépe než při nevědomém hodnocení, kdy jej spíše odmítaly). Určitý rozpor mezi uvědomovaným a skutečným subjektivním významem lze nalézt u vzdělání. Nejednoznačný vztah odsouzené ženy prezentovaly k alkoholu a moci (podnětová slova ovládat a moc). Na problematické vztahy s okolím upozornila slova kamarádka a muž. Slova trápení, Já a útok, příp. krev a alkohol byla hodnocena jako slova „negativní“, odmítaná, ale na nevědomé úrovni měla slova pro dotazované „pozitivnější“ význam.“ (Blatníková & Netík, 2007, str. 84).

⁴² Pozn.: Sada dvanácti barev v řadě byla promítnuta jako předloha, každé barevné políčko bylo označeno tiskacím písmenem.

Obrázek 32: Hierarchie podnětových slov CAE – výsledky z výzkumu IKSP (Blatníková & Netík, 2007)

„...Zjištěné průměrná hodnota $F\%$ světle červené je u skupiny odsouzených žen oproti normě zvýšena a celkově patřila mezi nejužívanější barvy. Při srovnání podskupin – násilných a nenásilných pachatelek - je vyšší hodnota u nenásilných. Nadužívání světle červené se často objevuje u osob s histrionskými rysy, u jedinců explosivních, impulsivních a u osob s agresivními rysy (nejen jako tendence k nepřátelským aktům, ale i jako projev soupeřivosti, průbojnosti)...“; „...zařazení světle hnědé v hierarchii barev mezi nejméně časté barvy je shodné s normou, nápadné je ale častější užití tmavě zelené...“ (Blatníková & Netík, 2007, str. 80).

“...Výše indexu shody vypovídá o emoční diferencovanosti osoby a o uvědomění si vlastních postojů. ...Ve zkoumaném souboru odsouzených žen se index pohyboval v širokém rozptylu - od 10% až 89 %, přičemž průměrná hodnota shody (zde 40%) je nižší než u normální populace, kde jsou uváděny hodnoty blízké se 50%. To může v našem případě naznačovat zvýšenou míru vnitřních konfliktů u zkoumaného souboru odsouzených žen a nižší (nediferencovaný) náhled na vlastní postoje; bez ohledu na to, jak jsou společností hodnoceny...“ (Blatníková & Netík, 2007, str. 84).

Diagnostické možnosti techniky (Chromatického asociačního experimentu) sledovala Šperlichová (2009) na dvaceti případových studiích nezpůsobilých uchazečů o zaměstnání ve věznicí Mírov (na pracovní pozici strážný). Výzkumný soubor tvořili muži, 19 - 54 let, kteří k výkonu služby nebyli uznáni z důvodu „větší rozmanitosti odchylek od normy“ a celkového testového obrazu v CAE. Jednotlivé znaky, které byly dosaženy dle CAE, porovnávala se znaky zjištěnými běžně používanými testovými metodami (MMPI-2 nebo SPARO).

Využití barevného sémantického diferenciálu v kriminologickém výzkumu nabízí výzkumná sonda realizovaná u mladistvých delikventů (Večerka, Holas, Štěchová, & Diblíková, 2000). Součástí kombinované metody BATERKO (Barevný test rodinné koheze) byl barevný sémantický diferenciál, modifikovaný test sociální distance a kresebný test začarované rodiny (blíže Večerka, Holas, Štěchová, & Diblíková, 2000, str. 80).

„...Metoda barevného sémantického diferenciálu „BATERKO“ byla použita k orientačnímu psychologickému vyšetření, umožňuje posoudit, do jaké míry patří škola a učitelé do zájmového okruhu klientu. Asociace klienta („Já“) s podnětovými slovy „škola“ a „učitelé“ (Večerka, Holas, Štěchová, Diblíková, & Neumann, 2004, str. 126-127).

Projektivní testy nabízí informace o attributech, vlastnostech a rysech, které souvisí s vnitřní strukturou osobnosti, s kontaktem se sociální realitou nebo vypovídají o míře zralosti či integrity vyšetřované osoby.

2. 2. POTENCIÁL OBJEKTIVNÍCH TESTŮ OSOBNOSTI

Méně známou i méně využívanou skupinu osobnostních testů v psychodiagnostické praxi i výzkumu, představují objektivní testy osobnosti⁴³. Tyto techniky poskytují dobře zachytitelné vzorce chování, které mohou být u vyšetřované osoby opakovaně vyvolány a které jsou kvantifikovatelné (vysoká validita a spolehlivost). Výhodou těchto metod je nízká možnost zkreslení výsledků ze strany vyšetřované osoby, zvláště ve srovnání se sebeposuzovacími nástroji. Jde o metody, které se blíží výkonovým testům, ale jsou zaměřeny na zkoumání osobnostních charakteristik. Vyšetřovaná osoba je vystavena určitému úkolu (nebo situaci) a při jeho řešení se v reakcích, projevech a chování u vyšetřované osoby „projeví“ její osobnostní rysy, návyky či potřeby.

Obrázek 33: Ukázka – podnětový materiál
Stroopův test

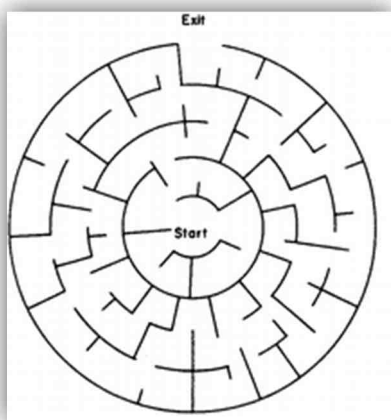
Ke zjišťování percepční zátěže, ale i obecně odolnosti vůči zátěži, je určen **Stroopův Color-word** test, který k dispozici v české verzi (Daniel, 1983). Řada studií uvádí statisticky významné korelace s inteligencí, pozorností, pamětí, ale také s metodami orientovanými na detekci osobnostních determinant (Šiška, 2002).

⁴³ Pozn.: Slovo *objektivní* znamená, že testový výkon bude hodnocen stejně dvěma různými psychology a také to, že povaha testových podnětů i odpovědí (reakcí) na ně „nedovolí“ vyšetřované osobě zkreslovat odpovědi.

V ukázce (Obrázek 33) je uveden jeden z úkolů: testovaná osoba má jmenovat názvy barev, kterými jsou slova napsána (slovo „žlutá“ je napsáno zelenou barvou atd.). Také neverbální performanční zkouška - **Zrcadlové kreslení** (Kučera & Smékal, 1976) - má všechny atributy objektivní metody pro diagnostiku osobnosti. Úkolem zkoumané osoby je tužkou spojit body na papíře, jehož odraz ale vidí v zrcadle. Sledují se proměnné: např. čas, bloky (zárazy, zaváhání), klikaté postupy, tahy mimo obrazec, složitost, rozkmit nebo tlak. V současné době je test nejčastěji používán pro zjišťování adaptability, sebeovládání a frustrační tolerance. Tím umožňuje diagnostikovat dimenze jako je sebeovládání – impulzivita; silná vůle–slabá vůle; frustrační tolerance – intolerance; flexibilita – rigidita aj. Dosavadní studie prokázaly spíše nízké korelace s výsledky dotazníkových metod. Možnosti nástroje pro měření adaptability jsou shrnuty v příspěvku Klimusové a spol. (Klimusová, Svoboda, & Burešová, 2009), kde autoři výsledky testu Zrcadlové kreslení hodnotily ve vztahu k sebesuzovacím škálám i údajům z pozorování při administraci testu. Test není primárně určen ke sledování agresivních komponent osobnosti, je však možné, že sledované dimenze zde skýtají interpretační potenciál.

V performančním testu **Porteusovy labyrinty** (Porteus Maze Test) je úkolem zkoumané osoby najít co nejrychleji správnou cestu z bludiště, které je natištěno na papíře, a tuto cestu vyznačit tužkou (ukázka viz Obrázek 34). V souvislosti s rychlostí a správností řešení je tato technika hodnocena jako výkonový test a z provedení (pečlivosti) lze usuzovat i na osobnostní charakteristiky, jako jsou lehkomyšlnost, impulzivita či tendence k náhodným řešením. Přestože sama o sobě impulzivita není indikátorem agrese, bývá s ní často spojena a společně jsou uváděny jako indikátory kriminálního chování (srov. Farrington, Coid, West, Harnett, & Jolliffe,

Obrázek 34 Ukázka varianty labyrintu (APA PsycNET)

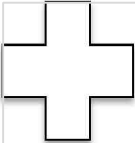
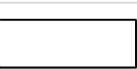

(2006)). Na konci sedmdesátých let minulého století techniku ve verzi s deseti obrazci, které byly seřazeny od jednodušších varianta až po nejnáročnější, použili v penologickém výzkumu např. Kováčikovi (1979). Hodnotí se jak kvantitativní skóre (testový věk), tak i kvalitativní (Q), který ukazuje na impulsivní projevy; byl ověřován na delikventní populaci. U pachatelů ve výkonu trestu se objevovalo přehlížení instrukcí, nepořádná práce a spokojenost se špatným provedením (Čepelák, 1982, str. 170). Souvislost s impulsivní komponentou uvádí i další autoři např. Gow & Ward (1982) nebo Pearson (1973).

2. 3. OSOBNOSTNÍ DOTAZNÍKY A INVENTÁŘE V KRIMINOLOGICKÉM VÝZKUMU

Osobnostní dotazníky a inventáře (testy osobnosti) jsou psychodiagnostické nástroje, které splňují psychometrická kritéria, která určují jejich diagnostickou hodnotu. To je odlišuje „běžných“, výzkumných dotazníků (srov. Cejp, 2011). Osobnostní dotazník je tvořen dobře voleným seznamem otázek či tvrzení, na které ve většině případů neexistují správné nebo špatné odpovědi. Úkolem vyšetřované osoby je označit/vyjádřit/vybrat odpověď, která nejlépe vystihuje zkoumaný znak. Konstrukce dotazníků a inventářů vychází z principu introspekce, tzn., že jsou založeny na subjektivní výpovědi vyšetřované osoby (*self-report*)⁴⁴ a jsou zaměřeny na získání subjektivních dat o vlastnostech, pocitech, postojích, názorech, zájmech nebo způsobu reagování v nejrůznějších situacích. Podmínkou pro jejich aplikaci je skutečnost, že vyšetřovaná osoba je schopna posoudit a zhodnotit sebe sama. Výsledek je tak závislý na schopnosti vhledu a do určité míry souvisí i s intelektem a abstraktním myšlením (pozn.: výpovědní hodnota dotazníku je snížena např. u osob s podprůměrnou intelektovou úrovní, s psychotickou změnou či deteriorací osobnosti). Některé nevýhody a výhody dotazníkových metod obecně jsou heslovitě uvedeny v přehledu (Tabulka 10).

Tabulka 10: Výhody/nevýhody dotazníkových psychodiagnostických metod

 <ul style="list-style-type: none">- převážně jednoduchá a rychlá administrace i vyhodnocení- kvantifikace získaných údajů- jsou sestaveny normy - dostáváme kvantifikovaný skór (hrubý-vážený skór) a ten pak srovnáváme s normami/populací- u většiny testů možnost skupinové administrace (zadání dotazníku více osobám najednou)- v krátké době umožňují získat mnoho údajů	 <ul style="list-style-type: none">- diagnostická hodnota metody závisí od schopnosti introspekce respondenta- záměrné skreslení údajů vyšetřovaným - simulace, disimulace, agravace, sociální žádoucnost (viz dále v textu)- mnohoznačnost, schematičnost, neurčitost a nepružnost některých otázek nebo tvrzení; formalizovanost a kategoričnost výpovědí (ano, ne)- "nepřesná" kvantifikace odpovědí (např. "občas", "výjimečně", "téměř"..)- v českém jazyce: problematika dvojitého záporu (např. <i>nikdy jsem neviděl...</i>, <i>nejsem neskromná..</i>)
--	--

⁴⁴ Pozn: Self-report (subjektivní výpovědi o sobě) je typická forma získávání údajů v psychologii dotazováním zkoumaných osob na jejich intrapsychické jevy, stavy, ale i na chování (zej. minulé a budoucí). Tato forma je citlivá na zkreslení ze strany respondenta (kognitivní, situační, interakční, záměrné); srovn. v textu 85.

Z formálního hlediska se rozlišují dotazníky, inventáře a příp. nástroje s položkami s nucenou volbou. **Dotazníky** mají jednotlivé položky ve formě otázek (?). Na ně vyšetřovaná osoba odpovídá výběrem z několika navržených možností (např. „ano“, „ne“ nebo „nikdy“ - „někdy“ - „často“ - „vždy“; viz Obrázek 35).

V **inventáři** jsou jednotlivé položky ve formě oznamovacích vět – tvrzení - a s kterými

Obrázek 35: Ukázka položky v dotazníku (nestandardizovaný dotazník)

	Nikdy/ téměř nikdy	Někdy	Často	Vždy/ téměř vždy
1. Myslíte si, že Vaše užívání (drogy) bylo mimo Vaši kontrolu/jste nezvládala?				
2. Chtěla jste riziko nebo si dělala starosti, při představě, že Vám bude chybět dávka?				
3. Trápilo vás, že berete (drogu)?				
4. Přála jste si, abyste s tím nebyla sama?				

Obrázek 36: Ukázka položky v inventáři (ukázka z MMPI-2 (Hathaway & McKinley, 2002))

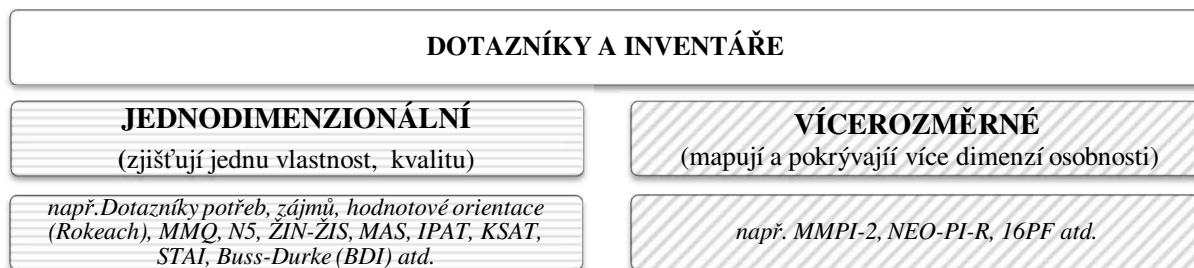
- 33. Malokdy se bojím o své zdraví.
- 34. Nikdy jsem neměl(a) problémy kvůli svému sexuálnímu chování.
- 35. Když jsem byl(a) mladý(-á), párkrát jsem něco ukradl(a).
- 36. Téměř stále mám kašel.

vyšetřovaná osoba buď souhlasí, nebo nesouhlasí – tzn., že se vyjadřuje k tomu, zda (a jak moc) je takové sdělení pravdivé (viz ukázka Obrázek 36).

Inventáře i dotazníky slouží k získání informací o názorech, zájmech, postojích, zálibách, osobnostních charakteristikách, motivech nebo typických reakcích na různé situace a problémy.

Podle diagnostických oblastí mohou být dotazníkové metody rozděleny na osobnostní, zájmové, zaměřené na afektivitu nebo na interpersonální vztahy, také dotazníkové metody na zjištění postojů či symptomatické dotazníkové metody. Osobnostní dotazníky a inventáře se nejčastěji rozdělují na **jednodimenzionální a vícerozměrné/či multidimenzionální** (viz Tabulka 11); k jednotlivým skupinám dále na str. 88 a str. 120.

Tabulka 11: Dělení dotazníkových-testových metod

Sociálně žádoucí odpovědi, možnosti zkreslení a zvýšení validity v osobnostních testech

Většina lidí má tendenci popisovat sebe sama ve shodě s ideálním, případně se sociálně přijatelným obrazem a z různých důvodů, motivů a v různé míře se může snažit své odpovědi v testech nějak „vylepšit“ nebo zcela zkreslit. Klasickým problémem při používání dotazníkových testů (zejména testů osobnosti, ale dotýká se to i oblasti výkonových testů (blíže např. Ferjenčík, 2008)) je právě problém autenticity či věrohodnosti dotazníkem získaných odpovědí. Testové metody disponují „pojistnými“ mechanismy, které takové projevy pomáhají odhalit. Předstírání v testech (*test-faking*) může být motivováno, jak již bylo zmíněno, s cílem prezentovat se v lepším světle než je skutečnost (*faking good*) nebo naopak s cílem vytvořit o sobě horší obrázek (*faking bad*). Můžeme se v této souvislosti setkat také s termínem sebevylepšení (*self enhancement*), sociální desirabilita (žádoucnost) nebo obecně se zkreslováním odpovědi (*response distortion*). Sociální desirabilita je definována jako „snaha odpovídat líbivě bez ohledu na pravdu“ (Kubička & Csémy, 1999, str. 221), jako „snaha jevit se

Agravace znamená úmyslné zveličování potíží a příznaků, které u testované osoby skutečně existují, případně předstírání horších příznaků, než kterými osoba skutečně trpí. Svě obtíže osoba prezentuje (i vnímá) jako větších než je obvyklé a než se může jevit okolí jako přiměřené. Takové zveličování může mít účelový charakter (viz simulace) nebo je výrazem celkového, někdy úzkostného založení vyšetřované osoby.

Opakem agravace je **bagatelizace**, kdy může jít také o nevědomé i vědomé/účelové jednání (např. s cílem získat pozornost, péči, výhodu, úlevu). Cílem je v podstatě totéž, ale dotyčný je přesvědčen o tom, že jeho vidění obtíží a problémů je zcela objektivní, a snaha o korekci vnímá jako křivdu.

Simulace znamená předstírání, napodobení choroby nebo zdravotních obtíží za účelem osobních výhod (získání náklonnosti, sociálních dávek atd.). Motivace je obvykle spojena se situací, v které hraje úlohu např. osobní bezpečí, peníze nebo kriminální čin.

Jako **disimulaci** označujeme stav, kdy jedinec zastírá skutečný stav s cílem zatajit nebo i zlehčit (příp. až bagatelizovat) příznaky obtíží/ či choroby.

ve společensky příznivějším světle“ (Svoboda, 2001, str. 320) a např. v Cattellově dotazníku škála sociální desirability zachycuje „vytváření dobrého dojmu“ (viz kapitola na str. 102). Jde o tendenci zviditelňovat pozitivní skutečnosti, popř. zastírat skutečnosti nežádoucí, a pokud sociální desirabilitu hodnotíme jako styl odpovědi, tedy jako určitou tendenci testované osoby odpovídat konzistentním způsobem, může se v dotazníku projevit např. chybou centrální tendence (umísťováním odpovědí do prostředních hodnot škály), chybou shovívavosti nebo chybou přísnosti (nadhodnocování či podhodnocování).

S nebezpečím úmyslného zkreslení v dotaznících a s tím související snahou o zvýšení validity testových metod, se počítá už při jejich konstrukci. Objektivita dotazníků je posílena a zajištěna zapracováním **validizačních škál**. Jejich úkolem není úmyslnému zkreslení zabránit, ale snaží se takové tendence odhalit a eliminovat tak jejich vliv na výsledek testu. Kromě vědomého zkreslování výsledků pomáhají odhalit i vliv nepochopení u vyšetřované osoby, nebo její nekritičnost. Propracovaný systém validizačních stupnic má Minnesotský inventář (MMPI-2, k testu dále str. 88) a jevy jako je simulace, disimulace či agravace symptomů, tak dokáže ve

forenzní diagnostice osobnosti přijatelně zmapovat. Nabízí dvanáct indexů (přehled základních čtyř validizačních škál viz Tabulka 12), které slouží jako indikátory případných inadekvátních postojů vyšetřované osoby. *L škála* identifikuje osoby, které se záměrně pokoušejí vyhnout upřímnému vyplnění inventáře a dosažení vyšších hodnot v této škále může naznačovat nerealistickou deklaraci mravnosti a proklamované lpění na vysokých mravních standardech, s čímž souvisí i určitý naivní pohled na sebe samého. Spolupráci testované osoby „ověřuje“ skór škály „*nemohu říci*“ (?) a postoj testované osoby k vyšetření je v tomto inventáři reprezentován *K škálou*. Její vyšší hodnoty naznačují možné defenzivní reakce (ale zvýšení je obvyklé v

Tabulka 12: Validizační škály - inventář MMPI-2; zpracováno dle (Hathaway & McKinley, 2002)

? škála ("nemohu říci")	L škála (Lie Scale)	K škála (Correction)	F škála (Infrequency)
<ul style="list-style-type: none"> • Vzniká součtem položek, které vyšetřovaná osoba vynechala/nezodpověděla. Důvodem může být defenzivita, nerozhodnost, únava, špatná nálada, nepečlivost nebo i špatné čtenářské dovednosti 	<ul style="list-style-type: none"> • Škála posuzuje postoje a praktiky, které jsou sociálně a kulturně chvályhodné, ale ve skutečnosti existují pouze u opravdu zcela nejsvědomitějších osob. 	<ul style="list-style-type: none"> • Možnými důvody zvýšení skóru jsou defenzivita, přítomnost vysoké potřeby prezentovat se jako dobře adaptovaný(á) nebo tendence reagovat na vše „nesouhlasem“ 	<ul style="list-style-type: none"> • F škála se skládá z položek, které byly vybrány k detekci neobvyklých či atypických způsobů odpovědí. Většina (normálních) lidí na položky této škály zřídka odpovídá kladně.

podmínkách, kdy je osoba motivována prezentovat o sobě žádoucí obraz jako je např. posuzování výchovných předpokladů rodičů nebo forenzní vyšetření). Vyšší hodnoty *F škály* mohou signalizovat agravaci problémů, vymyšlení psychických problémů či simulací, ale i závažnou psychopatologie nebo problémy se čtením textu a náhodné reagování (pozn. je spíše ukazatelem psychické poruchy, než validizační škálou). MMPI-2 nabízí ještě další indikátory, které mohou napomoci k mapování postojů vyšetřované osoby je např. tzv. index disimulace (lze jej užít jako míru disimulace či agravace symptomů, tedy snahu o napodobení patologie či proklamace excesivních psychických problémů), procento souhlasných/nesouhlasných odpovědí, které naznačuje kooperativnost přístupu vyšetřované osoby k situaci testování i k testu. Inventář dále umožňuje detekci tendencí k reakcím/odpovědím určitého typu (např. nejnápadnější „reaktivní tendencí“ je snaha zaškrtávat všechny položky jako „souhlas“ anebo naopak jen jako „nesouhlas“). Freiburský osobnostní dotazník (viz dále str. 112) nabízí informaci o možném zkreslení, tendenci dissimulovat, pomocí konfigurace hodnot a výsledků na škále „Otevřenost“ (nedostatek sebekritiky nebo i nesdíllost či zamlklost posuzovaného).

V Cattellově dotazníku (Cattell, 1997), více k testu na str. 102, jsou v této souvislosti k dispozici tři indexy odpověďového stylu. Index vyjadřování souhlasu, přitakávání (ACQ, *Acquiescence*) byl vytvořen empiricky a indikuje tendenci vyšetřované osoby souhlasit s tvrzeními/položkami v inventáři bez ohledu na jejich obsah. Škála Vytváření dobrého dojmu (*Impression Management, IM*) byla vytvořena racionálně intuitivním přístupem a jde o index měřící sociální žádoucnost. A také index Málo časté odpovědi (INF-*Infrequency*) byl vyvinut obdobnou strategií, jaká byla užita u ACQ. Dotazník SPARO (více k testu na str. 108) obsahuje dvě kritéria relativní spolehlivosti (důvěryhodnosti) odpovědi vyšetřované osoby. U „pravdivě“ vyplněných dotazníků mají škály OS (Obecná stimulační hladina, resp. úroveň nabuzování a nabuditelnosti), OR (Obecná hladina přijetí či zamítání rizikových aktivit) a OI (dimenze účinné integrovanosti osobnosti) shodnou povahu odchylky centrálních hodnot srovnatelné populace. Druhé kritérium představuje tzv. K skór – skór krajních výpovědí, kterým se verifikuje významovost disproporcí v relacích mezi uvedenými škálami. L skóre postihuje buď skutečnou simulaci či disimulaci, tzn., že jde o lži-skór v pravém slova smyslu. Současně ale mohou ve společnosti existovat osoby, které jsou svým jednáním poctivé a upřímné, ale jejich výpovědi skutečně ukazují na extrémní hodnoty – tzn., nemusí se tedy jednat o projev zkreslování. Pokud tyto disproporce nevystupují, odhaluje výrazné sycení K škály "extrémní-problémové" jedince (Mikšík O., 2006).

Dále bývá validita v dotaznících zvyšována například zařazením položek s nucenou volbou, kdy vyšetřovaná osoba vybírá v jedné položce z nabízených tvrzení/otázek tu nejvhodnější (často není na první pohled „poznat“, co je více sociálně přijatelnější, obě varianty jsou prosociální) a výpovědní hodnota dotazníkových metod je zvyšována také následným rozhovorem (*inquiry*).⁴⁵ A zejména: dotazníky a inventáře nejsou jedinou technikou, která je při diagnostické práci použita.

Z uvedeného vyplývá, že již při projektování výzkumu a při sestavení testové baterie je vhodné zařadit dotazníky, které disponují zmíněným typem „L škál“ či validizačními indexy, aby byla eliminována snadnost vzhledu do některých testů. Tím minimalizovat snahu testovaných osob korigovat své odpovědi a zkreslení získaných výsledků.

⁴⁵ *Inquiry* tj. následné dotazování/volný rozhovor s vyšetřovanou osobou o produktu jeho/její činnosti.

2.3.1. Multidimenzionální dotazníky

Nástroje, které měří dva nebo více rysů osobnosti, případně se pokouší o zmapování osobnosti v co možná nejširším kontextu, jsou označovány jako multidimenzionální (není synonymem slova komplexní). Mezi nejznámější dotazníky patří již zmiňovaný Minnesotský osobnostní inventář, Cattellovy dotazníky, Eysenckovy dotazníky, Freiburský dotazník, Mikšíkovy instrumenty nebo v poslední době Inventář stylů a poruch osobnosti, Cloningerův dotazník temperamentu a charakteru nebo NEO osobnostní inventář. V následujícím textu jsou uvedeny podrobnější informace k jednotlivým diagnostickým nástrojům a připojeny jsou ukázky použití jednotlivých testů v již realizovaných kriminologicky či forenzněpsychologicky orientovaných výzkumných studiích. Cílem nebylo předložit kompletní seznam realizovaných výzkumů.

Minnesotský osobnostní inventář

Minnesotský inventář patří mezi nejužívanější širokospektrální diagnostické testy. Je určen ke zjišťování důležitých vlastností a psychických poruch osobnosti a od svého vzniku je metodou nezávislou na určité teorii osobnosti. Proměnné, které jsou testem měřeny, představují empiricky získané koreláty reálných psychopatologických projevů. U nás je používána standardizovaná verze MMPI-2 (Hathaway & McKinley, 2002), která zahrnuje: 10 klinických škál (viz přehled níže) a jejich subškály, obsahové škály, škály vztahující se k osobnostní psychopatologii (PSY-5), škály mapující všeobecnou emocionální nepohodu (distres), škály k regulaci chování a doplňkové škály. Inventář je tvořen 567 položkami (ukázka čtyř položek viz Obrázek 37), které jsou uvedeny v samostatném testovacím sešitě a týkají se nejrůznějších oblastí (např. zdravotního stavu, sociálních a sexuálních vztahů, zaměstnání, depresivních afektů).

- 1 (HS) Hypochondrie,
- 2 (D) Deprese,
- 3 (Hy) Konverzní hysterie,
- 4 (Pd) Psychopatická odchylka (Psychopatie),
- 5 (Mf) Maskulinita – feminita,
- 6 (Pa) Paranoia,
- 7 (Pt) Psychastenie,
- 8 (Sc) Schizofrenie,
- 9 (Ma) Hypomanie,
- 0 (Si) Sociální introverze.

Obrázek 37: Ukázka čtyř položek z inventáře MMPI-2

- 359. Mám rád(a) vzrušení v davu.
- 360. Nevadí mi setkávat se s cizími lidmi.
- 361. Někdo se pokoušel ovlivňovat mé myšlení.
- 362. Vzpomínám si, že jsem předstíral(a) nemoc, abych se z něčeho dostal(a).

Vyšetřovaná osoba s daným tvrzením vyslovuje svůj souhlas nebo nesouhlas (dané tvrzení o ní platí či obvykle platí, a tedy s ním může souhlasit/většinou souhlasit) a svoji odpověď označí křížkem v záznamovém listě u příslušného čísla položky (viz ukázka zácvičné úlohy Obrázek 38). Odpovědi

získané od testované osoby (zpravidla tedy na základě zápisu testovanou osobou do záznamového archu) se následně vkládají do počítačového programu, který zpracuje propočty pro všechny proměnné a kategorie. Hodnoty jednotlivých škál jsou vyjádřeny v T skórech a

Obrázek 38: Ukázka z úvodní instrukce, zácvik (Hathaway & McKinley, 2002)

Podívejte se na uvedený příklad:

Pokud pro Vás dané tvrzení **platí** (můžete s ním souhlasit) nebo **obvykle platí** (většinou s ním můžete souhlasit), označíte křížkem **x** políčko označené písmenem **S** (**souhlas**).

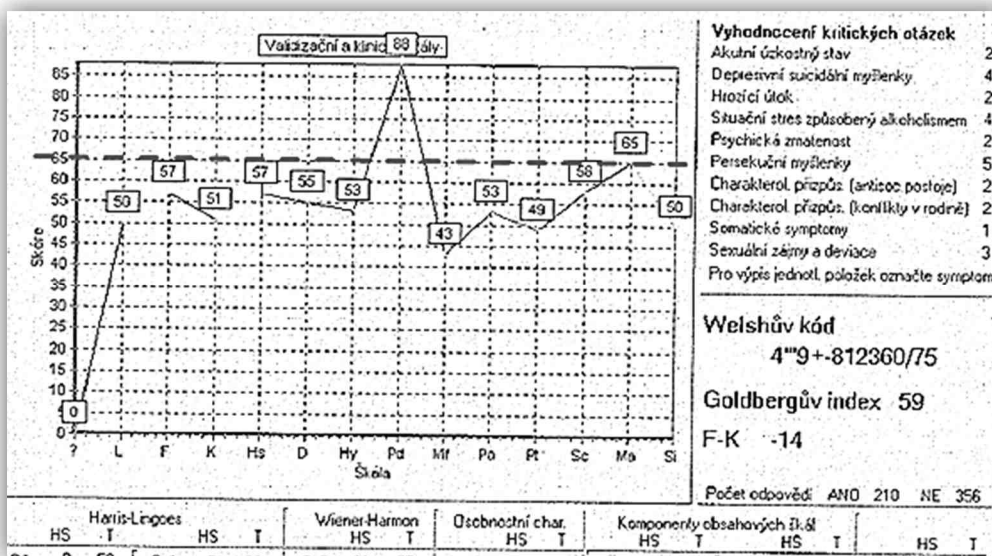
	1
S	X
N	

softwarový program nabídne grafický profil klinických škál, na jehož analýze je založena interpretace výsledků. Určí se tzv. kódový typ (ukázka viz Obrázek 39) a vyhotoven je také výstupní protokol (Obrázek 40) Výsledky jsou hodnoceny z hlediska validizačních škál a indexů (viz výše v textu str. 86), analýzou klinických škál (přehled viz přehled) a obsahových škál, doplňkových stupnic (viz dále v textu) a připojena je také analýza tzv. kritických položek, které umožňují zpřesnění interpretace závěrů (seznam kritických oblastí v pravém horním rohu, viz Obrázek 39).

Pro popis osobnosti je významná kombinace škál, které mají zvýšený T skór. Klinické škály s nejvyššími T skóry jsou sdružovány do párů či triád a tvoří tak základ pro klinické interpretace a hodnotí se, jak subškály přispívají k případně zvýšeným hodnotám v ostatních klinických škálách. Z profilu a vzájemného vztahu některých klinických škál – např. hypochondrie (zkratka Hs)⁴⁶, deprese (D) a hysterie (Hy) je možné interpretovat přítomnost tzv. neurotické triády apod.

⁴⁶ Pozn.: Uvádíme zde zkratky škál mj. z důvodu poměrně častého použití v obd. publikacích - předpokládá se jejich znalost v širší odborné veřejnosti.

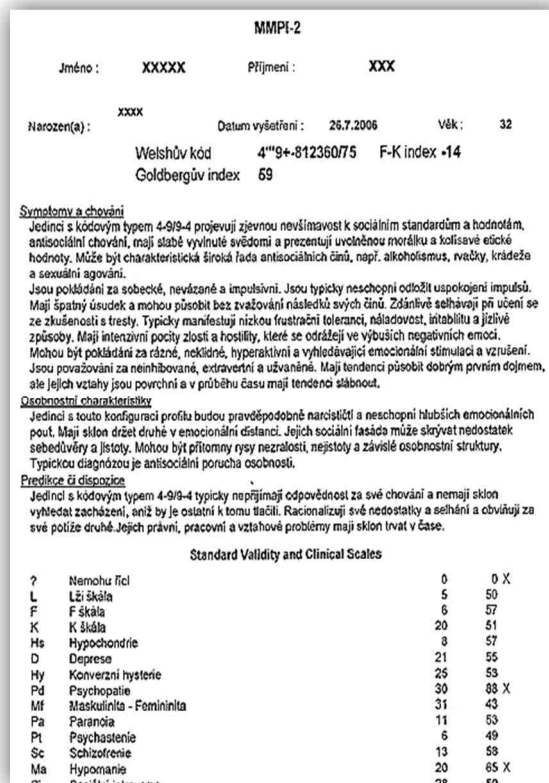
Obrázek 39: Ukázka výsledného profilu klinických škál MMPI-2, (žena 36 let)

V rámci výzkumů realizovaných v IKSP byl osobnostní dotazník MMPI-2 administrován např. jako součást testové baterie při výzkumu závažné trestné činnosti žen (Blatníková & Netík, 2007), při výzkumu, který byl zaměřen na pachatele komerčního sexuálního zneužívání dětí (Blatníková, 2009) nebo u organizovaných pachatelů; ukázky dále v textu.

„...Vyšší skóre na škále Pd (psychopatie) svědčí o přítomnosti antisociálního chování a postojů, ale i vzhledem k tomu, že ostatní klinické škály a zvláště škála hypomanie (Ma), nejsou výrazně zvýšeny (tzn. normální úroveň aktivity), nemusí se toto chování manifestovat navenek. Bude zde pravděpodobně příklon k perfekcionistickému a narcistickému sebepojetí. Tyto své „osobní standardy“ mohou užívat jako racionalizaci pro ignorování sociálních konvencí. Okolím budou pravděpodobně vnímány jako osoby společenské, energické i sociálně obratné. Tím činí na ostatní dobrý první dojem. Jejich neodpovědnost, nespolehlivost, náladovost a resentment (pocit křivdy, zášti, ponížení, zatrpklosti) se projeví až po déledobějším

Obrázek 40 : Ukázka výstupního protokolu (MMPI-2, vyhodnocovací software)

kontaktu s nimi. Vyšší hodnoty na škále Pa (paranoia-paranoidní charakterová struktura) naznačují podezřívavost, ostražitost, nadměrnou senzitivitu, příp. hádavost, se sklonem obviňovat druhé. Pokud přeci jen svou hostilitu manifestují navenek, racionalizují ji jako reakci na to, jak se k nim druzí chovají. Frustrace a selhání tak promítají navenek...“ (Blatníková Š. , 2009).

Interpretace **obsahových škál** vychází ze samotného obsahu jednotlivých položek škál a z jejich empirických korelátů (tzv. komponentních škál, díky kterým je možné lépe interpretovat zvýšený skór v „mateřské“ škále - např. obsahová škála Zloba (ANG) má dvě komponentní škály – explozivní chování a iritabilitu). Obsahové škály je možné roztřídit do čtyř skupin, podle určitých společných znaků.

1) Oblast vnitřních symptomů, která je tvořena škálami: ANX (úzkost), FRS (strachy), OBS (nutkavost), DEP (deprese), HEA (starosti o vlastní zdraví), BIZ (bizarní psychické aktivity).

2) Oblast vnějších agresivních tendencí (škály: zloba (ANG), cynismus, antisociální vzorce chování, chování typu A) popisuje způsob jednání s druhými lidmi, kontrolu chování a vnější podobu vyjádření emocí. Škála antisociálního chování (ASP) zjišťuje antisociální rysy osobnosti, kde vysoké hodnoty charakterizují jedince, kteří odmítají autoritu, obviňují druhé za své potíže, manipulují, jsou egocentričtí, mohou být agresivní-zlostní, impulsivní. Zloba (ANG) postihuje ztrátu sebekontroly ve vzteku, jedinci jsou netrpěliví, popudliví, citliví na kritiku, mají nižší práh frustrační tolerance. Osoba sděluje, že je dráždivá, vznětlivá a tvrdohlavá.

„...Méně extrémní zvýšení ve škále Cynismus (CYN) naznačuje, že očekávají, že ostatní podvádí, lžou, podvádí a pokud tak nečiní, tak jen proto, že se bojí, že budou chyceny. Nevěří lidem. Podle nich je každý přátelským jen ze sobeckých důvodů (misanthropické přesvědčení) Očekávají, že v pozadí chování druhých jsou skryté, negativní motivy. Mohou mít paranoidní myšlenky. Tyto charakteristiky potvrzují i vyšší hodnoty v klinické škále paranoia (Pa). Vůči druhým projevují nároky, ale nároky druhých je popuzují. Škála TPA (chování typu A) je zaměřena na zkoumání energického, soutěživého a hostilního stylu osobnosti a osoby v našem souboru zde nevykazují hodnoty mimo normu..“

3) Oblast negativního sebepojetí zastupuje škála LSE (nízká sebeúcta)

4) Škály z oblasti obecných problémů nerepresentují osobnostní rysy ani postoje, jde spíš o zachycení problémů z oblasti sociální, rodinné, pracovní či léčebné (sociální nepohoda, problémy v rodině, poruchy pracovního výkonu a také škála jako indikátor negativního postoje k terapii/zacházení.

„... byla naznačena zvýšená „odolnost“ vůči – i penitenciárnímu – zacházení. Takové osoby se nerady svěřují se svými problémy, nevyhledávají pomoc a rezignují na změnu chování

v žádoucím směru. Snadno se vzdávají a jsou lhostejné vůči svým případným potížím. Základním problémem v této oblasti je jejich nízká motivace ke změně, založená zřejmě na nedostatečně sebedůvěře. Škála nízká sebeúcta (LSE) mapuje oblast negativního sebepojetí a zjišťuje pocity vlastní výkonnosti a jistoty pokud jde o životní fungování. Při zvýšené hodnotě Tskóre může tento fakt mimo jiné naznačovat citlivost vůči kritice a odmítnutí..“

Doplňkové škály přináší charakteristiky osobnosti ve škálách: anxieta (A), potlačení (Re), síla ega (Es), dominance (Do) a sociální odpovědnost (Re). Nízké skóre v posledních dvou jmenovaných škálách - dominance a sociální odpovědnosti - charakterizují jedince, kteří vyžadují, aby druzí přebírali odpovědnost za jejich život a nízkou ochotu akceptovat následky svého jednání. Sociálně odpovědná osoba je zde definovaná jako „ta, která projevuje ochotu akceptovat následky svého chování, spolehlivost, důvěryhodnost a smysl pro povinnost vůči skupině. Patří sem ještě škály mapující míru akceptace rodových rolí - femininní role (GF) a maskulinní role (GM), kde např. nízký skóre vypovídá o tom, že osoba nemá maskulinní zájmy a aktivity, nevěří si, není vytrvalá.

“... Mírné zvýšení ve škále anxiety odráží osobnostní rys označený jako nedostatek houževnatosti Ega, případně obecnou maladjustaci - selhávání při řešení problémů, které sebou přináší vpravení se do nových sociálních situací a prostředí, případně do nových činností; selhávání v plnění sociální role dané určitou sociální normou. Reprezentuje problémy v procesech myšlení, negativní emocionální ladění a dysforii, nedostatek energie, pesimismus a senzitivitu (zvýšená vnímavost)....“; „...Hodnota T skóru na škále femininní rodové role podporuje výše uvedené závěry, že osoby neodmítají antisociální chování...“

Mezi **škály reflektující poruchy regulace chování** patří škála hostility (Ho), škála nadměrné kontroly hostility (O-H), MacAndrewova škála alkoholismu, škála návykového potenciálu (APS) a škála manifestního návykového chování (AAS) - ta obsahuje položky, které otevřeně připouští problémy v oblasti zneužívání návykových látek a souvisí s asociálním chováním v anamnéze a agováním (*acting out*⁴⁷ - nepřímé maskované projevy nespokojenosti nebo citové vydírání svého okolí; manipulace). Pro forenzněpsychologickou diagnostiku je významná zmíněná **škála nadměrné kontroly hostility** (O – H), která byla vytvořena Megargeem (Megargee, 1966) k diferenciaci kriminálních agresorů – pachatelů úmyslných usmrcení.

„...U výzkumného souboru odsouzených žen byl zjištěn lehce podprůměrný skóre na škále nadměrná kontrola hostility. To naznačuje příslušnost k nedostatečně se kontrolujícímu typu. Spojení nedostatečné kontroly hostility (nízký skóre ve škále O-H) a zvýšené hostility (Ho) naznačuje sklon k agresivním reakcím i na méně významné podněty. Agrese přitom nemusí vždy nabývat podoby přímého, fyzického násilí. Může mít formu např. verbální jsko je hádavost, sklon

⁴⁷ Pozn.: V oblasti komunikace jde, je převedení potlačené komunikace do jiného aktu chování, do činu; neverbálně i slovně (postranní poznámky). Jedná se o celkovou reakci na nepříjemnou, nepřijatelnou či ohrožující komunikační situaci, místo re-agování člověk „aguje“, tzn., zahajuje jinou situaci, převádí komunikaci někam jinam.

ke konfliktům, hyperkritičnost vůči okolí, podrážděnost apod. Vysoké hodnoty T-skóre byly také ve škále MAC (McAndrewova škála alkoholismu), což charakterizuje osoby poměrně sociabilní, ale interpersonálně spíše povrchní. Mírné zvýšení ve škále hostility (Ho) naznačuje, že osoby mohou vykazovat vyšší míru cynismu, podezřívavosti a budou nedůvěřivé (tato škála "měří" spíše cynismus než hostilitu a zlobu...." (Blatníková & Netík, 2007)

Trs pěti **škál psychopatologie osobnosti** (označeno jako PSY-5) vznikl na podkladě studií základních problémů poruch osobnosti a osobnostní normy a pokrývá pět oblastí mapujících možnou psychopatologii osobnosti. Patří k nim škála agresivity (AGGR), která je zaměřena na ofenzivní a instrumentální agresi, psychoticismu (PSYC), nedostatečné sebekontroly (DISC), negativní emocionalitu/neuroticismu (NEGE) a introverze/nízké pozitivní emocionalitu (INTR).

„Škála negativní emocionalitu/neuroticismus (NEGE) dosahuje v mediánové hodnotě mírného zvýšení a označuje osobnostní dispozici jedince ve zvýšené míře prožívat negativní emoce. Jde o zaměření na problematické aspekty přijímaných informací, obavy, konstrukce katastrofických scénářů apod. Zaměření na nedostatky, problémy a "provokace" ze strany okolí. Zvýrazněn je také sklon k somatickým steskům...“, "...Další z těchto škál - škála nedostatečné sebekontroly (DISC) – dosahuje hodnot vysokého T skóru u 13 osob (tj. 42% výzkumného souboru). Tento údaj vypovídá o tom, že jedinci budou impulsivní, méně konvenční, snadněji znudění jednotvárností a mají sklon k riziku (rizikovému chování a vyhledávání rizika). Může se zde objevovat tendence preferovat erotické partnery s podobnými rysy. Je zmiňováno překrývání osobnostních charakteristik postihovaných indikátory nedostatečné sebekontroly (DISC) a vyhledávání stimulace (sensation seeking)...“ „...V našem výzkumném souboru nebyla zjištěna přítomnost agresivity, ve smyslu zvýšené AGGR, není dominujícím rysem u této skupiny pachatelů, v interpersonálním kontaktu nebudou pravděpodobně působit výrazně dominantně. Míra „odtržení od reality“ se pohybuje v pásmu méně extrémního zvýšení“ (Blatníková Š. , 2009)

“ ..Odsouzené ženy ve výkonu trestu odnětí svobody (ze souboru pachatelek nenásilných trestných činů) jsou statisticky vysoce významně dominantnější, než ženy souboru násilného. Statistické významnosti se ještě blížila škála distresu v manželství a nedostatečná sebekontrola). V obou škálách měly „nenásilné ženy“ mírně nižší skóre, což naznačuje, že se poněkud lépe ovládají a své partnerské vztahy vnímají mírně pozitivněji, než ženy násilné...“ „...vyšší skóre ve škále dominance mohou naznačovat sebejistotu, důvěru ve své schopnosti, ale i schopny přebírat odpovědnost za svůj život. Jsou podřídivé – zejména pachatelky násilné trestné činnosti – nespolehlivé, nerealistické a neberou ohled na následky svého chování. MDS obsahuje položky, které mají vztah k problémům v partnerských vztazích, ale také k obecné nespokojenosti se životem v blízkých vztazích. DISC – vyšší skóre naznačují impulsivitu, sklon k riziku, překrývání nedostatečné sebekontroly a vyhledávání stimulace..“ (Blatníková & Netík, 2007)

“...V souboru uvězněných pachatelů komerčního sexuálního zneužívání dětí jsme identifikovali následující osobnostní charakteristiky: tedy nedostatečná kontrola chování realitou (laicky znamená „být v obraze“), dispozice prožívat obecně spíše negativní pocity, sklon k pesimismu, nízká výkonnost a tendence k somatickým steskům. Zjištěny byly také antisociální rysy osobnosti, ve smyslu odmítání autority, tendence obviňovat druhé za své potíže. Jde osoby, které spíše manipulují s druhými, jsou egocentriční a očekávají, že ostatní lidé lžou. Objevuje se nespolehlivost, neschopnost akceptovat následky vlastního chování a nedůvěryhodnost. Dále byla zjištěna submisivita v interpersonálních vztazích a nízká sociální odpovědnost. Pachatelé

v našem výzkumném souboru disponovali schopností adekvátně kontrolovat své hostinné reakce a nebyli primárně agresivní...” (Blatníková, 2009)

Minnesotský osobnostní inventář byl také součástí výzkumu, jehož cílem bylo zjistit charakteristické rysy organizovaného zločinu české provenience, zejména pokud jde o strukturu a činnost skupin, jejich mezinárodní vazby a charakteristiky pachatelů (Scheinost & Netík, 2010). Zařazen byl v rámci psychologické části, která se zaměřila na osobnostní charakteristiky organizovaných zločinců.

„...Je zřejmé, že oba zkoumané výběry – pokud jde o osobnost – pocházejí ze stejného základního souboru, alespoň v těch charakteristikách, které postihuje MMPI-2. Tímto základním souborem nejspíše bude populace osob žijících v konfliktu se zákony. Jediný nalezený rozdíl mezi oběma soubory souvisí velmi pravděpodobně s prožíváním aktuální situace, tedy situace dlouhodobého uvěznění, kterou kontrolní snášejí hůře. Častěji prožívají depresi, ztrácejí motivaci, aktivitu a jsou konformnější ve smyslu podřízení se. To se projevuje ve většině ukazatelů depresivního emočního ladění. Srovnání obou souborů s – z tohoto hlediska – normální populací naznačuje logicky očekávaný růst podezřavosti, nedůvěřivosti a vztahovačnosti u odsouzených. Jejich osobnost je méně neurotická než u obecné populace. V testu se nesnaží jevit v lepším světle, naopak. Mají sklon své problémy zveličovat. Vyšší sklon k depresi u kontrolních již byl konstatován výše. To platí i při srovnání s „normálními.“ Logicky zvýšen oproti „normálům“ je i sklon ke zlobným afektům. V kontrolním souboru bylo četnější zastoupení pachatelů trestného činu vraždy, což odpovídalo souboru organizovaných. Neorganizovaní jsou ve srovnání „s normály“, ale i s organizovanými, pravděpodobně méně sociabilní, alespoň projevují problémy a zhoršenou adaptaci ve více sférách sociálního života. Obě skupiny mají více problémů s návykovými chováními než „normální.“ To naznačuje určitou míru nezdrženlivosti, příp. impulsivity, tedy zhoršeného zvládnání impulsů“. (Netík K. , 2010, str. 53-54) „...Osobnost odsouzeného organizovaného pachatele lze v krátkosti popsat egocentričností a demoralizací. Tedy bezohledností vůči druhým a normám, zvýšeným zájmem o sebe, o své zájmy a problémy a negativním emočním vyladěním, jakousi „centrální“ nespokojeností....“ (Netík K. , 2010, str. 56)

Užitečnost Minnesotského osobnostního inventáře byla potvrzena také např. ve výzkumu Harsy a kol. (2008). Zejména ze škál zaměřených na posouzení sebeovládání a kontroly impulzů, zlostných reakcí a tendencí k asociálním projevům, vyplynulo, že největší potíže s těmito projevy v chování měli pacienti s diagnózou poruchy osobnosti oproti zbývajícím klinickým skupinám a kontrole zdravých osob. (str. 408). Mimo to dotazník MMPI-2 , ve srovnání s ostatními použitými osobnostními dotazníky, poskytl nejvíce signifikantních meziskupinových rozdílů.

„U klinických škál MMPI-2 byly zjištěny signifikantní rozdíly mezi skupinami u škál deprese, konverzní hysterie, psychopatie, paranoidity, psychastenie, schizofrenie a sociální introverze na hladině statistické významnosti (0,01%). Z jednotlivých diagnostických kategorií měli pacienti s poruchami osobnosti v tomto dotazníku nejvyšší průměrné hodnoty u škál měřících psychopatické rysy, maskulinitu, paranoiditu, emoční nestabilitu, nedostatečnou kontrolu impulzů a tendence k asociálnímu chování a zlobě. U depresivních pacientů jsme

zaznamenali zvýšené průměrné hodnoty u škály deprese, psychastenie a schizoidních rysů. Pacienti s psychotickými příznaky měli zvýšené průměrné hodnoty především na škále schizofrenie a paranoidity. U přídatných škál jsme zjistili významné skupinové rozdíly škál vztahujících se k nedostatečné kontrole impulzů, tendencím k asociálnímu chování a zlobným reakcím ...“ (Harsa, Žukov, & Csémy, 2008, str. 409).

Osobnostní dotazník MMPI-2 byl administrován u osmnácti sexuálních delikventů s diagnózou patologická sexuální agresivita, kteří se nacházeli v ochranném ústavním sexuologickém léčení (Švarc & Soukupová, 2009). Průměrné hodnoty tří základních škál byly zvýšeny nad populační průměr v rozmezí jedné směrodatné odchylky, což v tomto případě signalizuje statisticky významný rozdíl.

“...Obecně zvýšení škály Schizofrenie (T skór 68,1) znamená zejm. podivínské myšlení, sociální inkompetenci. U jednotlivce signalizuje uzavřenost, sníženou schopnost komunikace a pocit neporozumění. Zvýšení škály paranoidita (67,2) znamená podezřívavost, přecitlivělost, vztahovačnost, tyto vlastnosti způsobují hostilitu a obecně zvýšení škály Psychopatická odchylka (67,1) znamená zejm. konfliktnost, bojovnost, nezralost, vzteklost, nerespektování sociálních norem. U jednotlivce by zvýšení na 67,1 signalizovalo neschopnost empatie a korekce....” “...Zjištěné trendy v osobnostních charakteristikách patologických sexuálních agresorů, kteří se dopustili sexuálního deliktu - jeví rysy dissociální, paranoidní a schizoidní. Psychopatie je pravděpodobně odlišuje od nedelikventních sexuálních deviantů.” (Švarc & Soukupová, 2009)

Minnesotský osobnostní inventář (MMPI-2), je obecně považován za efektivní a validní diagnostický nástroj, který poskytuje řadu relevantních výstupů a jeho využití se neomezuje na klinické prostředí. Na základě profilů Minnesotského inventáře je postaven např. Megargeeho klasifikační systém, který je ve forezním a penologickém prostředí používán již několik desetiletí (více např. Megargee, 2001, 2006). Stejně jako u nás, i ve Spojených státech má vězeňská populace rostoucí tendenci a věznice i soudy čelí požadavkům na klasifikaci a diferenciaci pachatelů, která by byla efektivní a zároveň ekonomická. Megargeeho systém popisuje pravděpodobné chování u 10 typů pachatelů/vězňů a pro každý typ je navržena příslušné strategie pro sestavení programu zacházení či doporučení v rámci risk assessmentu.

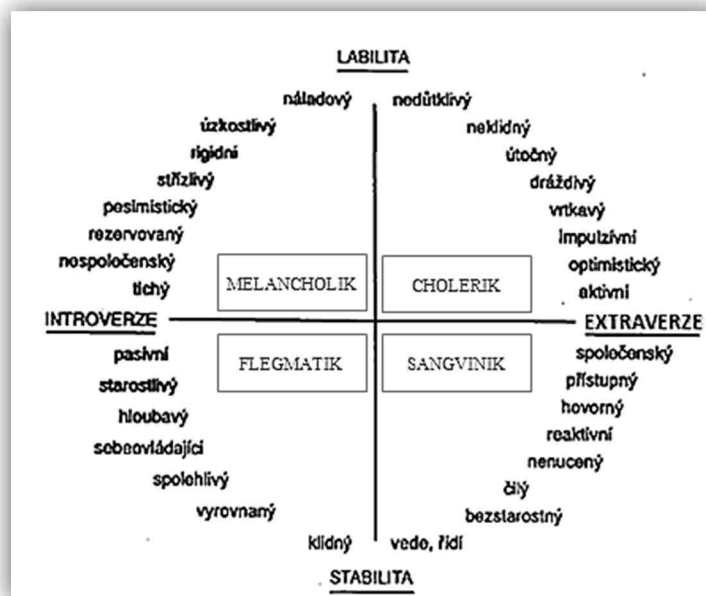
Speciálně upravená výstupní zpráva (posudek) - „MMPI-2™ Criminal Justice and Correctional Report“, na populaci a podmínky vězeňství, poskytuje informace, které jsou užitečné pro risk assessment, posouzení při podmíněčném propuštění i při sestavování programů zacházení pro pachatele trestných činů. Obsahuje výsledky a interpretaci dat vycházejících z dotazníku MMPI – 2 (tj. validizační, klinické, obsahové a doplňkové škály), které se ukázaly jako užitečné v trestněprávních, vězeňských a forezních institucích. Posudek ke konkrétnímu pachateli tak obsahuje „typ“ dle Megargeeho klasifikačního systému pachatelů, míru (výsledek), které daný pachatel dosáhl ve sledovaných devíti dimenzích chování a informace o devíti

potenciálních problémových/rizikových oblastech. Údaje jsou srovnávány s populací pachatelů. Připojen je také seznam kritických položek, které souvisí se sebepoškozováním či příp. suicidálními pokusy. Ve Spojených státech je tento systém užívaný a jako na empirii založený, poskytuje průkazné výsledky. Je určen zejména pro klasifikaci a diferenciaci odsouzených pachatelů.

Eysenckovy osobnostní dotazníky

Eysenckova teorie je založena na trojdimenziálním modelu osobnosti. Pro popis struktury temperamentu užívá dimenze extraverte, neuroticismu a psychoticismu, o nichž předpokládá, že jsou na sobě vzájemně nezávislé (Eysenck 1992, cit. dle Blatný, 2003, str. 27); viz Obrázek 41, zpracováno dle Miglierini, a kol, 1979, str. 11. Dimenze **extraverze** versus **introverze** je

Obrázek 41: Základní temperamentové dimenze

definována jako zaměření jedince na vnější nebo na vnitřní svět. „Typický extravert je sociabilní, má rád společnost, má řadu přátel, potřebuje kolem sebe mít lidi, s nimiž může komunikovat; nerad čte či studuje o samotě. Vyhledává vzrušení, „pokouší štěstí“, často nastavuje krk (rád riskuje, jedná bez dlouhého uvažování – celkově reaguje impulzivně). Baví jej „kanadské žertíky“, vždy najde pohotovou odpověď, má celkově rád změny. Je bezstarostný, veselý, optimistický, rád se směje, preferuje pohyb. Je aktivní, někdy mívá sklon k agresivitě, občas rychle „ztratí nervy“, nekontroluje se, není vždy ve všem spolehlivý.“ (Eysenck & Eysenck,

1993, str. 13). Druhá osa (viz Obrázek 41, vertikální směr) – dimenze **neuroticismu**⁴⁸ - je označena jako **emoční labilita** versus **stabilita** a na rozdíl od předchozí je popsána jednostranně (Blatný & Plháková, 2003).

Osoba s vysokým skóre v této dimenzi je „ustarané, úzkostlivé a utrápené individuuum, které se vyznačuje náladovostí, častými depresemi; často trpí nespavostí a různými psychosomatickými poruchami. Takový jedinec je silně emotivní, nepřiměřeně reaguje na všechny druhy podnětů a po intenzivním citovém zážitku jen těžko nabývá duševní rovnováhy a uklidní se. Důsledkem těchto silných emotivních reakcí je iracionální, někdy rigidní; okolí ho neakceptuje v běžných intencích a ani on sám se mu nedokáže přizpůsobit. Je-li takový subjekt také extravertní, má sklony k přecitlivosti, je neklidný, vzrušivý, často dokonce agresivní (Eysenck & Eysenck, 1993, str. 14).

Třetí faktor Eysenck označil jako **psychoticismus** a následně upravil (či specifikoval) jako **zatvrzelost** (*Tough-Mindedness*). Duševní porucha tedy není extrémem temperamentových dimenzí, ale je na ostatních dimenzích nezávislá (Blatný & Plháková, 2003, str. 28). Osoby s vysokým skórem ve škále psychoticismu tíhnou k egocentrismu, impulzivně, necitlivosti k druhým a k opozici vůči sociálním zvyklostem. Často jsou obtížní, nevycházejí dobře s druhými a úmyslně druhé rozčilují (*psychoticismus versus síla superega*). Tato škála se

Charakteristiky jedince s vysokým skóre ve škále Psychoticismu
<ul style="list-style-type: none"> • Samotářský, bez zájmu o jiné lidi - lhostejný k lidem • Působící problémy, nepřízpůsobivý • Krutý, nelidský • Má nedostatek citu, necitlivý • S nedostatečnou empatií, citově oploštělý, • Vyhledává vzrušení (<i>sensation seeking</i>) • Hostilní k druhým, agresivní • Má zálibu ve zvláštních a neobvyklých věcech - miluje výstřední věci • Nevšimavý k nebezpečí, zbytečně riskující; zbrkle odvážný • Rád dělá z ostatních hlupáky a znervozňuje a pobuňuje okolí

odlišuje od patologických tendencí, protože zde máme co do činění s chováním a ne se symptomy, stejně jako v případě neuroticismu, zabýváme se projevy chování relevantních osobnostních proměnných, které se stávají patologickými jen v extrémních případech (Ruisel & Müllner, 1982, str. 38).

Stejně jako všechny teorie osobnosti a přístupy, je i Eysenckova podrobena kritice.

Např. jde o zjištění, že v delikventní populaci byl zjištěn zvýšený faktor neuroticismu, ale nebyla zvýšena extraverze, a i psychoticismus přinesl při své verifikaci nejednotné výsledky (cit. dle Neumann, 2004). Naproti tomu empirické opodstatnění pro Eysenckovu teoretickou soustavu dodávají jiné psychometricky orientované výzkumy osobnosti (především tzv. pětifaktorový model osobnosti Big Five, viz dále str. 104, které na základě faktorové analýzy docházejí k

⁴⁸ Pozn.: I když je dimenze neuroticismu charakterizována výskytem neurotických příznaků, nejde o poruchu

podobným výsledkům a jako faktory byly identifikovány extraverze a neuroticismus nebo dimenze svým obsahem s nimi srovnatelné (Blatný, 2003, str. 28).

Na naše podmínky byly standardizovány následující dotazníky určené pro dospělé populaci: Eysenckův osobnostní inventář EPI (Eysenck Personality Inventory) u nás jako **Eysenckův osobnostní dotazník (EOD)**, dále dotazník **EPQ-R** (Personality Questionnaire) společně s Dotazníkem impulzivity (**IVE**), k dispozici je také překlad PEN inventáře (viz Čepelák (1973), Neumann a Kunftová (1974) a slovenská podoba inspirovaná Eysenckovým inventářem, která vyšla pod názvem **DOPEN** (Ruisel & Müllner, 1982).

Eysenckův osobnostní dotazník (EOD) u nás vyšel upravený a po restandardizaci (Eysenck & Eysenck, 1979) na konci sedmdesátých let minulého století. Tento nástroj má dvě paralelní formy (A a B, každá po 57 položkách), což umožňuje retestování vyšetřované osoby. Znění jednotlivých položek zde bylo formulováno přijatelně i pro osoby intelektově slabě průměrné až podprůměrné, vyšetřovaná osoba odpovídá *ano* nebo *ne*; ukázka dvou položek z dotazníku viz Obrázek 42. Pro interpretaci nabízí tento dotazník kromě dvou nezávislých škál extraverze a neuroticismu (lability), také „L škálu“, později modifikovanou na „tendenci jevit se v lepším světle“ (tj. sociální žádoucnost); pozn.: k L škále více také dále v textu. Výsledek je dáván do vztahu se čtyřmi klasickými temperamenty (srov. Obrázek 41). V době vydání techniky byly předloženy důkazy o validitě techniky jako deskriptivního nástroje projevů chování osobnosti. Jde o nástroj, který popisuje vnější projevy chování testované osoby.

Obrázek 42: Ukázka dvou položek - Eysenckův dotazník EOD (Eysenck & Eysenck, 1970)

	ANO	NE
1. Máte rád hodně vzruchu a dění kolem sebe?	☐	☐
2. Míváte často pocit neklidu, že něco chcete, ale nevíte co?	☐	☐

Eysenckův revidovaný dotazník (EPQ-R) (Eysenck & Eysenck, 1993), v české úpravě, již obsahuje škálu, která mapuje latentní vlastnost vyskytující se u každého jedince – Psychoticismus/zatrzelost (P) (viz výše). Dotazník umožňuje sledovat šest osobnostních dimenzí,

včetně „návykové“ škály (A) a sklonu ke kriminalitě (škála C); viz první sloupec Tabulky. Škála sklonu k závislosti (A) vznikla v osmdesátých letech minulého století položkovou analýzou, na

Obrázek 43: Ukázka položky dotazníku EPQ-R (Eysenck & Eysenck, 1993)

	ANO	NE
1. Máte hodně různých koníčků?		

základě odpovědí drogově závislých a osob bez závislosti; sestavena je z 32 položek. Stupnice C (kriminální sklon) byla konstruována z 12 položek škály Neuroticismus, 4 položek z Psychoticism a jedné položky ze škály Extraverze, které nejlépe odlišovaly skupinu trestaných osob od jedinců bez zkušenosti s odsouzením. Administrace dotazníku může probíhat skupinově nebo individuálně; vyšetřovaná osoba zaškrťává/kroužkuje zvolené odpovědi (ano-ne) přímo v záznamovém archu; ukázka položky viz Obrázek 43. Psychometrická integrita nástroje byla ověřena (srov. např. Kožený, 1994).

Tabulka 13: Srovnání dimenzí/škál u dotazníků EPQ-R a DOPEN

EPQ-R	DOPEN	škála		póly	
ano	ano	extraverze	E	extraverze	introverze
ano	ano	psychoticismus	P	zatvrzelost	superegokontrola
ano	ano	neuroticismus	N	emocionální labilita	emocionální stabilita
ano	ano	L-škála	L	vysoké L	nízké L
ano		návykovost	A	vysoká A	nízká A
ano		sklon ke kriminalitě	C	vysoká C	nízká C

DOPEN (Ruisel & Müllner, 1982) – **osobnostní dotazník na měření psychoticismu, extra-introverze a neuroticismu** – je původní slovenskou osmdesátišesti položkovou metodou. Cílem při sestavení dotazníku DOPEN bylo vytvořit metodu, která by byla teoreticky i koncepčně shodná s variantami eysenckových dotazníků (EOD, PEN, EPQ), která by měřila shodné dimenze, ale byla zároveň od počátku speciálně konstruovaná na naši populaci. Sami autoři uvádí, že z hlediska psychometrických parametrů je nejpropracovanější škály N a E., obdobně jako v zahraničních studiích. Kromě zmíněných dimenzí nabízí dotazník ještě L-škálu (srov. Tabulka 13, druhý sloupec zleva). U škály L je třeba poznamenat, že položky této škály sytí jen její skóre - je považována za indikátor disimulace. Eysenck (1969, cit. dle Ruisel & Müllner, 1982) navíc uvádí, že L škála měří také určitou stabilní osobnostní charakteristiku, která může vystihovat určitý stupeň sociální naivity (str. 37).

Dotazník **PEN** byl do češtiny přeložen v sedmdesátých letech minulého století (více Čepelák, 1973, Neumann & Kunftová, 1974). Osmdesáti položkový dotazník byl ověřován na vězeňské populaci – např. na výzkumném souboru mladistvých delikventů (Čepelák, 1973, str. 61), nebo na skupině prvovězněných pachatelů (96 osob ve VTOS) a skupině recidivistů ve výkonu trestu odnětí svobody (87 osob - primárních recidivistů i multirecidivistů, v penologickém pojetí recidivy (Čepelák, 1973, str. 62-84). Sledovali rozdíly mezi skupinami odsouzených v osobnostních dimenzích, které lze dotazníkem testovat. Psychoticismus zde byl označen jako dimenze osobnosti, která nejlépe ze třech ve výzkumu vyšetřovaných rozlišovala mezi prvovězněnými a recidivisty. To dává dimenzi P významnost při penitenciární psychologické diagnostice (Čepelák, 1973, str. 69). K škála - kriminální sklon – je zde sestavena ze 40 položek a byla podrobena samostatnému psychometrickému zkoumání (Čepelák, 1973, str. 85-94). Zajímavé srovnání použití dotazníku nabídne v současné době dokončovaná studie o recidivních pachatelích ve výkonu trestu (Marešová a kol, IKSP 2011, v tisku).

Účinnost a přínos Eysenckova dotazníku EPQ/R (a varianty pro děti B-JEPI) ověřoval např. Fischer (2005). Realizoval výzkum na dvou souborech mladistvých vězňů (v roce 2002 se jednalo o skupinu 48 osob, v roce 2004 o 34 osob). Výsledkem šetření bylo extrémně nápadné vysoké skóre u škály zjišťující míru zatvrzelosti (P), nápadně extrémní bylo rovněž skóre zjištěné u dimenze emoční lability (N). Charakter dimenze P následně posuzoval pomocí analýzy jednotlivých položek v různých částech škály.

„...Můžeme konstatovat, že zatvrzelost (P) ve spojení s emoční labilitou (N) jsou významným prediktorem asociálního a antisociálního chování, a z nich vyplývající postojů a pojetí své společenské seberealizace...“ „...V případě jedinců s vysokou mírou zatvrzelosti a nízkou mírou lability se jedná o aktivní prosazovatele nežádoucích vzorců chování, postojů a následných pojetí. Jsou rigidní, nepřístupní, bezohlední. Mohli bychom říci, že tito silní jedinci prostor pro nežádoucí pojetí „dělají“, zatímco slabí jej pouze „přijímají“.

„...Analýzou obsahu jednotlivých položek testu zjistili, že: zatvrzelí jedinci v komunikaci rádi zesměšňují své protějšky, nastavují jim různé „kanadské žertíky“, v hovoru užívají vulgarismy, takže častěji produkují verbální agrese. Kromě agrese verbální jsou častěji účastníky rvaček, šarvátek, nastavují úklady, které mohou ve svém důsledku druhým ublížit, a nad fyzickou agresí nepocítují žádnou lítost. Dalším aspektem zatvrzelosti je nedůvěra, podezřavost a uvědomění o vlastní sociální izolovanosti. Projevem zatvrzelosti je rovněž ničení společenských hodnot, projevující se například provokativním odhazováním odpadků, hanlivými nápisy, apod.“ (Fischer, 2005, str. 38).

Kožený a spol. (1998) realizovali deskripci souboru osob ve výkonu trestu s cílem identifikovat difference, jež by mohly být vztahovým rámcem při interpretaci nálezů získaných

od osob dosud netrestaných a predikci jejich chování v souvislosti s výběrovým řízením. Jedním z diagnostických nástrojů, které použil, byl Eysenckův EPQ-R.

„...Osoby ve výkonu trestu jsou podstatně emocionálně labilnější, ploché, nekonformnější. Nálezy rovněž podporují předpoklad, že jak stupnice C, tak stupnice A mají diskriminační potenciál vzhledem ke zkoumaným souborům. Emocionální labilita a plochost, indexy kriminality (C) a sklonu k návykovému chování (A) se ukazují jako přesvědčivé prediktory neadaptabilního chování osob ve výkonu trestu i jako indikátory drogové závislosti.“ (Koženy, Tišanská, & Mezník, 1998, str. 225).

Krejčí (1997) administroval nezkrácenou verzi Eysenckova osobnostního dotazníku EPQ-R u souboru uvězněných mladistvých pachatelů. Výzkum proběhl v roce 1996 a jako další techniky použil Freiburský inventář a Sociologický dotazník (metodika sestavená pro účely sledování indikátorů „aktivních“, působících prvků sociálního pole a indikátorů sociálního zrání a sociální zralosti).

„U dotazníku EPQ-R byly u vězňů (ve srovnání s normální populací mladistvých) zjištěny významně zvýšené průměrné hodnoty na škálách N (Neuroticismus), L (lžiskóre), A (Návykovost), C (Kriminalita). Významně snížena byla naopak hodnota, oproti očekávání, na škále P (Psychoticismus)“. „... Prvotrestaní a opakovaně trestaní mladiství delikventi se statisticky významně nelišili v žádné ze škál...“ (Krejčí, 1997, str. 96).

Eysenckova technika EPQ-R obsahuje **inventář impulsivity IVE**, (Eysenck & Eysenck, 1993), který mapuje tři faktory, a to empatii (E), impulsivitu (I) a dobrodružnost (V). U impulsivity a dobrodružnosti se předpokládá, že sytí preference riskovat (rizikové chování, „sensation seeking“) a jsou používány jako míra osobnostní dimenze i jako míra preferencí rizik (srov. Eysenck & Eysenck, 1978). Normy jsou k dispozici pro věkové skupiny, podle pohlaví a pro celou populaci (slovenské i originální Eysenckovy). Výzkumné aplikace inventáře u kriminální populace, např. při ověření validity metod k diagnostice disociálních poruch osobnosti (srov. Klinteberg, Humble, & Schalling, 1992) nejsou ojedinělé. U nás Eysenckův dotazník impulsivity zařadil do svého výzkumu např. Harsa a kol. (2008). Sledovali možnosti posuzování a měření agresivity u psychiatrických pacientů s cílem zjistit, nakolik se mohou agresivní tendence promítnout právě na škálu impulsivity v tomto diagnostickém nástroji.

„...V dotazníku IVE byly zjištěny na škále impulsivity statisticky významné rozdíly mezi výzkumnými skupinami ($p < 0,05$). Zřetelně zvýšený skóre byl zjištěn u pacientů s poruchami osobnosti oproti kontrolní skupině i zbývajícím klinickým skupinám...“. „...Výsledky potvrdily statisticky významné rozdíly mezi skupinovými průměry. Zvýšený skóre byl zaznamenán u pacientů s poruchami osobnosti oproti kontrolní skupině i zbývajícím klinickým skupinám. To u těchto pacientů naznačuje vyšší přítomnost agresivních tendencí s nižší schopností ovládat afektivní impulzy. Nejnižší průměrné hodnoty na této škále měli depresivní pacienti...“ (Harsa, Žukov, & Csémy, 2008, str. 407).

Jejich výsledky korespondují s nálezy dalším výzkumných sond (srov. Žukov, Hrubý, Kozelek, & Paclt, 2007), kde byl dotazník IVE aplikován u skupině pachatelů násilných trestných činů (zde nepatrně vyšším průměrným hodnotám na škále impulzivity odpovídal charakter výzkumného souboru – šlo o pachatele násilí, osoby s psychopatickou strukturou osobnosti).

Cattellovy dotazníky

Obrázek 44: Ukázka z formuláře Cattellova osobnostního dotazníku, starší verze (Cattell, 1968)

159. Někdy nedbám na dobře míněné rady druhých, i když vím, že bych měl:
a) souhlasí b) něco mezi c) nesouhlasí

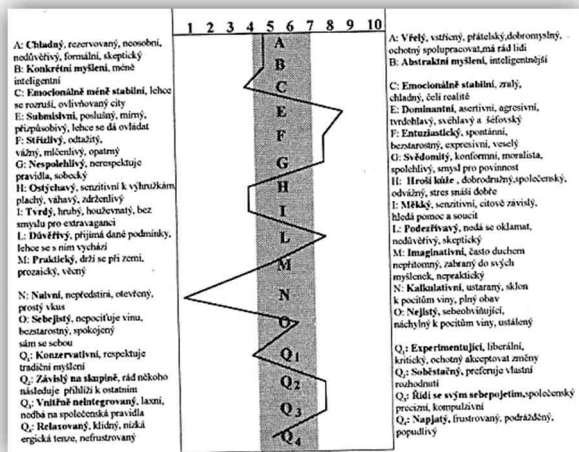
špatné odpovědi, (kromě položek faktoru B, který se týká usuzování a kde je vždy správná jen jedna jediná odpověď); ukázka položky viz Obrázek 44. Dotazníkem jsou zjišťovány informace o 16 primárních osobnostních faktorových škál a pět tzv. globálních, obecných faktorů (přehled viz Tabulka 14).

Dotazník 16 PF není ani tak dotazníkem založeným na jednotné teorii, jako na psychometrické technologii. Aktuální verze – **Šestnáctifaktorový dotazník 16 PF, pátá revize** (Cattell, 1997) - obsahuje 185 položek na které neexistují správné a

Tabulka 14: Primární a globální faktory 16 PF

Primární faktory:	Globální faktory:
A - Vřelost	EX Extraverze
B - Usuzování	AX Anxieta
C - Emoc. stabilita	TM Strnulost
E - Dominance	IN Nezávislost
F - Živost	SC Sebekontrola
G - Zásadovost	
H - Soc. smělost	
I - Senzitivita	
L - Ostražitost	
M - Snivost	
N - Uzavřenost	
O - Ustrašenost	
Q1 - Otevřenost ke změnám	
Q2 - Soběstačnost	
Q3 - Perfekcionismus	
Q4 - Tenze	

Obrázek 45: Ukázka testového profilu, vyhodnocení Cattellova 16 PF, forma E (Cattell, 1997)

Výsledky ve formě hrubých skóřů v jednotlivých škálách se převádí na steny, které se pak mohou graficky znázornit v tzv. profilu (viz Obrázek 45). Interpretace výsledků je postavena na zhodnocení všech dosažených skóřů v jejich vzájemném kontextu; hlavním cílem je získání celkového obrazu o struktuře a dynamice osobnosti.

Cattell se snažil docílit výčtu složek osobnosti čistě empirickým způsobem (faktorovou analýzou), což je také jedno z hlavních témat, na které se odkazují jeho

kritici. Dotazník je orientován hlavně na diagnostiku tzv. normálních rysů a jednotlivé faktory nejsou „citlivé“ k psychopatologickým dimenzím osobnosti (Cattell vytvořil ještě další dotazníky, aby tuto „mezeru“ zaplnil např. Dotazník klinické analýzy (CAQ) nebo Dotazník osmi stavů (Cattell & Krug, 1998).

Na základě potřeby zabývat se problematikou výběru justičních a právních čekatelů byl v IKSP realizován výzkum, jehož součástí byla empirické studie a věcná zjištění týkající se

Obrázek 46: Ukázka zpracování, výstup z výzkum IKSP - aplikace dotazníku 16 PF (Vůjtěch, Holas, Zeman, Neumann, & Špaček, 2002, str. 79)

Faktor podle 16 PF Cattell	Struktura osobnosti		Osobnost soudce					
	Plus +	Minus -	Jaký je			Jaký by měl být		
	Střed		Cattell 16 PF	T10exp./1	T10exp./2	T11exp.	Expertiza soudců (před-výzkum)	Dotazník soudců (volná vyjádření)
A	rererovaný, kritický	přátelský, společenský	střed		+		-	
B	vyšoké IQ	nížké IQ	++				++	++
C	zralý, klidný	Citově nevyrovnaný	+++	+			++	+
E	dominantní, průbojný	submisivní, poddajný	střed			+		+
F	Entuziastický	střízlivý, vážný	+				-	
G	silný charakter	nesvědomitý, frivolní	střed	+			++	+++
H	smělý, dobrodružný	plachý, ostýchavý	+					+
I	senzitivní, jemný	realistický, houževnatý	střed		-			
L	podezřivý	důvěřivý	-					
M	bohémský, nekonvenční	praktický, prozaický	-					
N	upřimý, neohrabaný	polotový, protřelý	střed					-
O	úzkostný,	sebejistý,	---	---				

analýzy osobnosti představitelů soudce a státního zástupce (Vůjtěch, Holas, Zeman, Neumann, & Špaček, 2002, str. 106). Těžištěm studie bylo stanovení základních výběrových, zejm. psychologických kritérií, vycházejících ze syntézy všech získaných poznatků. Pro psychodiagnostiku (kde byly poznatky o osobnosti zjišťovány dotazníkem 16 PF) se podařilo získat a shromáždit data od

sedmdesáti osob (soudců a státních zástupců) a vypracovat model ideálního profilu státního zástupce a profilu soudce. Níže připojujeme úryvek ze závěrečné zprávy i ukázkou vypracovaného osobnostního profilu (viz Obrázek 46).

„...Celá skupina soudců (v porovnání s průměrem populace) vykazuje tyto výraznější základní znaky, jako primární charakteristika: vyšší inteligence (faktor B) - ne tupost, emocionální zralost (faktor C) - ne labilita, vyšší sebekontrola (faktor Q3) - ne laxnost, vyšší sebejistota (faktor O) - ne úzkostnost, konzervatismus (faktor Q1) - ne experimentující, uvolněnost (faktor Q4) - ne popudlivost. Méně výrazné znaky: spíše důvěřivější (faktor L) - než podezřívavý, spíše praktický (faktor M) - než bohémský a spíše závislý na skupině (faktor Q2) - než soběstačný, spíše společenský ne smělý (faktor M) - než plachý“ (Vůjtěch, Holas, Zeman, Neumann, & Špaček, 2002, str. 45-6).

„Základní charakteristika souboru státních zástupců, která byla založena na středních hodnotách výsledků testu, přináší následující zjištění: 1) Celá skupina a všechny uvedené podskupiny nevykazují nikterak výrazné diference. Rozdíl mezi průměrnými hodnotami je maximálně 1,0 (faktor Q4) a minimálně 0,1 (faktor Q2). 2) Celá skupina státních zástupců (v porovnání s průměrem populace) vykazuje následující: Výraznější základní znaky: vyšší inteligence (faktor B), praktičnost (faktor M - ne bohémství, sebedůvěra (faktor O - ne sklon k pocitu viny), spíše konzervatismus (faktor Q1) - ne sklon k experimentu, spíše závislost na skupině (Q2) - než soběstačnost, relaxovanost (faktor Q4) - ne podrážděnost..“ (Vůjtěch, Holas, Zeman, Neumann, & Špaček, 2002, str. 54-55).

Pětifaktorový osobnostní inventář

Vícerozměrný osobnostní inventář je postaven na pětifaktorovém modelu osobnosti (Big Five). Costa a McCrae pomocí shlukové analýzy 16 PF odvodili tři dimenze osobnosti: neuroticismus, extraverci a otevřenost vůči zkušenosti, které se staly základem pro sestavení NEO inventáře; později doplněno ještě o další dvě dimenze – přívětivost a svědomitost (viz přehled). Dosud byly vytvořeny tři verze NEO osobnostních inventářů,⁴⁹ do češtiny byly přeloženy a adaptovány dvě verze. **Pětifaktorový osobnostní inventář (NEO-FFI, Hřebíčková & Urbánek (2001))**, který je časově méně náročný (60 položek), poskytne údaje o úrovni obecných dimenzí osobnosti.

Pětifaktorový osobnostní inventář - dimenze				
Neuroticismus	Extraverze	Otevřenost vůči zkušenosti (openness to experience),	Přívětivost/příjemnost (agreeableness)	Svědomitost (conscientiousness)

⁴⁹ Pozn.: NEO-PI, NEO-PI-R (revidovaná verze, jejíž součástí je zkrácená verze dotazníku NEO-FFI) a nejnovější verze NEO-PI-3, ve které byly některé nejasné položky nahrazeny srozumitelnějšími.

Druhým testem je **Osobnostní inventář (NEO-PI-R)** (Hřebíčková M. , 2004), který představuje autorizovaný český překlad revidované verze; české normy byly vytvořeny na základě reprezentativního standardizačního souboru respondentů. Inventář obsahuje celkem 240 položek, na které vyšetřovaná osoba reaguje – označí zaškrtnutím příslušného políčka v záznamovém listu svou odpověď na pětibodové škále, ukázka viz Obrázek 48. Inventář existuje ve dvou verzích - sebeposouzení/selfreport (forma S) a posouzení jedince druhou osobou (forma J), což je užitečná např. pokud chceme ověřit validitu sebeposouzení. V této variantě jsou testové položky naformulovány ve 3. osobě (ukázka dvou položek viz Obrázek 47).

Neuroticismus chápou autoři, obdobně s Eysenckovým pojetím (srov. kapitola str. 96), jako emocionální nestabilitu promítající se do obtížného vyrovnávání se s problémy každodenního života, ale navíc jej vymezují ještě jako neschopnost kontrolovat touhy a

Obrázek 47: Ukázka ze záznamového listu (NEO-PI-R, forma J, Hřebíčková, 2004)

7 Tomu, co dělá, se věnuje s elánem.
8 Myslí, že je zajímavé učit se novým věcem a rozvíjet další záliby.

pokoušení. **Extraverze** jako dimenze vyjadřující styl interpersonálního chování, je ukazatelem, do jaké míry jsme společenští, hovorní, přátelští, ale také sebejistí, aktivní, energičtí a optimističtí. Introverze je v tomto pojetí chápána spíše jako nepřítomnost extraverze než jako její protiklad. **Otevřenost vůči zkušenosti** postihuje míru představitosti, citlivosti na estetické podněty, vnímavosti k vnitřnímu prožívání, nezávislého úsudku a zaujetí pro nové zkušenosti (označována také jako intelekt, imaginace, kultura či kultivovanost). **Přívětivost** charakterizuje interpersonální chování – s poly škály: altruismus, schopnost porozumět druhým, sklon

Obrázek 48: Ukázka ze záznamového archu (NEO-PI-R), zácvičná úloha, varianty možných odpovědí (Hřebíčková, 2004)

VN	Vůbec nevystihuje	<i>(pokud výpověď posuzovaného člověka vůbec nevystihuje)</i>
SN	Spíše nevystihuje	<i>(pokud výpověď posuzovaného člověka spíše nevystihuje)</i>
N	Neutrální	<i>(ani výstižná ani nevýstižná výpověď)</i>
SV	Spíše vystihuje	<i>(pokud výpověď posuzovaného člověka spíše vystihuje)</i>
UV	Úplně vystihuje	<i>(pokud výpověď posuzovaného člověka úplně vystihuje)</i>

důvěřovat druhým, upřednostnění spolupráce a naopak nepřátelství, egocentrismus, tendence ke znevažování cizích záměrů a k soutěži na místě spolupráce. Vyjadřuje zájem, péči a podporu druhým a pochopení nebo naopak charakteristiky vystihující lhostejnost, nepřátelství podezřívavost a nevráživost vůči druhým lidem Tato dimenze, je-li vyhraněná, *značí na obou pólech patologii*. Na jedné straně je přítomna u závislé poruchy osobnosti, na druhé straně může vypovídat o narcistické, paranoidní nebo antisociální poruše osobnosti. **Svědomitost** je v tomto modelu chápána jako druh sebekontroly vztahující se k aktivnímu plánování, organizování a realizaci úkolů. Schopnost kontroly podnětů je zde indikátorem neuroticismu. Lidé dosahující vysokého skóru v dimenzi svědomitosti se popisují jako cílevědomí, pilní, vytrvalí, spolehliví a pořádní, mají pevnou vůli a jsou systematictí (Hřebíčková, 2004). Kromě údajů o pěti obecných dimenzích osobnosti, nabízí test také informace o třiceti dílčích osobnostních charakteristikách (vlastnostech). Při interpretaci výsledků lze kombinovat skóry v jednotlivých škálách a subškálách, což umožní získat obraz širších způsobů chování a prožívání vyšetřované osoby. Např. pomocí kombinace výsledků v dimenzích extraverze a přívětivosti lze stanovit interpersonální styl jedince, míry neuroticismu a extraverze a jejich kombinace jsou ukazatelem subjektivně prožívaného pocitu osobní pohody (well-being), orientaci na výkon můžeme odhadnout z míry neuroticismu (převážně subškály rozpačitosti) a svědomitosti, charakter můžeme odvodit z kombinace přívětivosti a svědomitosti.

Vyhodnocení osobnostního profilu se provádí pomocí převodu hrubých skóreů na T skóreů (tzn. průměr 50 a směrodatná odchylka 10), na jejichž základě lze říci, zda jedinec danou vlastnost má či nikoliv, v jaké pozici se nachází na jejím kontinuu (Hřebíčková, 2004, str. 18); srov. Tabulka 15. Ukázku vyhodnocení a způsob záznamu profilu nabízí další ukázka (viz

Obrázek 49: Ukázka vyhodnocení, testový profil NEO-PI-R

	velmi nízký	nízký	střední	vysoký	velmi vysoký	T
20						20
21						21
22						22
23						23
24						24
25						25
26						26
27						27
28						28
29						29
30						30
31						31
32						32
33						33
34						34
35						35
36						36
37						37
38						38
39						39
40						40
41						41
42						42
43						43
44						44
45						45
46						46
47						47
48						48
49						49
50						50
51						51
52						52
53						53
54						54
55						55
56						56
57						57
58						58
59						59
60						60
61						61
62						62
63						63
64						64
65						65
66						66
67						67
68						68
69						69
70						70
71						71
72						72
73						73
74						74
75						75
76						76
77						77
78						78
79						79
80						80
81						81
82						82
83						83
84						84
85						85
86						86
87						87
88						88
89						89
90						90
91						91
92						92
93						93
94						94
95						95
96						96
97						97
98						98
99						99
100						100
101						101
102						102
103						103
104						104
105						105
106						106
107						107
108						108
109						109
110						110
111						111
112						112
113						113
114						114
115						115
116						116
117						117
118						118
119						119
120						120
121						121
122						122
123						123
124						124
125						125
126						126
127						127
128						128
129						129
130						130
131						131
132						132
133						133
134						134
135						135
136						136
137						137
138						138
139						139
140						140
141						141
142						142
143						143
144						144
145						145
146						146
147						147
148						148
149						149
150						150
151						151
152						152
153						153
154						154
155						155
156						156
157						157
158						158
159						159
160						160
161						161
162						162
163						163
164						164
165						165
166						166
167						167
168						168
169						169
170						170
171						171
172						172
173						173
174						174
175						175
176						176
177						177
178						178
179						179
180						180
181						181
182						182
183						183
184						184
185						185
186						186
187						187
188						188
189						189
190						190
191						191
192						192
193						193
194						194
195						195
196						196
197						197
198						198
199						199
200						200

Obrázek 49, v posledním pravém sloupci jsou písmena označující jednotlivé dimenze (N, E, O, P, S)⁵⁰

Tabulka 15: Osobnostní charakteristiky (vysoký, střední a nízký skór dle NEO-PI-R)

Škála	Vysoký skór	Střední skór	Nízký skór
Neuroticismus	Náchylný k psychickému vyčerpání, intenzivně prožívá strach, úzkost a obavy, obtížně zvládá stresové situace.	V podstatě psychicky vyrovnaný/á a schopen/schopna zvládat stresové situace, ale občas prožívá pocity viny, strachu nebo smutku.	Klidný/á, psychicky vyrovnaný/á i ve stresových situacích, odolný/á vůči psychickému vyčerpání.
Extraverze	Extravertní, společenský/á, sebejistý/á, aktivní, hovorný/á, energický/á, optimistický/á.	Průměrně aktivní, je sice rád/a ve společnosti, ale na druhé straně si cení soukromí.	Introvertní, zdrženlivý/á, vážný/á, samostatný/á. Je nejraději sám/sama nebo s lidmi, kteří jsou jemu blízcí.
Otevřenost vůči zkušenosti	Otevřený/á novým zážitkům zkušenostem. Zvědavý/á, s bohatou fantazií širokými zájmy. Často se chová nekonvenčně.	Praktický/á, ale snaží se přemýšlet o tom, jak dělat různé věci nově. Usiluje o rovnováhu mezi užíváním starých a nových postupů.	Chová se konvenčně, zastává konzervativní postoje, dává přednost známému a osvědčenému.
Přívětivost	Soucitný/á, laskavý/á, vlídný/á, pomáhá druhým, spolupracuje s nimi a předchází konfliktům.	V podstatě srdečný/á, důvěřivý/á a přívětivý/á, ale občas může být tvrdohlavý/á a s druhými spíše soutěžící než spolupracující.	Realistický/á, věcný/á, má tendenci znevažovat záměry druhých a soutěžit s nimi. Hněv a zlost dává jasně najevo.
Svědomitost	Svědomitý/á, výkonný/á, ctižádostivý/á, pilný/á, s pevnou vůlí. Stanovuje si vysoké cíle a usiluje o jejich dosažení.	Spolehlivý/á a průměrně výkonný/á. Obecně má stanoveny jasné cíle, ale někdy je schopen/schopna práci odložit.	Není příliš výkonný/á, občas nedbalý/á a lehkomyšlný/á. Spíše si věci předem neplánuje.

(Hřebíčková & Urbánek, 2001, str. 46)

⁵⁰ Příklad viz Obrázek 49: vysoký skór ve škále neuroticismus, naznačuje, že posuzovaná osoba je náchylná k psychickému vyčerpání, intenzivně prožívá strach, úzkost a obavy, obtížně zvládá stresové situace ...atd.

Struktura a dynamika psychické odolnosti a integrovanosti osobnosti – SPARO a další Mikšíkovy dotazníky

Dotazník **SPARO** (Mikšík, 2004)⁵¹ - Systém bazální psychické autoregulace osobnosti⁵² - je určen pro diagnostiku struktury a dynamiky integrovanosti osobnosti, její psychické odolnosti, osobnostních zdrojů; mapuje psychickou odolnost a strukturu psychické variability osobnosti. Jde o komplex čtyř navzájem nezávislých složek - kognitivní, emocionální, regulační a adjustační - které tvoří kvalitu psychické integrovanosti dané osobnosti (viz Tabulka 16).

Tabulka 16: Komponenty psychické a interakční variabilnosti osobnosti – SPARO

Kognitivní: vnímání a zpracování situačních proměnných, které na jedince působí	Emocionální: dynamika prožívání situačních kontextů a jejich dopadu e vnímání a následném jednání,	Regulativní: forma a způsob spouštění a ovládnání interakčních aktivit a	Adjustační: komponenta, která je přítomna procesu vyrovnávání se s realitou; plní přizpůsobovací funkci
---	--	--	---

Technika má své použití tam, kde jde o poznání kvalit osobnosti, které jsou potřeba při zvládnutí náročných životních událostí a nabízí informace o struktuře vrozených a osvojených strategií, kterými se vyšetřovaná osoba vyrovnává s realitou (srov. Mikšík, 2005). V pracovním sešitě jsou uvedena tvrzení (ukázka Obrázek 50), se kterými vyšetřovaná osoba vyslovuje svůj souhlas či nesouhlas – a to označením v záznamovém listu (ukázka záznamu odpovědi (souhlas nebo nesouhlas) na položky č. 1 až 12 viz Obrázek 51).

Obrázek 51: Ukázka vyplnění záznamového listu dotazníku SPARO

SOUHLAS	X			X	X	X	X					X	
ESOUHLAS		X	X					X	X	X	X		

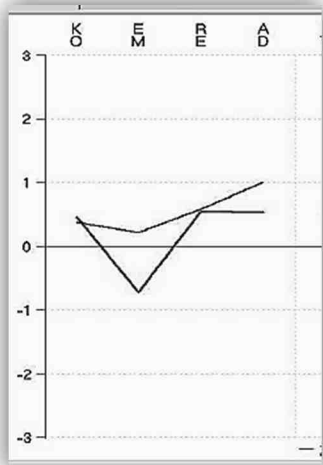
Obrázek 50: Ukázka položek inventáře SPARO (Mikšík O. , 2004)

12. Cítím se nesvůj, když mne někdo pozoruje při práci.
13. Občas se mi zdávají hrůzné sny.
14. Mimořádnější situace řeším spíše citem než rozumem.
15. Rád jsem chodil za školu.

⁵¹ Pozn.: Další informace k dotazníkům baterie DIAROS viz <http://diaros.hyperlink.cz/> (Mikšík, Boschek, & Vondruška, 2001).

⁵² Bazální systém autoregulace a psychická integrovanost osobnosti = pohotovost k určité formě či způsobům interakce s prostředím. Jde o vrozené a osvojené strategie, jimiž se osoba v procesu své životní praxe dynamicky vyrovnává s různorodými situacemi. Pojem *bazální* autor zvolil pro odlišení od vymezení integrovanosti osobnosti strukturou potřeb, zájmů, postojů apod.; jině než "temperament" (Mikšík, 2001).

Obrázek 52: Ukázka grafického znáronění výsledků v jednotl. dimenzích (SPARO, vyhodnocení PC)

V dotazníku SPARO je celý systém diagnostiky založen na zmapování a vyhodnocení vztahů mezi výsledky v jednotlivých škálách. Profil struktury bazální psychické integrovanosti a jeho obsahové vyjádření se získá porovnáním, jaké variantě v grafu odpovídá obrazec vzniklý na u výsledků vyšetřované osoby propojením těchto základních komponent – KO (adjustivní typ, stabilní), EM (emocionální vzrušivosti), RE a AD (Obrázek 52); jeden profil je vyjádřen k normě, případně věkové kategorii či skupině.

Diagnostiku struktury a dynamiky psychických stavů nabízí subjektivní posuzovací škála **SUPSO - Subjektivní prožitky a stavy**. Komponenty psychického stavu, které jsou zjišťovány, jsou uvedeny v přehledu (Tabulka 17). Aktuální verze zahrnuje 28 adjektiv.

Tabulka 17 Komponenty psychického stavu – SUPSO

P	Psychická pohoda je definována jako pocit spokojenosti, příjemného vyladění a příznivého psychického "nažhavení" provázeného často prožitky euforie a sebedůvěry.
A	Aktivnost , činnost zahrnuje pocity síly a energie spojené s prahnutím po akci), pohotovost k aktivní interakci s dynamikou situačních proměnných.
O	Impulsivita ve smyslu odreagovávání se, neřízené a spontánní uvolňování energetického napětí a psychických tenzí.
N	Psychický nepokoj či rozlada, jako stav, kdy člověk prožívá (mnohdy blíže nespecifikované) psychické tenze a přitom nenachází možnosti pro jejich uvolňování.
D	Psychická deprese , pocity vyčerpání, snížená pohotovost k interakci se situačními proměnnými, tendence k pasivitě, odstoupení, apatie nulová "nažhavenost", pesimismus.
U	Úzkostné očekávání , obavy, astenické prožívání psychického napětí při nejistém či "ohromujícím" vývoji situace, jemuž chybí pohotovost k interakci v určitém směru.
S	Sklíčenost , jako pasivní prožívání negativních důsledků působení situačních proměnných (obrácení prožitků psychického napětí nikoli k interakcím, ale "dovnitř").

Jako kritérium rozčleňující uvedené komponenty na ty, které jsou ukazateli vnitřní pohody, a na ty, které vyjadřují subjektivně nepříjemné prožitkové vyladění či stavy slouží komponenta **komfort vs. dyskomfort (KD)**. Druhé kritérium, které uvedené komponenty dělí na ty, které vyjadřují spíše různé kvality prožívání, a na ty, které prezentují reagování či pohotovost k

Obrázek 53: Ukázka vyhodnocení SUPSO, dle Mikšík, 2006

interakci a odezvu (bez ohledu na to, zda jde o psychický komfort nebo dyskomfort) je **prožívání vs. aktivace (PA)**. Výsledky jsou předkládány jednak v proporcionálních vztazích jednotlivých komponent, také pomocí kruhových grafů (viz Obrázek 53)⁵³, kde jsou nálezy u vyšetřované osoby zobrazeny ve vztahu ke středním hodnotám a směrodatným odchylkám.

Mikšíkovy dotazníky SPARO a SUSPO byly použity ve výzkumných úkolech řešených v IKSP, které se zaměřily na odsouzené pachatele - výzkum u prvovězněných pachatelů a v rámci studie u pachatelů s dlouhodobými testy odnětí svobody (Marešová, 2004; Mares

. Autoři ve svých závěrech získaných Mikšíkovými dotazníky uvádí:

“...Z manuálního vyhodnocení metody SUPSO, která je určena k popsání tzv. aktuálních psychických stavů (ale obsahuje i obecné dotazy na zdravotní obtíže), lze popsat dlouhodobě vězněné odsouzené převážně jako osoby v relativně dobré psychické pohodě, mírně činnorodé, avšak s občasnými obavami a pocity osamělosti. Více než polovina z nich přiznala občasnou bolesti hlavy, silné bolesti uvádělo 12 % respondentů. Žaludeční potíže uvedlo 50 % respondentů, téměř stejný počet přiznává nechutenství a třetina poruchy spánku. Více než polovina občas a častěji pocituje tělesnou únavu a více než 80 % psychickou únavu. Více než polovina respondentů uváděla, že pije pravidelně kávu (2x-3x denně) a téměř 70 % z nich, že kouří (10-20 cigaret denně). K požívání alkoholu a užívání farmak se přiznávali jen výjimečně (jednalo se obvykle o antidepresiva, léky na vysoký tlak, vředovou chorobu žaludku). Téměř polovina respondentů trpěla nějakou nemocí či neduhem (nejčastěji to byly žaludeční vředy, vysoký tlak, bolesti páteře, epilepsie, deprese) – asi to souvisí s relativně vyšším věkem respondentů a nezdravým způsobem života...” (Mares 105)

Diagnostiku osobnosti doplňuje další Mikšíkův diagnostický nástroj - **Systém interpersonálních preferencí osobnosti (SIPO** (Mikšík O. , 2004)), který se zaměřuje na základní interpersonální orientaci jedince, na určení dominantní tendence ve vztahu „já a

⁵³ Pozn. k obrázku: Soustřednou kružnicí (silná čára) jsou propojeny průměrné hodnoty v populaci (způsobilým profil dané populace). Zbývající kružnice protínají jednotlivé škály po 1 směrodatné odchylce (směrem ke středu kružnice se proporcionalní zastoupení dané dimenze snižuje, směrem k obvodu podíl narůstá).

ostatní“. Zjišťuje, co vyšetřovaná osoba vyžaduje či očekává od druhých (tj. dimenze porozumění, uznávání, nezávislost), ale i to, co sama ve vztahu k druhým projevuje (potřeba dominovat, konformita, sklon k altruismu). Přestože jsou pro jednotlivé interpersonální tendence, orientace či hodnoty vytvořeny specifické škály, v dotazníku se

nevyovídá na položky samostatně, ale na základě principu preferencí – položky s nucenou volbou mezi dvěma tvrzeními (viz ukázka Obrázek 54).

Obrázek 54: Ukázka zácvičné úloha dotazníku SIPO (Mikšík, 2004)

Příklad:

1. a) *Dobře se vyspat.*
b) *Pobývat hodně na čerstvém vzduchu.*
2. a) *Zaujímat ve skupině spolupracovníků vedoucí postavení.*
b) *Setkávat se s porozuměním a pochopením.*

Předpokládáme, že za v první dvojici považujete za důležitější pobyt na čerstvém vzduchu, ve druhé pak zastávat vedoucí postavení.
Zápis v záznamovém archu lidí bude následující:

	1	2	3
a		X	
b	X		

Dotazník spokojenosti a frustrace - **Důležitost, spokojenost a index nespokojenosti (DUSIN)** je orientován na postižení hierarchické struktury v hodnotových orientacích, na životní spokojenost a klíčové frustrující podmínky a okolnosti v systému života a činnosti, sumované do oblasti materiálního zabezpečení, kulturního vyžití, práce, rodiny, zdraví, interpersonálních vztahů, sebedůvěry a celkového životního optimismu. Uvedené kategorie jsou pokryty 24 okolnostmi života, které autor považuje za základní, ale přitom běžné. U každé z nich se testovaná osoba vyjadřuje k tomu, za jak důležitou ji pro sebe sama považuje a nakolik je

Obrázek 55: Ukázka položky z dotazníku DUSIN

PODMÍNKY ČI OKOLNOSTI ŽIVOTA	U ŠKÁLY DŮLEŽITOSTI:	U ŠKÁLY SPOKOJENOSTI:
	0 = zcela nedůležité 1 = málo důležité 2 = podprůměrně důležité 3 = průměrně důležité 4 = značně důležité 5 = obzvláště důležité	0 = zcela nespokojen 1 = velmi málo spokojen 2 = podprůměrně spokojen 3 = průměrně spokojen 4 = značně spokojen 5 = plně spokojen
ZÁKLADNÍ MATERIÁLNÍ ZABEZPEČENÍ zabezpečení základních prostředků k životu (bydlení, nasycení, ošacení a pod.)	0 1 2 3 4 5	0 1 2 3 4 5

spokojena s úrovní a možností její realizace/dosahování; viz ukázka položky a posouzení míry na šestibodové škále viz Obrázek 55. Rozdíl mezi oběma hodnotami vyjadřuje prožívanou (či manifestovanou) míru uspokojení, nespokojenosti či frustrace; srov. (Mikšík, 2005, 2006).

Freiburský osobnostní dotazník

Vícedimenzionální Freiburský osobnostní inventář (Fahrenberg, Selg, & Hampel, 1984 (1992)) umožňuje sledovat 12 dimenzí osobnosti (přehled viz Tabulka 18) včetně dvou škál posuzující agresivní chování (spontánní a reaktivní agresivita). Dotazník obsahuje položky, které se vztahují k řadě osobnostních vlastností a psychických symptomů, tzn., že obsahuje tvrzení, která se týkají způsobu chování, psychických stavů, návyků i tělesných obtíží, se kterými vyšetřovaná osoba buď souhlasí, nebo nesouhlasí. Test nemá validizační škály, ale při interpretaci se v této souvislosti pracuje se škálou F9 (otevřenost). Technika má čtyři formy (212 položek, dvě paralelní formy po 114 položkách, které jsou vhodné pro retestování a forma se 74 položkami určená pro screeningové účely). Po vyhodnocení se sestavuje profil jednotlivých škál.

Tabulka 18 Osobnostní dimenze – Freiburského dotazníku

škály	póly
1 Nervozita/neurotické rysy	<i>psychosomaticky narušený</i> / <i>psychosomaticky nenarušený</i>
2 Spontánní agresivita	<i>spontánně agresivní, emocionálně nezralý</i> / <i>neagresivní, ovládající se</i>
3 Depresivita	<i>rozladěný, sebenejistý</i> / <i>spokojený, sebejistý</i>
4 Vzrušivost/frustrační tolerance	<i>vzrušivý, lehko frustrovaný</i> / <i>pokojný</i>
5 Společenská, družnost	<i>družný, živý</i> / <i>nedružný, zdrženlivý</i>
6 Mírnost, klid	<i>sebedůvěra, dobrá nálada</i> / <i>dráždivost, váhavost</i>
7 Reaktivní agresivita a snaha po dominanci	<i>reaktivní, agresivní, prosazující se</i> / <i>poddajný, umírněný</i>
8 Zdrženlivost	<i>zdrženlivý, nasmělý</i> / <i>nenucený, lehce navazující kontakty</i>
9 Otevřenost	<i>otevřený, sebekritický</i> / <i>uzavřený, nekritický</i>
E Extraverze/introverze	<i>extravertovaný</i> / <i>introvertovaný</i>
N Emocionální labilita/stabilita	<i>emocionálně labilní</i> / <i>emocionálně stabilní</i>
M Maskulinita/feminita	<i>typicky mužský</i> / <i>typicky ženský sebestopis</i>

Pomocí zkrácené verze Freiburského osobnostního dotazníku (114 položek) sledoval Krejčí (1997) osobnost mladistvého pachatele odsouzeného k nepodmíněnému trestu odnětí svobody. Výzkum proběhl v průběhu roku 1996 a osobnostní dotazníky byly získány od 131 mladistvých.

„... Mladiství vězni v tomto dotazníku skórovali významně výše na škálách nervozita, depresivita, vzrušivost, mírnost, zdrženlivost, otevřenost, emocionální labilita a maskulinita. V obou škálách agresivity významný rozdíl nebyl“....., uvedené nálezy by mohly být částečně vysvětleny vlivem zvýšené snahy mladistvých vězňů jevit se za podmínek nedostatečné anonymity vyšetřování v lepším světle.“; „...osoby s vysokým skóre na škále mírnosti udávají sebedůvěru,

neomylnost, nelze je lehce rozrušit. Někdy dobře snášejí zátěž, jsou vytrvalé a neúnavné.. spíše klidné a chladnokrevné, než mírné...." (Krejčí, 1997, str. 98-99)

Pomocí Freiburského inventáře testovali Harsa, Žukov, & Csémy (2008) možnosti osobnostních dotazníků k měření agresivity Předpokládali ve dvou škálách posuzujících agresivní chování (spontánní a reaktivní agresivita) statisticky významné rozdíly v projevech agrese mezi sledovanými skupinami pacientů (poruchy osobnosti, depresivní a psychotici), ale jejich hypotéza se nepotvrdila. Statisticky významné rozdíly u skupin byly zaznamenány na škály deprese, frustrační tolerance, neurotických rysů, nekritičnosti, dráždivosti, váhavosti/zdržlivosti, emocionální lability, maskulinity či femininity.

„.....Pokud vycházíme z těchto výsledků, můžeme usuzovat na určitý profil osobnostních rysů, které v intencích agresivních projevů sehrávají významnou roli. U poruch osobností to byla především emoční nestabilita, podrážděnost, neklid, snížená frustrační tolerance a maskulinní rysy. U depresivních pacientů dominovala depresivně-anxiozní symptomatika, emoční lability, zdrženlivost, nespolečenská, femininita a sociální introverze. U psychotických pacientů byly nejčastěji zvýšeny průměrné hodnoty vztahující se k úzkostnému prožívání, distresu, vulnerabilitě a uzavřenosti. To u nich často bývá ovlivněno jejich odstupem od reálného světa, přecitlivělostí a nižší schopností odlišovat podstatné informace od méně důležitých...“. (Harsa, Žukov, & Csémy, 2008)

V obdobně koncipovaném výzkumu na posouzení agresivity u sexuálních agresorů zařadil Morávek (2001) Freiburský dotazník mezi testované nástroje. Mezi vybraných pět škál patřily: FPI-2 (agresivita), FPI-4 (frustrační tolerance), FPI-7 (reaktivní agrese) FPI-E (extraverze-introverze) a FPI-N (emoční lability-stabilita). Signifikantní rozdíl zjistil u škál reaktivní agrese, extraverze, frustrační tolerance a na škále emoční lability zejména u pacientů s poruchami osobnosti. Na škále agresivity nezjistil, tedy obdobně jako Harsa a kol (2008), statisticky významné rozdíly. Morávek interpretuje tuto skutečnost (tj. že se nepodařilo zjistit statisticky významné rozdíly v ostatních škálách), tím, že tyto položky nemají dostatečnou diskriminační sílu nebo jsou jejich položky příliš průhledné a odpovědi jsou dobře manipulovatelné. Zde mohla sehrát svou roli snaha jevit se jinak než ve skutečnosti a tím dosáhnout mírnějšího trestu (výzkumný soubor pachatelů); cit. dle Harsa, Žukov, & Csémy, 2008, str. 409).

Cloningerův dotazník temperamentu a charakteru

Dotazník temperamentu a charakteru (*Temperament and Character Inventory*, TCI-r) patří v současné době na poli psychodiagnostiky i výzkumu k poměrně často používanému nástroji.

Podle Cloningera je osobnost komplexní stupňovitý systém, který se skládá z rozdílných psychobiologických dimenzí temperamentu a charakteru. Temperament a charakter jsou dimenze měřitelné a umožňují posoudit odlišnosti mezi lidmi. Osobnost se skládá ze čtyř dimenzí osobnosti, které označuje jako temperamentové: **Vyhledávání nového** (Novelty Seeking), **Vyhýbání se poškození** (Harm Avoidance), **Závislost na odměně** (Reward Dependence) a **Odolnost** (Persistence). Dále se osobnost skládá ze tří charakterových dimenzí, ovlivňovaných temperamentem jen částečně. Charakter se vytváří v průběhu ontogeneze a je ovlivňován učením. Charakterové dimenze jsou: **Sebeřízení** (Self-Directedness), **Spolupráce** (Cooperativeness) a **Sebepřesah** (Self-Transcendence).

V českých podmínkách byla technika ověřena (překlad dotazníku (Kožený 1998), byly posouzeny formální charakteristiky nástroje (Kožený & Tišanská, 1998), ověření na podkladě realizovaných studií (Simová, a další, 2004; Preiss, Kucharová, Novák, & Stepánková, 2007)). Aplikace techniky v dílčích výzkumných sondách – ať při vytváření profilů určitých skupin nebo při popisu změn osobnostních rysů (Snopek & Hublová, 2008). Objevily se i výsledky naznačující možnost vytvoření norem pro českou populaci (Kuchařová, 2005; Preiss a kol., 2007, Preiss a kol., 2002).

Temperamentové dimenze (viz přehled v rámečku) je možné různě kombinovat a jejich vysoké a nízké hodnoty vytvářejí jednotlivé temperamentové typy; více k vymezení dimenzí temperamentu a charakteru viz např. (Kožený & Tišanská, 1998).

Vyhýbání se poškození {HA} – jedinci, kteří mají vysoké skóre jsou opatrní, nervózní, pasivní, pesimističtí a bojácní. Z těchto důvodů jsou také více opatrní, když předvídají nebezpečí. Jedinci, kteří dosahují nízké skóre jsou svobodomyšlní, odvážní, optimističtí a energičtí. Mají nízkou hladinu úzkosti a nebojí se nebezpečí, a proto rádi riskují

Vyhledávání nového {NS} – jedinci dosahující vysokých hodnot jsou nadšení, rádi objevují, jsou zvědaví, extravagantní, ale také snadno se nudící a nepořádní. Lehko se rozčílí a rychle přestanou v aktivitách, když jsou z nějakého důvodu frustrovaní. Mívají problém s impulzivitou a často porušují pravidla, aby se mohli věnovat tomu, co je těší. Jedinci s nízkým skóre jsou pomalí, stoučtí, rezervovaní, systematičtí a pořádní. Tito lidé neporušují pravidla.

Závislost na odměně {RD} – jedinci, kteří mají vysoké skóre jsou milující, vstřícní, citliví, otevření a sociální. Spíše vytvářejí blízká přátelství. Nízké skóre odpovídá osobám praktickým, tvrdým, kritickým, a nezávislým. Raději si drží od ostatních odstup.

Odolnost {PS} – jedinci s vysokým skóre jsou pracovití, rozhodní, ambiciózní a mívají sklon k perfekcionismu. Svoje úsilí ještě zvýší, když mají před sebou vidinu odměny. Jedinci s nízkým skóre jsou neaktivní, nespolehliví, nestálí, nezávislí, líní. Jejich chování je nestálé a snadno se vzdají.

Skupina osob ve výkonu trestu odnětí svobody byla výzkumným souborem ve studii Koženého, Tišanské, & Mezníka (1998). Cílem jejich sondy bylo na podkladě skóre Dotazníku

temperamentu a charakteru identifikovat difference, jež by mohly být vztahovým rámcem při interpretaci nálezů získaných od osob dosud netrestaných a byl tak vytvořen profil osob ve výkonu trestu odnětí svobody. Porovnávali osoby netrestané s osobami ve výkonu trestu, osoby s adaptabilním či neadaptabilním chováním ve výkonu trestu a také osoby ve výkonu trestu se závislostí na návykových látkách s osobami bez závislosti.

Gregorová (1998) u souboru mladistvých delikventů potvrdila hypotézu o vysokém skóru impulsivnosti spolu s nízkým skóre závislosti na odměně. Hypotéza týkající se nízkého skóre závislosti potvrzena nebyla.

Snowden & Grayová (2010) ve svém výzkumu sledovali vztah mezi inventářem TCI a diagnostického nástroje Psychopathy Checklist – Revised (PCL-R), který je používán jako checklist s ověřenou validitou při posuzování disociálních poruch osobnosti, závažných recidivních pachatelů apod. (k technice více např. Bishopp & Hare (2008)). Na výzkumném souboru recidivních pachatelů (n=121). Zjistili, že celkové skóre v dotazníku, který je určen pro zjištění míry psychopatie (koreluje s vysokým skóre v temperamentové dimenzi Vyhledávání nového a nízkým skóre v dimenzi Vyhýbání se poškození vedle dimenze „měřící“ charakter nízký skór v dimenzi Spolupráci. Interpersonální typ – dle PCL-R koreluje s nízkým skóre v dimenzi Vyhýbání se poškození, afektivní typ PCL-R s nízkým skóre v dimenzi Závislosti na odměně a zbylé dva typy - antisociální a typ životního stylu - dle PCL-R byly oba spojeny jak s vysokým skóre v dimenzi Vyhledávání nového, tak s nízkým skóre v dimenzi Spolupráce. Z toho vyplývá, že různé varianty/formy psychopatie měřené dle PCL-R souvisí s odlišnými konstrukty osobnosti zjišťované dle Cloningerova biopsychosociálního modelu. Technika tak může přispět k efektivním strategiím při tvorbě programů zacházení a doporučením pro případné zaměření psychoterapeutické práce.

Ve výzkumu, který byl zaměřen na zkušenosti pachatelů a vliv těchto zkušeností na jejich další chování, nabídly autorky temperamentový a charakterový profil pachatelů trestného činu loupeže podle dotazníku TCI (Polišenská, 2009, Polišenská, Borovanská, & Koubalíková, 2010).

„...Porovnáním našeho vzorku pachatelů s vězeňskou populací v normách Kuchařové (2005) jsme zjistili, že vězeňská populace v naší studii se odlišuje v několika osobnostních aspektech. Pachatelé v našem vzorku skórují výše v dimenzích NS (Vyhledávání nového), PS (Odolnost) a ST (Sebepřesah) a níže v dimenzích SD (Sebeřízení) a C (Spolupráce). ... Může se zdát překvapivým, že právě v dimenzi ST (Sebepřesah) pachatelé trestné činnosti skórují výše než běžná populace. Je možné, že tato skutečnost nesouvisí se samotným sklonem k delikvenci, ale spíše s aktuální situací, kdy se odsouzení nacházejí ve výkonu trestu odnětí svobody....Je

otázkou, nakolik lze tyto poznatky zobecnit na pachatele vloupání jako takové. Je důležité si uvědomit, že mohou existovat určité osobnostní rozdíly mezi pachateli, kteří byli zatčeni, stíháni za páchaní trestné činnosti a následně odsouzeni, a pachateli, kteří se podílí více na páchaní trestných činů, které zůstávají z velké míry neobjasněné....“ (Polišenská, Borovanská, & Koubalíková, 2010, str. 80)

Inventář stylů a poruch osobnosti

Sebeuposuzovací inventář stylů a poruch osobnosti PSSI (Kuhl & Kazén, 2002) patří u nás k testům novějším. Je postaven na předpokladu, že ke každé z klinických kategorií poruch osobnosti existuje analogický osobnostní styl jako nepatologická osobnostní dimenze. V pozadí je nástroje je teorie interakcí systému osobnosti (*Persönlichkeits-System-Interaktionen*), která, podle autorů, umožňuje diferencovanější diagnostiku osobnosti ve srovnání s faktorově analytickými přístupy.

Dotazník vychází z předpokladu, že ke každé z klinických kategorií poruch osobnosti (jejich přehled viz Tabulka 19, pravý sloupec) existuje analogický osobnostní styl (viz Tabulka 19, prostřední sloupec). Příslušná porucha osobnosti pomáhá identifikovat „jádro konstruktů“ odpovídající nepatologické osobnostní dimenzi. Optimální osobnost je dle autorů optimistická, ctižádostivá a kritická (význané: být sebejistý a nedůvěřivý, být rezervovaný, sebekritický a pečlivý). PSSI slouží k diagnostice a identifikaci individuálního stylu, což může být prakticky využitelné při úvahách nad přítomností poruchy osobnosti, dále při zkoumání rizikových faktorů

Styl osobnosti je interpretován jako „dispoziční upřednostňování určité systémové konfigurace“ (tj. způsobu zpracování – kognitivní schématu a emoční dispozice). Porucha osobnosti představuje „patologickou fixaci na některé z těchto systémových konfigurací.“. Za normálních podmínek se lidé střídavě pohybují mezi různými konfiguracemi podle konkrétní situace. Pokud se osoba natrvalo „usídí“ v jedné z těchto konfigurací, je pro ni stále těžší toto nastavení změnit, i když to daná situace vyžaduje. Jestliže se takové zúžení stane stabilní (případně rigidní) již v raném dětství, může se vytvořit jako chronická forma porucha osobnosti.

a vývojových podmínek nebo terapeuticky relevantních možností a změn např. v rámci resocializačních úvah. Identifikace typického individuálního stylu či stylů, v jejichž rámci se osoba může profilovat, umožňuje určit také charakteristické emoční dispozice a upřednostňované formy kognitivního zpracování reality.

Jak bylo řečeno, inventář diferencuje příslušné osobnostní rozdíly v okruhu nepatologických stylů. Umožňuje zkoumat funkční základy, případně i terapeuticky relevantní možnosti změn poruch osobnosti u „normálních“ klinicky zdravých osob. Je určen jak pro výzkum, tak pro klinickou praxi. Skládá se ze 140

Tabulka 19 Přehled škál – stylu a poruch osobnosti PSSI

zkratka škál	Styl osobnosti	Porucha osobnosti
DS	sebejistý	dissociální
PN	nedůvěřivý	paranoidní
SZ	rezervovaný	schizoidní
SN	sebekritický	sebenejistý
NT	pečlivý	nutkavý
ST	intuitivní	schizotypní
RP	optimistický	rapsoďácký
NR	ctizadostivý	nercistický
NG	kritický	negativistický
ZS	loajální	závislý
BL	impulzivní	borderline
HI	příjemný	histrionský
DP	klidný	depresivní
OB	ochotný	obětující se

položek, na které vyšetřovaná osoba reaguje-označí svou odpověď v záznamovém listu, na čtyřstupňové škále (ukázka položky viz Obrázek 56). Administrace inventáře trvá přibližně 40 minut, následuje vyhodnocení s použitím šablony, případně pomocí PC. Získané hrubé skóry se u 14 škál převádějí na percentily a nebo T-skóry a součástí vyhodnocení je i sestavení grafického profilu. Extrémně vysoké hodnoty na určité škále zvyšují podezření na poruchu osobnosti, nestačí to však pro stanovení diagnózy.

Svou vypovídací hodnotu mají také extrémně nízké hodnoty, protože mohou ukazovat na deficit určité charakteristiky (např. nízká hodnota na škále „sebejistý – dissociální“ může svědčit o deficitu v oblasti sebespazování).

Obrázek 56: Ukázka položky inventáře PSSI (Kuhl & Kazén, 2002)

	Souhlasí?			
	určitě NE	spíše NE	spíše ANO	určitě ANO
1) Když někdo ukáže slabost, mnozí lidé toho využijí.	0	1	2	3

U nás patří dotazník k poměrně novým nástrojům a i z toho důvodu jsme jej zařadili do testové baterie ve výzkumu u odsouzených žen ve výkonu trestu odnětí svobody (Blatníková & Netík, 2007), který byl realizován v IKSP a byl použit také při deskripci pachatelů komerčního sexuálního zneužívání dětí (Blatníková, 2009).

„...Pokud jde o styl, příp. poruchu osobnosti, pak ve srovnání s normální tj. netrestanou populací, prezentují ženy výzkumného souboru častěji tzv. kritický styl, příp. pasivně agresivní či negativistickou poruchu osobnosti... Jejich pasivní chování se spojuje s kritickým postojem vůči druhým. Nálada u nich může nabývat podoby resentimentu (pocitů křivdy, zášti, ponížení, zatrpklosti). Cítí se obecně nepochopeni, stále přetěžováni nadměrnými a nespravedlivými požadavky a svůj odpor vůči nim (a okolí) projevují nepřímou – záměrným zapomínáním, odkládáním úkolů, otálením-odkládáním. Negativismus má podobu přesvědčení, že druhým se daří lépe apod. Jejich strategie chování může nabývat podoby pasivní rezistence, na povrchu přizpůsobivost, ale sabotují a mění pravidla. Přesvědčení o druhých se podobá postoji: druzí mne kontrolují, omezují moji svobodu a kontrola od druhých je nesnesitelná...“ (Blatníková & Netík, 2007).

“....Pachatelé komerčního sexuálního zneužívání dětí (v průměru) nejvíce skórovali na škále ochotný-obětující se (OB), kritický-negativistický (NG) a na škále nedůvěřivý-paranoidní (PN). Hodnoty T-skóru jsou u těchto škál vyšší než 60 a to v tomto případě svědčí pro vyhraněný styl osobnosti. Ve škále sebejistý-dissociální (DS), kde bychom u vězeňské populace mohli očekávat zvýšené hodnoty, se na úrovni stylu osobnosti pohybuje 9 osob (tj. 29%) a na úrovni poruchy osobnosti (v tomto případě dissociální poruchy osobnosti) pouze jeden pachatel z našeho výzkumného souboru ...”;“...Nejvíce pachatelů bylo identifikováno s kritickým stylem osobnosti a se stylem nedůvěřivým. Jedna třetina (35%) prezentovalo trend k obětující se poruše osobnosti a jedna pětina (6 osob, 19%) vykazuje tendenci k závislé poruše osobnosti. Nejméně byl zastoupen ctižádostivý styl osobnosti...” (Blatníková Š. , 2009)

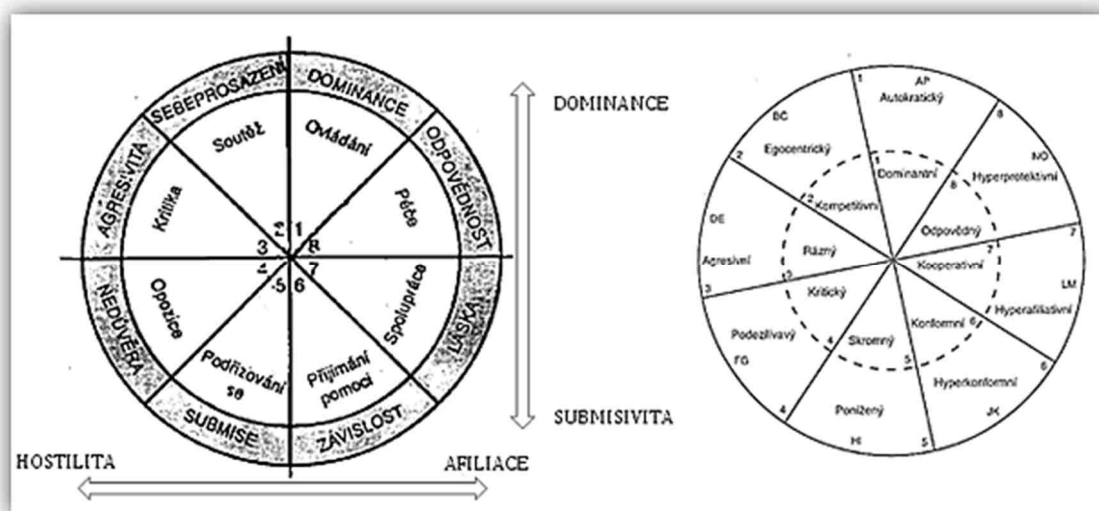
Inventář stylů a poruch osobnosti (PSSI) zařadil do testové baterie také Harsa a kol (2008). Zaměřili se na možnosti osobnostních dotazníkových metod při diagnostice agrese. Z jejich výsledků mj. vyplývá, že impulzivní chování u pacientů nejlépe diferencoval právě Inventář stylů a poruch osobnosti, kde rozdíly mezi skupinami byli na hladině statistické významnosti (0,01 %).

„...Především u pacientů s poruchami osobnosti byly zjištěny signifikantní rozdíly u položek vztahující se k širokému spektru osobnostních patologických rysů, ve srovnání s ostatními skupinami. Pacienti s poruchou osobnosti je jeví jako emočně nestabilní, egocentriční s řadou znaků (nedůvěra, vztahovačnost, negativismus a impulzivita), které mohou ve vypjatých interpersonálních situacích významně souviset s projevy agrese. Oproti tomu skupina depresivních pacientů měla zvýšené průměrné hodnoty u položek vztahujících se k depresi, a pesimismu. U psychotických pacientů byly průměrné hodnoty zvýšeny především na škále paranoidity, impulzivity a negativismu (Harsa, Žukov, & Csémy, 2008, str. 407-8).

Dotazník interpersonální diagnózy

Cílem interpersonální diagnózy je určení typu a současně intenzity mechanismů, které jedinec užívá v kontaktu se svým sociálním okolím. Diagnostika interpersonálního chování dotazníkem ICL (Leary, Laforge, & Suczek, 1976) je založena na dvou dimenzích - *dominance-submise* a *láska/afiliace-nenávist/hostilita* (viz Obrázek 57). Z nich lze odvodit osm

Obrázek 57: Learyho schéma (upraveno dle (Leary, Laforge, & Suczek, 1976))

typů/kategorií interpersonálního chování - dominance, egocentrismus, agrese, rezervovanost, submise, závislost, afiliace, responsibilita - vždy se svou adaptivnější či sociálně přijatelnější podobou (v kruhovém schématu umístěno více ke středu kruhu) a patologičtější úroveň.

Odpovídající interpersonálním typem osobnosti je pak osobnost autokratická, egocentrická, agresivní, podezřivá, ponížená, hyperkonformní, hyperafiliativní; hyperprotektivní (Obrázek 57, kruhové schéma vpravo). Podle Learyho jsou všechny aktivity jedince (sociální, emocionální a interpersonální) chápány jako pokusy vyhnout se úzkosti nebo upevnit si sebevědomí

(Plháková, 2006, str. 246). Úkolem testované osoby je z předloženého seznamu tvrzení (ukázka viz Obrázek 58), která charakterizují různé způsoby jednání lidí mezi sebou, vybrat ta, o kterých se domnívá, že ji nejlépe charakterizují). Technika je vhodná pro individuální i skupinovou administraci, používá jako sebesposuzovací technika, i pro

Obrázek 58: Ukázka položky ICL (Leary, Laforge, & Suczek, 1976)

1. Lidé mají o něm dobré mínění
2. Dovede na lidi působit
3. Důvěřuje si
4. Hájí svá práva
5. Je-li třeba, dovede být strach

posouzení druhých osob, příp. k zmapování ideálu (ideální Já). Vyhodnocením se získá řada indexů a hodnot, které umožní „umístit“ vyšetřovanou osobu (souřadnice-průsečík) do „interpersonálním prostoru“ – do některé výseče kruhového grafu. Aplikační oblastí je zejména poradenská a terapeutická praxe, své místo má ale i při forezním posuzování pachatelů. Na tomto principu bylo mj. vytvořeno posuzovací schéma CIRCLE určené pro personál forezních klinik, kde jsou umístěni pachatelé závažných trestných činů. Slouží jako alternativa k sebesposuzovacím dotazníkům (blíže viz Blackburn & Glasgow). Learyho model interpersonálního chování můžeme najít také jako výchozí koncepci při řešení výzkumného problému (např. sledování skupinové koherence na pozadí interpersonálního modelu násilného sexuálně motivovaného jednání ve skupině pachatelů (Porter & Laurence, 2004).

Po „klasických“ osobnostních testem připojujeme informaci o diagnostických nástrojích, které se zdají být vhodným prostředkem k získání informací, které mohou přispět k popisu a analýzám osobnosti v rámci kriminologických výzkumů.

Inventář konstruktivního myšlení

Inventář konstruktivního myšlení - CTI (Epstein, 2004) sleduje způsobilost přizpůsobit se prostředí a na tomto základě úspěšně jednat. Technika vychází z konceptu tzv. experienciální inteligenci⁵⁴ jako schopnost adaptivního a úspěšného jednání. Inventář obsahuje 108 tvrzení, které jsou vyšetřované osobě předloženy v záznamovém sešitě (ukázka položky viz Obrázek 59), kde vyšetřovaná osoba vyslovuje míru svého souhlasu nebo nesouhlasu na pětibodové škále.

Obrázek 59: Ukázka položky Inventář konstruktivního myšlení (Epstein, 2004)

	Naprostu neplatí	Většinou neplatí	Nevím, anebo napůl platí, napůl neplatí	Většinou platí	Naprostu platí
106. Dvě a dvě jsou čtyři.	○	○	○	○	○

⁵⁴ Pozn: Označení „inteligence“ bychom v této souvislosti mohli chápat spíše jako „mohutnost“.

Tabulka 20: Přehled škál dotazníku CTI

<p>EMOCIONÁLNÍ ZVLÁDÁNÍ (EC)</p> <ul style="list-style-type: none"> • sebezpřijetí (SA) • nepřítomnost přehnaného zobecnování nepříjemných zkušeností (ANO) • nepřecitlivělost (NS) • neulpívavost (AOD)
<p>BEHAVIORÁLNÍ ZVLÁDÁNÍ (BC)</p> <ul style="list-style-type: none"> • pozitivní myšlení (PT) • orientace na akci (AO) • svědomitost (CN)
<p>OSOBNÍ POVĚREČNÉ MYŠLENÍ (PST)</p>
<p>KATEGORICKÉ MYŠLENÍ (CT)</p> <ul style="list-style-type: none"> • polarizované myšlení (PD) • nedůvěřivost (DOO) • netolerantnost (NT)
<p>EZOTERICKÉ MYŠLENÍ (ET)</p> <ul style="list-style-type: none"> • víra v neobvyklé (BU) • konvenční pověrčivost (FST)
<p>NAIVNÍ OPTIMISMUS (NO)</p> <ul style="list-style-type: none"> • přehnaný optimismus (OO) • stereotypní myšlení (ST) • pollyannské myšlení (PO)
<p>DEFENZIVITA (DF)</p>
<p>VALIDITA (VA)</p>

Jednotlivé škály jsou hierarchicky uspořádány a jako sumární a obecná zde figuruje škála Globální konstruktivní myšlení (GCT), kterou následuje šest škál se subškálami (přehled viz Tabulka 20). Dotazník obsahuje také škálu validity (VA), která zjišťuje úroveň porozumění položkám inventáře nebo nedbalosti při odpovídání a škálu defenzivity (DF), která je měřítkem úrovně sociálně žádoucí sebe prezentace vyšetřované osoby, tedy nakolik o sobě podává nerealisticky příznivý obraz.

Přehled škál (viz Tabulka 20) napovídá, že jde o směs rozmanitých vlastností – z oblasti kognitivních procesů (různé druhy myšlení), i z dimenze sebezpřijetí, nepřecitlivělost, nedůvěřivost,

tolerantnost apod.), které nepochybně mohou ovlivňovat v konkrétních situacích rozhodovací procesy individua a přispívat tak k volbě vhodné (adaptivní) či nevhodné (maladaptivní) strategie jednání; informace o adaptačních mechanismech osobnosti.

Inventář byl, jako nová diagnostická technika, zařazen do testové baterie při výzkumu, který se zabýval pachatelkami závažných trestných činů, které byly odsouzeny k nepodmíněným trestům odnětí svobody (Blatníková & Netík, 2007).

„....Prakticky všechny škály dotazníku CTI byly u výzkumného souboru v mezích průměru. Na jeho horní hranici dosáhly pouze dvě stupnice, a sice Kategorické myšlení a Nedůvěřivost. Zvýšení škály Kategorické myšlení bývá interpretováno jako „sklon vnímat svět černobíle“ a přehlížet jemnější rozdíly. Určitý „strnulý“ způsob myšlení disponuje osoby tohoto typu ke zjednodušeným řešením a k předsudkům - kategoricky rozlišují lidi a události (těm, kteří nejsou jako oni, nedůvěřují a nesnášejí je). Může se u nich objevovat sklon k pocitům znechucení a hněvu, zvláště když jejich očekávání a stereotypy jsou narušovány.... Vysoké skóre „Kategorického myšlení“ jsou interpretovány také jako sklon ke hněvu a nedůvěře... Z pozitivní stránky napomáhá kategorické myšlení rychlému a rozhodnému jednání....“

„....Dvě subškály - Polarizované myšlení, které označuje tendenci uvažovat v extrémech jako způsob zpracování informací a subškála Nedůvěřivost, která se vztahuje k obsahu myšlení - jsou

mírně zvýšeny. Položky zjišťují, nakolik lidé pokládají ostatní za nedůvěryhodné a vidí v nich potenciální ohrožení. Vyšší nedůvěřivost žen zkoumaného souboru je potvrzována i jinými použitými testy..“ (Blatníková & Netík, 2007).

Možnosti v posouzení agresivních komponent osobnosti

Průkaznost agresivity, objektivní posouzení agresivních dispozic u daného jedince, zhodnocení jejich postavení v kontextu životní dráhy a celé osobnosti, i v kontextu určité situace (soudně znalecká činnost), má řadu úskalí a bývá (nejen v psychologii) velmi obtížná. Pokud je úkolem psychologa „diagnostika agresivity“, neprovádí se na základě specifických testů. Terminologický aparát (pojmy agrese, agresivita, hněv apod.), přehled základních přístupů i přehled o nástrojích, které jsou užívány při posouzení a měření agresivních charakteristik nabízí např. Suris, Lind, & Emmett (2004) nebo monografie Čermáka a kol. (Čermák, Hřebíčková, & Macek, 2003). Zde pro základní orientaci v pojmech uvádíme pouze stručné definice.

Agresivita je určitá vlastnost či povahový rys, je determinována biologicky (dědičností), kognitivně (učením) i psycho-sociálně (emoční oblast a vliv vnějšího prostředí). Je vymezována jako relativně stabilní osobnostní rys, projevující se tendencí prosazovat vlastní osobnost, vlastní potřeby, bez ohledu na okolí a u každého člověka ve větší nebo menší míře obsažena. Jako dispozice k agresivnímu chování/jednání. agresivita. Tu lze podle Čermáka (1998) vnímat jako dispozici, náchylnost k agresivnímu jednání, tedy určitou vnitřní pohotovost k němu. Mnohé teorie poukazují na výskyt agresivity jako na faktor hrající významnou roli v rozvoji kriminální kariéry. Pro delikventní

Agrese jako jakákoliv forma chování, jejímž cílem je záměrně někoho poškodit nebo mu ublížit, nemusí ale vždy vyjadřovat jenom negativní projev v chování. Agrese jako jednání, behaviorální jednotka.

Hostilita jako nepřátelský, negativní postoj k jedinci nebo k více osobám (hostilita jako tendence k nepřátelskému chování, která je sycena negativními emocemi, jako je závist, nenávisť, vztek. Může přejít do emocionální deprese a úzkostných stavů; nemusí vždy vyústit do agrese (Čech, 2000); (Čermák, 1998)

„Soupeřivý až nepřátelský postoj člověka k druhým lidem; negativní postoj k jedinci (skupině); hodnotí jiné lidi, dává tím najevo svůj negativní postoj k nim.

Hněv (*anger*), zlost: emoční reakce, silný emocionální stav, který často agresi doprovází, ale není nezbytnou podmínkou agrese. Jde o specifickou emoci, případně „emocionální motiv“, který může agresivní jednání podporovat

Násilí (*violence*) jako záměrný pokus ublížit, „tolerance k násilí
Pohotovost k **impulsivnímu chování/jednání**

Projektivní metody

Tradičně jsou k zmapování agresivních komponent/proměnných používány **projektivní metody**, které dokáží poměrně spolehlivě měřit či postihnout spíš dispozice k agresivnímu chování, než že by měřily samotné projevy manifestní agrese.

Cílem studie realizované Harsou, Žukovem, & Csémy (2009) bylo ověřit možnosti projektivních testů osobnosti při měření a posuzování agrese na skupině psychiatrických

pacientů (n=151, věk 20-40 let). Jednalo se o pacienty s dg psychotické poruchy, afektivní poruchy a poruchy osobnosti. Kontrolní skupina byla sestavena z osob bez duševní poruchy. Vstupním kritériem byla průkazná verbální nebo fyzická agrese či autoagrese - manifestní agrese před dobrovolnou či nedobrovolnou hospitalizací; latentní agrese, tj. převážně v myšlenkách či fantaziích; a autoagresivní či heteroagresivní jednání. Obě skupiny byly vyšetřeny pomocí projektivních testů a výsledky naznačují u psychiatrických pacientů vyšší výskyt významných znaků vztahujících se k možným agresivním tendencím, než samotné projevy manifestní agrese. Ke znakům, které souvisí s možnými agresivními tendencemi, podle autorů patří: „...*osobnostní psychopatologie, depresivní symptomy, emoční nestabilita nebo snížený kontakt se sociální realitou. Jejich výsledky naznačují vícefaktorovou podmíněnost projevů agrese či tendencí k nim a rovněž potvrzují, že kombinace projektivních metod se jeví jako vhodná, vzájemně se doplňující a zpřesňující klinické poznatky při posuzování agresivního chování u psychiatrických pacientů.*“ V rozdílech mezi skupinami zjistili u pacientů s poruchami osobnosti zvýšené průměry u položek vztahujících se k osobnostní psychopatologii, tedy k rysům jako je podrážděnost, neklid, emoční nestabilita, snížená frustrační tolerance, egocentrismus, vztahovačnost a negativismus.

Rorschachův test. K často používaným projektivním testům při posuzování agresivních komponent, patří již zmíněný **Rorschachův test** (k metodě viz str. 63). V této technice je možné agresivitu sledovat a posuzovat na základě znaků, kde lze předpokládat vztah k agresivním tendencím (viz přehled). Stejně jako Meloye a Gacono (1992), kteří sledovali agresivní odpovědi v Rorschachově testu, posuzovali v této souvislosti barvové a šerosvitové odpovědi také výzkumníci u nás (Harsa, Žukov, & Csémy, 2009).

„... *Ve způsobu apercepce jsme nezaznamenali ani v jednom případě statisticky významné rozdíly mezi skupinami. U determinant jsme zjistili výraznější zvýšení průměrných hodnot u čistě barvových odpovědí, u šerosvitově-tvarových odpovědí a čistě šerosvitových odpovědí, tedy u odpovědí, které se vztahují k emoční nestabilitě a hůře kontrolovaným impulzům. U obsahů jsme zjistili statisticky významné rozdíly mezi skupinami v odpovědích zahrnujících uvádění zvířat, krve, snížení výskytu banálních odpovědí a snížení kontroly sociální reality.*“ (Harsa, Žukov, & Csémy, 2009, str. 24). *Největší potíže při zvládnutí impulzivních tendencí (převahu pudové složky nad rozumovou, úzkostné prožívání, strach a nejistotu) měli psychotičtí pacienti. Zjistili signifikantní rozdíly mezi skupinami na hladině statistické významnosti ($p < 0,01$) u čistě šerosvitových odpovědí, kde je dominující nevyrovnaná afektivní složka, která svědčí především o nezvládnutém úzkostném afektu (tab. 2, tab. 3) a u čistě barvových odpovědí, které reprezentují impulzivitu, která se hůře ovládá a přizpůsobuje společenským normám; je snížena racionální kontrola a převažuje pudová složka, tj. tendence k vybíjení afektů a nebrzděná emocionalita. Třetím zjištěním na hladině statistické významnosti se týkalo odstínově-tvarových odpovědí ($p < 0,05$). šerosvitově tvarové odpovědi bývají často spojovány s nevyrovnanými náladami a nedostatečnou tendencí je ovládat. ..“; „...Statisticky významné rozdíly mezi skupinami jsme*

zjistili také u položky vztahující se k **obvyklým (V) odpovědím**. Tyto odpovědi se považují za tzv. ukazatel míry přizpůsobení myšlení sociální realitě a běžným sociálním pravidlům a bývají určitou zárukou konformity, která je nutná pro začlenění člověka do prostředí, tedy jistého „zakotvení“ v lidském světě. Právě psychotičtí pacienti bývají často vzdálení reálnému světu. Statisticky významné rozdíly mezi skupinami jsme zaznamenali i u **kontroly reality**, která je jednou z podstatných funkcí integrujícího Já. Je důležitým prostředníkem mezi potřebami a motivy v interakcích subjektu s vnějším prostředím a ukazuje na sílu Já. Oslabení (zejména pod 4 body) je charakteristické pro výraznější duševní poruchy. Tedy u těch, kteří „nesdílejí svět s druhými“, ale mají vlastní svět fantazie, iracionality či autistických myšlenek. Nejvyšší průměrné hodnoty tohoto indexu měli depresivní a nejnižší psychotičtí pacienti...“ (Harsa, Žukov, & Csémy, 2009, str. 24).

Hodnocení agresivních komponent v osobnosti pomocí Rorschachova testu, posouzení znaků patologie a disociální poruchy osobnosti, nabízí publikace Gacona a Meloye (1994). Vznikla na základě dlouhodobého výzkumu a vyšetření cca 400 osob z různých klinických a forenzních institucí (i vězeňská populace). Tento text slouží jako „učebnice“ pro uživatele, databáze, zároveň představuje empirickou výzkumnou studii, která napomáhá porozumění při teoretické i při klinické práci s osobami, které „jsou nositeli závažných sociálních problémů pro společnost“. Získaná data byla analyzována a interpretována s použitím jak Exnerova CS hodnocení, tak psychoanalytickým postupem. Závěry z protokolu Rorschachova testu se týkají jednotlivých skupin - dospělé osoby s dg. poruchy osobnosti - disociální, osoby s dg. schizofrenního okruhu, děti a mladiství s poruchou chování, antisociální dospělé ženy, muži a ženy jako pachatelé sexuálních vražd atd. Takový „vývojový“ pohled, tedy analyzovaná data získaná od problémových mladistvých, až po problémové dospělé pachatele, přinesla zjištění o velmi podobných znacích v ROR testu, které se vyskytovaly jak u dospělých, tak u mladistvých.

Morávek (2001) se ve svém výzkumu v rámci diplomové práce zaměřil na posuzování vybraných znaků agresivity v Rorschachově testu a zjistil statisticky významné hodnoty u počtu agresivních odpovědí (konkrétně sledoval: absolutní počet defektních a agresivních odpovědí,

Interpretace proměnných v Rorschachově testu – agresivní tendence (dle Harsa, Žukov, & Csémy, 2009, str. 24):

- 1) Způsob apercepce: zda se odpověď týká celé skvrny, nebo menší části. Ve vztahu k agresivitě lze usuzovat na převahu slabých celků nebo malých či neobvyklých, méně kvalitních detailů. Pokud jsou v odpovědích přítomny i interpretace mezíplach (bílých ploch), může to naznačovat nedostatečné ovládnutí agresivních tendencí.
- 2) *Determinanty* vypovídají o způsobu prožívání vyšetřované osoby. Naznačují, čím byla odpověď určována (tvarem, barvou, kinestetickými počitky apod.). Také zde bude záležet na tvarové kvalitě odpovědí - méně kvalitní tvary budou suspektní pro slabší percepčně-kognitivní úroveň a patologickou symptomatologii.
- 3) *Obsahy*: interpretace lidí, zvířat či dalších objektů. K agresi se mohou vztahovat obsahy zahrnující útok, násilí, explozi, agresivní zvířata, rozmačkané, zmrzačené objekty, poranění, bodné zbraně, zuby, drápy, šípky nebo krev (krev jako známka fobické úzkosti nebo agresivity) Exploze bývá často spojována s nevyrovnanou afektivitou.
- 4) Výskyt *odpovědí běžných* (banálních) a odpovědí originálních - běžné odpovědi ukazují na dobrý vztah k sociální realitě a svědčí tedy spíše proti přítomnosti agresivních tendencí

šok na II. tabuli, agresivní řešení na tabuli VII. procento interpretace bílých ploch a lidských postav). Jednalo se většinou o odpovědi s obsahem útočných zvířat nebo lidí. Zajímavé bylo, že interpretace bílých ploch a meziploch - *Zw odpovědi* - které mohou být považovány za znak agresivního či negativistického postoje, se navzdory zkušenostem z literatury a praxe ukázaly být statisticky bezvýznamné. U položky zvláštních fenoménů dosáhli pacienti z výzkumu (Harsa, Žukov, & Csémy, 2009, str. 25) podobných výsledků - tedy objevily se časté odpovědi vztahující se k interpretaci krve, anatomickými agresivním odpovědím či defektním scénám.

K dalším výzkumným sondám, které se zabývaly využitím Rorschachova testu při posuzování agresivity a agrese patří např. novější práce Gacono a spol. (Gacono C. B., Bannatyne-Gacono, Meloy, & Baity, 2005), která pracuje s tzv. skórem agrese (*Extended Aggression Scores*), nebo aplikace ROR testu u již zmiňované skupiny pachatelů sexuálních vražd (Meloy, Gacono, & Kenney, 1994) či u žen, kde byla diagnostikována disociální porucha osobnosti a které byly odsouzeny k nepodmíněnému trestu odnětí svobody (Cunliffe & Gacono, 2005).

Hand test. Další z projektivních testů, který bývá používán ke zmapování agresivních tendencí v osobnostní struktuře je **Hand test**. Při predikci agresivního chování jsou zmiňovány: index AOR (jako prediktor agresivity), odpovědi AGG a DIR, které indikují neochotu ze strany testované osoby ke kompromisu s ostatními, tendence k jednání je uskutečňována bez ohledu na druhé osoby, jejich úmysly, práva a pocity, a pravděpodobnost pohotovosti k manifestní agresi je tedy zvýšena.

Harsa a kol (2009) v tomto testu zaznamenali statisticky významné rozdíly mezi sledovanými skupinami u položek, které zahrnují reakce vyjadřující interpersonální odstup a zvýšenou míru psychopatologie, především u psychotických pacientů. Tyto kategorie jsou dávány do souvislosti se zvýšeným výskytem psychopatologických rysů a oslabeným kontaktem s realitou. Nebyly zjištěny statisticky významné rozdíly mezi skupinami na škálách AOR či AGG. Možnosti Testu ruky jako diagnostického nástroje pro určení agresivity, hodnotí kriticky.

„...V položce tzv. prediktoru agresivity (acting out ratio - AOR) či AGG (počet agresivních odpovědí) nebyly zjištěny signifikantní hodnoty. Index agresivity vyjadřuje relativní váhu sociálně pozitivních kooperativních postojů oproti direktivním a agresivním. Řada autorů o tomto indexu uvádí, že je validní mírou předpovídané agrese. Klicperová (1980) se ve své práci zaměřila na dva sledované znaky - AGG-agresivitu a CRIP-poškození. Odpovědi obsahující sledované znaky hodnotila na třibodové škále a ze získaných hrubých skóre propočítávala tzv. korigované procento agresivity, které mělo signifikantní hodnotu. Morávek (2001) se ve svém

výzkumu zaměřil rovněž na vybrané znaky (*AGG – počet agresivních odpovědí, CRIP - odpovědi zahrnující poškození objektu a DIR - odpovědi zahrnující direktivní směr, nařízení či ovládní druhých*) a zjistil na škále agrese statisticky významné hodnoty. (Harsa, Žukov, & Csémy, 2009, str. 26)

Multidimenzionální testy osobnosti. K postižení ageresivních komponent osobnosti se při intepretaci používají také některé škály komplexních testů osobnosti, které mají širší psychodiagnostický záběr. Mezi takové patří např. **Minnesotský inventář** (MMPI-2, podrobně k technice a interpretaci škál viz v textu str. 88). V praxi i ve výzkumech je stále používán **Freiburský osobnostní dotazník** (viz str. 112), který obsahuje dvě škály zaměřené na agresivitu - spontánní agresivity (spontánně agresivní a emocionálně nezralý vs. neagresivní a ovládající se) a škálu reaktivní agresivity a snahy o dominanci (v rozmezí reaktivní, agresivní a prosazující se na straně jedné a poddajný či umírněný na straně druhé) a také škálu impulsivity.

Harsa a kol. (2008) si ve svém šetření kladli za cíl ověřit použitelnost standardizovaných osobnostních testů při posuzování a měření agrese či projevů souvisejících. Současně se zaměřili na rozdíly v projevech agrese mezi klinickými skupinami (pacienty). Ve svých závěrech mj. uvádí, že impulzivní chování v jejich výzkumu u pacientů nejlépe diferencoval **inventář stylů a poruch osobnosti (PSSI)**, ale i **Freiburský osobnostní dotazník (PFI)**, kde rozdíly mezi skupinami byli na hladině statistické významnosti (0,01 a 0,1%). Z jednotlivých sledovaných klinických skupin dosahovali nejvyšších průměrných hodnot pacienti s poruchami osobnosti.

Osobnostní inventář **NEO-PI-R** (dále v textu str. 104) obsahuje mj. subškálu „Hněvivost-hostilita“, která reprezentuje tendenci prožívat hněv a tomu odpovídající stavy jako je frustrace a zatrpkllost. Jakým způsobem se hněv projevuje, navenek závisí na úrovni dimenze Přívětivost, která je také tímto inventářem zjišťovaná. Nízký skór v této subškále indikuje malý skon k projevům hněvu. K postižení agresivních tendencí byl sestaven 54 položkový **Eysenckův dotazník impulzivity** (IVE, Eysenck & Eysenck, 1978, cit. dle Eysenck & Eysenck, 1993), který je zaměřen na tři komponenty - empatii, impulsivitu a odvážnost (*impulsivity, venturesomeness, empathy*). Agresivitu jako proměnou interpersonálního chování/jednání měří také **Learyho dotazník ICL** (Leary, Laforge, & Suczek, 1976), který nepracuje s otázkami, ale se seznamem adjektiv. Umožňuje zjistit vyvážení agresivity proměnou afiliance a určit těžiště osobnosti na dimenzích dominance vs. submisivita a agresivita vs. afiliance, více k technice na str. 118.

Při porovnání výsledků posuzujících agrese pomocí osobnostních dotazníků dospěl Harsa a kol. (2008) k závěru, že osobnostní dotazníky poměrně dobře diferencují v položkách vztahujících se k psychopatologickým rysům, které bezprostředně s agresivním chováním souvisejí, a potvrdilo se, že vybrané osobnostní dotazníky poměrně spolehlivě diferencují projevy agrese či dispozice k nim u jednotlivých klinických skupin - rozdíly mezi sledovanými skupinami v osobnostních charakteristikách a v ukazatelích agrese byly dostatečně průkazné. U pacientů s poruchami osobnosti měla na projevy agrese či tendence k nim výrazný vliv jejich patologická osobnostní „výbava.“ (Harsa, Žukov, & Csémy, 2008, str. 410).

„...V rozdílech mezi skupinami zjistili, že u pacientů s poruchami osobnosti zvýšené průměry u položek vztahujících se k osobnostní psychopatologii, tedy k rysům jako je podrážděnost, větší neklid, dráždivost, emoční nestabilita, snížená frustrační tolerance, egocentrismus, vztahovačnost a negativismus. U depresivních pacientů byly významně zvýšené hodnoty u deprese, pesimismu, psychastenie, introvertních rysů a femininity. U psychotických pacientů byly nejvyšší průměrné hodnoty u položek a znaků, které se nejvíce vztahovaly k oslabené integritě osobnosti, percepce, myšlení a kontaktu s realitou, což by ve svém důsledku mohlo být příčinou snadnějšího uvolňování agrese.....tyto poznatky mohou být přínosné pro postižení afektivních komponent agresivity“ (Harsa, Žukov, & Csémy, 2008, str. 410)

„....U pacientů s poruchami osobnosti převažovaly zvýšené patologické rysy, které s tendencemi k agresivnímu chování (ať již v úrovni ve vztahu k objektu či subjektu) významně korelovaly. U skupiny depresivních pacientů převažovaly znaky svědčící pro depresivní syndrom, poruchu afektivní složky, snížení v položkách vztahujících se k sebezpojetí s převažujícím sebedestruktivním chováním. U psychotických pacientů jsme zaznamenali v důsledku oslabení jejich osobní integrity a kontaktu s realitou snadnější uvolňování agrese“. (Harsa, Žukov, & Csémy, 2008, str. 410).

Jejich výsledky potvrzují klinické a forenzní zkušenosti s měřením a posuzováním agrese. Testové metody dokáží spolehlivěji měřit či postihnout dispozice agresivního chování, které se projevují v mnoha specifických vlastnostech osobnosti, než že by měřily samotné projevy manifestní agrese. Tzn., že **testové metody spíše postihují obecné temperamentové dispozice, sklon k převládajícím emočním reakcím, k měštnání afektů a k explozivním reakcím.** To potvrzuje také již zmiňovaná výzkumná sonda (Harsa, Žukov, & Csémy, 2008).

Také se zdá, že významnou roli v genezi agresivního jednání hraje afektivita, přičemž ji jako stránku osobnosti je možné popsat charakteristikami jako je přizpůsobivost, stabilita, bohatost, kontrola apod. **Osobnostní dotazníky měří více osobnostní dispozice a pohotovost k agresi než agresi samotnou.** Poznatky také dále ukazují, že posuzovat agresivitu pomocí psychodiagnostických metod není snadné a pro správnou diagnostiku je důležitá odborná zkušenost.

Objektivní testy osobnosti. Kromě osobnostních testů a projektivních metod umožní zmapování osobnostních agresivních komponent také **objektivní testové metody** - např. potenciál Porteusových labyrintů při zjišťování impulsivních či agresivních prvků byl zmíněn výše v textu.

Jednodimenzionální osobnostní dotazníky a inventáře. V této souvislosti můžeme zmínit Spielbergův inventář STAXI (*State-Trait Anger Inventory*), který hodnotí proměnou anger, přeloženo jako hněv (hněvivost). Analogicky jako u dotazníku mapující úzkost a úzkostnost (srov. str. 135), je proměnná sledována jako aktuální stav (v prožívání jedince) i jako trvalejší charakteristiku (rys) osobnosti. O vývoji české verze referuje ve své studii Stuchlíková (1994).

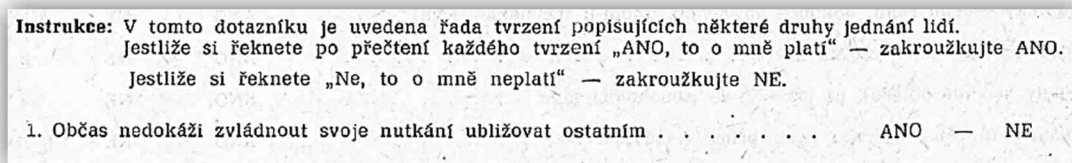
U nás je v souvislosti s posuzováním agresivity používán jednodimenzionální inventář **agresivity a hostility** (Buss & Durkee (1957)), který se v devadesátých letech minulého století „dočkal“ i své revidované verze (u nás nebyla standardizována, ale experimentální aplikace techniky byla realizována např. v dílčích výzkumných sondách, viz dále v textu). Při konstrukci inventáře se vycházelo z teoretické koncepce hostility; agrese je pojímána nemotivačně; agresivita jako reakce, která vysílá škodlivé podněty k jiným organismům. Tento nástroj je

Tabulka 21: Kategorie inventáře BDI

Fyzická (přímá) agrese	Zahrnuje násilí vůči osobám (nikoli předmětům). Výroky popisují situaci a určitou reakci na ni. Proband má vyjádřit svůj souhlas nebo nesouhlas např. s užitím síly v situaci, kdy je urážena jeho rodina, on sám někým napadán nebo prostě jen nedokáže zvládat své nutkání občas někomu ublížit.
Nepřímá agrese	Pomluvy, výbuchy nezacíleného rozčilení; projevy negativního-zlostného-afektu; nesměruje proti konkrétní osobě; není projevována dané osobě přímo, jako agrese fyzická, ale například prostřednictvím klepů či kanadských žertíků. Jedná se také o házení předměty, bouchání dveřmi, nevrlost, když není po jeho aj
Iritabilita	Představuje pohotovost prudce reagovat i při malém podráždění. U těchto výroků se proband vyjadřuje ke své trpělivosti s druhými, časté podrážděnosti, pocitem vnitřního napětí s tendencí „vybuchnout“. Popudlivost, podrážděnost, bručounství; pohotovost reagovat na slabé podněty.
Negativismus	Představuje opoziční chování, zejména vůči autoritě. Výroky zahrnují pasivní agresivní projevy chování, úmyslné zdržování a stavění překážek do cesty druhým lidem; odmítání spolupráce
Resentiment	Představuje pocity, že je jedinci světem křivděno, že mu ubíráno něco, co mu náleží, na rozdíl od druhých, kteří že mají více štěstí. Zahrnuje žárlivost a pocity zlosti vůči světu.; zanevření na druhé, potlačená zlost na druhé; pocit zlosti na svět pro skutečné nebo domnělé špatné zacházení
Podezíravost	Jako projekce hostility na druhé lidi. Jedná se o nedůvěru a ostražitost, až přesvědčení, že mu druzí chtějí ublížit.; nedůvěra, paranoia; pohybuje se od pouhé nedůvěry a ostražitosti až k přesvědčení, že mi lidé chtějí ublížit.
Verbální agrese	Znamená vyjádření agrese formou (křik, hulákání) nebo obsahem řeči (vyhrožování, kritizování druhých); negativní afekt, který je vyjádřen ve stylu řeči (hádky, ječení, hulákání) a obsahu řeči (vyhrožování, klení, přehnané kritizování).
Pocit viny	Tato kategorie byla přidána dodatečně. Jedná se o prožívání pocitů viny jedincem v situaci, kdy podvádí, ublíží druhému atp vyplývající z toho, že člověk někomu ublížil, jedinec trpí výčitkami svědomí (tato kategorie souvisí s agresivitou jen volně); obsahuje kritičnost a agresi vůči sobě.

postaven na předpokladu, že agresivitu jako složitě formulovaný fenomén lze třídit na několik relativně nezávislých skupin projevů (chování). Rozlišili osm dimenzí, které tvoří i jednotlivé škály dotazníku (viz Tabulka 21 - pět druhů/kategorií *agresivity* (fyzická, nepřímá a verbální agrese, iritabilita a negativismus), dva druhy *hostility* (resentiment a podezíravost) a dodatečně byla přidána ještě kategorie - *pocity viny*. Výše zmíněné škály byly stanoveny a priori, bez použití faktorové analýzy, tj. bez empirického podložení a pozdější výsledky faktorové analýzy umožnily extrahovat dva faktory – první sycen resentimentem a podezíravostí (u žen více pocitem viny), který nazvaly *hostilitou*. Druhý faktor: agrese/agresivnost (*aggressiveness*) definovali fyzickou agresí verbální, nepřímou agresí, a také je sycen iritabilitou; u žen více negativismem.

Obrázek 60: Ukázka položky z inventáře BDI

Inventář je sestaven ze 75 výroků, viz ukázka Obrázek 60, se kterými vyšetřovaná vyjadřuje svůj souhlas („ano, toto tvrzení o mně platí“) nebo nesouhlas. Technika nemá škálu validity - položky zde byly konstruovány s cílem minimalizovat snahy zkoumaných osob o stylizaci do sociálně žádoucí podoby: např. položce je konstatováno, že k projevům agrese již došlo, a vyjádření názorů se zaměřuje pouze na jejich podobu, někdy položka agresivní chování ospravedlňuje a snaží se používat fráze a idiomy z běžného života. V jednotlivých položkách inventáře se agresivní chování předpokládá jako samozřejmé anebo se stylizací položek chování ospravedlňuje tak, aby vyšetřovaný jedinec připustil i chování, které je sociálně nežádoucí. Své uplatnění našla technika ve forenzní a penitenciární psychologii; její použití jako výzkumné techniky spíše než diferenciatně diagnostické.

U nás byla metoda ověřena na vězeňské populaci (Čepelák, 1982; Čepelák, 1984; Čepelák, 1969), kdy bylo dotazníkem mj. zjištěno, že při vstupním vyšetření měli recidivisté v průměru vyšší celkový skóre agresivity a hostility než prvovězňáci. Po roce věznění se při retestování těchto osob u recidivistů zvýšil skóre fyzické agresivity, u prvovězňáckých hodnoty ve škále

iritabilita a verbální agresivita. Inventář BDI byl součástí testové baterie výzkumu, který byl v IKSP realizován v letech 2008 - 2011 (Marešová a kol., 2011, v tisku).

Na faktorové analýze položek výše uvedené techniky je založen **Inventář agresivity** (BPAQ (Buss & Perry, 1992), který byl publikován v devadesátých letech minulého století. Agresivně-hostilní jednání zde člení do čtyř škál, hlavních faktorů – fyzická agrese, verbální agrese, hostilita a hněv (*anger* jako zlostný hněv, vztek), srov. Tabulka 21.

Dotazník má 29 položek a inovací prošla forma odpovědí na položky. Byl použit Likertův formát a vyšetřovaná osoba má na škále vyznačit, do jaké míry ji uvedené položky charakterizují (Obrázek 61). V reprezentativní studii u běžné populace byl prokázán vyšší skóre fyzické a verbální agrese u mužů, oproti ženám, ale neprokázal se rozdíl mezi pohlavím ve škálách hostility a hněv (*anger*).

Obrázek 61: Ukázka položky z inventáře agresivity BPAQ (Buss & Perry, 1992; cit dle Hrdličková, 2008)

vůbec pro mě neplatí	1	2	3	4	5	úplně mě vystihuje
Mám problémy kontrolovat své nálady.			1 2 3 4 5			
Když jsem frustrovaný, dám své podráždění znát.			1 2 3 4 5			
Někdy mám pocit, že se mi lidé za zády smějí.			1 2 3 4 5			

Krátká, screeningová dvanáctipoložková forma dotazníku (Buss-Perry Aggression Questionnaire, BPAQ-SF) byla vytvořena Bryantem a Smithem (2001) modifikována a potvrzena konfirmatorní faktorovou analýzou na vzorku pachatelů s duševní poruchou Diamondovou, Wangem a Buffington-Vollumová (2005). V následující studii byl nástroj validizován na souboru obecné vězeňské populace - 1181 mužů a 435 žen ve výkonu trestu odnětí svobody (Diamond & Magaletta, 2006). Konfirmatorní faktorová analýza podpořila čtyř faktorovou strukturu nástroje. O možnostech inventáře blíže pojednává také studie Gereviche a kol. (2007) a pokusy o experimentální převod/překlad najdeme i u nás (např. Hrdličková (2008).

2.3.2. Jednodimenzionální osobnostní dotazníky

Jednodimenzionální dotazníky se zabývají měřením funkčních jednotek v rámci jedné složky osobnosti a nezachycují celkovou strukturu osobnosti. Neznamená to, že by měly jen jednu škálu, ale že měří/mapují jednu kvalitu (např. dotazníky zaměřené na zmapování postojů, zájmů a hodnotové orientace, dotazníky životní spokojenosti, dotazníky zaměřené na strategie zvládnání stresu a zátěžových situací, na symptomatiku úzkosti (úzkostnosti) a strachu, neurotických tendencí v osobnosti, dotazníky určené k zjištění agresivních komponent apod.

Dotazníky mapující životní spokojenost, smysluplnost života či kvalitu života

K zachycení obrazu celkové životní spokojenosti jedince, čímž je míněno individuální (subjektivní) posouzení minulých a současných životních podmínek a perspektivy do budoucnosti, slouží **Dotazník životní spokojenosti** (Fahrenberg, Myrtek, & Schumacher, 2001). Na jednotlivé položky vyšetřovaná osoba odpovídá na sedmibodové stupnici (viz Obrázek 62) a na základě dosažených skóre lze „vypočítat“ nejen index celkové životní spokojenosti, i míru subjektivně prožívané spokojenosti v jednotlivých oblastech, viz Tabulka 22.

Obrázek 62: Ukázka zácvičné úlohy - Dotazník životní spokojenosti (Fahrenberg, Myrtek, & Schumacher, 2001)

Zaškrtněte prosím u každého z tvrzení na následujících stranách vždy to číslo, které nejvíce odpovídá vaší spokojenosti ve vztahu k danému tvrzení.

Příklad:	①	②	③	④ ani spokojen(a) ani nespokojen(a)	⑤	⑥	⑦
	velmi nespokojen(a)	nespokojen(a)	spíše nespokojen(a)	spíše spokojen(a)	spíše spokojen(a)	spokojen(a)	velmi spokojen(a)
S počasím jsem ...				X			

Tabulka 22: Dotazník životní spokojenosti – škály (Fahrenberg, Myrtek, & Schumacher, 2001)

Zdraví

- Osoby s vysokou hodnotou v této škále jsou spokojeny se svým celkovým zdravotním stavem, se svou duševní i tělesnou kondicí, se svou fyzickou výkonností a odolností proti nemocem. To zahrnuje i příp. bolesti a nemoci. (*"Se svou fyzickou kondicí jsem ..."*)

Práce a povolání.

- Osoby s vysokou škálovou hodnotou jsou spokojeny se svou pozicí v zaměstnání, se svými úspěchy a s možnostmi vzestupu. Pozitivně hodnotí jistotu své profesionální budoucnosti a jsou spokojeny s mírou požadavků a zátěže v zaměstnání. (*"Se svou pozicí v zaměstnání jsem ..."*)

Finanční situace

- Osoby s vysokou škálovou hodnotou považují svůj příjem, výši svého majetku a svůj životní standard za uspokojující. To platí také pro zajištění existence, možnost výdělků v budoucnosti a zajištění ve stáří. Tomu odpovídá spokojenost s finančními možnostmi rodiny (*"Se svým majetkem jsem ..."*)

Volný čas

- Osoby s vysokou škálovou hodnotou jsou spokojeny jak s délkou, tak s kvalitou svého volného času a své dovolené. Dobu, kterou mají k dispozici pro koníčky a pro blízké osoby, hodnotí pozitivně, stejně jako celkovou pestrost ve volném čase. (*"S kvalitou odpočinku ve volném čase během týdne a o víkendech jsem ..."*)

Manželství a partnerství

- Osoby s vysokou škálovou hodnotou jsou v podstatných aspektech svého manželství, resp. svého partnerského života spokojeny s požadavky, se společnými aktivitami, s partnerovou otevřeností, pochopením a ochotou pomáhat, s něžností a bezpečím. (*"S pochopením, které má pro mne můj partner/moje partnerka, jsem..."*)

Vztah k vlastním dětem

- Osoby s vysokou škálovou hodnotou hodnotí vztahy k vlastním dětem celkově pozitivně. Jsou spokojeny se svým vlivem na děti, se společnými aktivitami a s tím, jak si jich děti cení. (*"Pomyslím-li na to, jak vycházím se svými dětmi, jsem ..."*)

Vlastní osoba

- Osoby s vysokou škálovou hodnotou jsou spokojeny s mnoha aspekty své osoby: se svým vzhledem, svými schopnostmi, charakterem, svou vitalitou a sebevědomím. K tomu patří také hodnocení způsobu života, který až doposud vedly, a vycházení s ostatními lidmi. (*"Se svými schopnostmi a dovednostmi jsem ..."*)

Sexualita

- Osoby s vysokou škálovou hodnotou pozitivně hodnotí svou fyzickou atraktivitu a jsou spokojeny se svou sexuální výkonností, svými sexuálními kontakty a sexuálními reakcemi. To zahrnuje možnost otevřeně hovořit o oblasti sexuality a obecně sexuální harmonii s partnerem. (*"Pomyslím-li na soulad s partnerem v oblasti sexuality, jsem..."*)

Přátelé, známí, příbuzní

- Osoby s vysokou škálovou hodnotou jsou spokojeny se svými sociálními vztahy, tzn. s kruhem svých přátel a známých, se svými příbuznými a se svými kontakty se sousedy. Pozitivně hodnoceny jsou sociální aktivity a společenská angažovanost a obecně četnost stvků s ostatními. (*"S kontaktem se svými příbuznými jsem ..."*)

Bydlení

- Osoby s vysokou hodnotou jsou spokojeny se svými bytovými podmínkami, tzn. s velikostí, stavem a polohou bytu, s dostupností dopravních prostředků, s náklady, stejně jako obecně se standardem bydlení. (*"S výdaji za bydlení (nájemné, příp. splátky) jsem ..."*)

Test životních cílů/test smyslu života (PIL, Purpose in Life) (Crumbaugh, 1968) zjišťuje stupeň či míru uspokojení potřeby smyslu života. Technika obsahuje položky, které vyjadřují názory a pocity na kterých vyšetřovaná osoba posuzuje, hodnotí a vyjadřuje svůj vztah k

Obrázek 63: Ukázka položky - Test smyslu života (zdroj: Marešová 2004)

1.	Jsem obvykle:						
Zcela znuděná	1	2	3	4	5	6	7 nadšená

životním cílům, úspěchům a neúspěchům, smrti, ke každodenním událostem a k vlastní budoucnosti. Intenzitu svého postoje hodnotí na sedmi bodové škále, ukázka Obrázek 63. Součet bodových hodnot všech položek se považuje za míru uspokojení potřeby života (čím vyšší je tento součet, tím větší je uspokojení potřeby smyslu života a naopak). V penologických výzkumech (srov. např. Čepelák a Dobešová (1979), Čepelák & Urbanová, (1969)) byla poměrně často použita zmapování představ u odsouzených - o jejich budoucnosti po propuštění z výkonu trestu. Pro penitenciární praxi se osvědčilo uvádět výsledky detailněji a podat tím podrobnější obraz o jednotlivých faktorech uspokojení/neuspokojení potřeby smyslu života vyšetřované osoby nebo skupiny vyšetř. osob. Grafické profily vyšetřených jednotlivců nebo skupin podle jednotlivých položek PIL mají význam jednak pro diagnostiku samu, neboť jednotlivé položky mají pro vystižení stupně uspokojení potřeby smyslu života nestejný význam, jednak pro výchovné působení, v němž se v rámci individuální a skupinové práce věnuje pozornost postupně problematice jednotlivých položek (Křivohlavý J., 2006, str. 72-73).

Výsledky získané dotazníkem zjišťujícím představy odsouzených o vlastní budoucnosti v posledních letech jsou uvedeny v publikacích IKSP (Marešová, Kotulan, & Martinková, 2004, 2008). Jedna byla zaměřena na prvotrestané pachatele (2004) a ve druhém výzkumu byla technika zařazena mezi techniky, kterými byla analyzována skupina odsouzených žen ve výkonu trestu odnětí svobody (2008). Autoři na základě dat získaných touto technikou, došli k následujícím zjištěním (Marešová, Kotulan, & Martinková).

„...Celkově z odpovědí prvovězněných ve vztahu k vlastní budoucnosti čišel optimismus a přesvědčení, že po propuštění z vězení je čeká úspěšný život. Tyto výsledky testu smyslu života jsou v ostrém kontrastu s výsledky šetření provedených stejnou technikou u vězňů v 70. a 80. letech (srov. Dobešová 1979). Tehdy byly z výzkumu vyvozovány závěry o existenciální frustraci zkoumaných odsouzených. V tu dobu zkoumaní odsouzení charakterizovali svůj život jako prázdný nudný a bez jasných cílů. V dosahování životních úspěchu stavěli na první místo majetek, na budoucnost se nezaměřovali. Důležitější pro ně byl malý prospěch v přítomnosti, než velká odměna v budoucnosti (Marešová, Kotulan, & Martinková, 2004, str. 107).

„...Při hodnocení výsledku testu byla sledována mj. odlišnost či shoda odpovědí jak mezi prvovězněnými z obou věznic navzájem, tak u opakovaně vězněných (tj. podle jejich kmenových věznic). Výraznější odlišnosti mezi respondenty obou věznic se nevyskytovaly. Tento fakt zvýšil, dle našeho mínění, důvěryhodnost získaných poznatků. Z vyhodnocení dotazníku jednoznačně vyplynulo, že prvověznění respondenti se cítili ve výkonu trestu emotivně více angažovaní než recidivisté. Prvověznění bodovali na celé škále od „jsem zde zcela znuděný,“ až po „jsem nadšený,“ jen jedna odpověď byla ve středu stupnice (ani-ani). Recidivisté nebodovali na krajních stupních vůbec a téměř polovina se zařadila do středu: tj. ani znuděný, ani nadšený...“ „Pokud jde o hodnocení kvality vlastního života, tak zde takové rozlišení mezi skupinami nebylo. U obou skupin respondentu převažoval názor, že život se jim zdá zajímavý. Všichni prvověznění měli do života jasné cíle a plány, několik recidivistů však uvádělo, že žádné

životní cíle a plány do budoucnosti nemá. Své osobní existence si všichni až na 3 výjimky cenili a zdálo se jim i ve vedení účelná.“ (Marešová, Kotulan, & Martinková, 2004, str. 106).

„... Výsledky testu smyslu života jak u žen, tak i u mužů, jsou v ostrém kontrastu s výsledky šetření provedených stejnou technikou u vězňů v 70. a 80. letech (srov. např. Dobešová 1979). Tehdy byly z výzkumu vyvozovány závěry o existenciální frustraci respondentů. V tu dobu zkoumaní vězni charakterizovali svůj život jako prázdný, nudný, bez jasných cílů. V dosahování životních úspěchů stavěli na první místo majetek, na budoucnost se nezaměřovali. Důležitější pro ně byl malý prospěch v přítomnosti, než velká odměna v budoucnosti...“ (Marešová, Kotulan, & Martinková, 2008, str. 175).

Knoblochův **Dotazník životní spokojenosti/nespokojenosti (ŽIS-ŽIN)** obsahuje 20 okolností, které mohou přispívat ke spokojenosti či nespokojenosti jedince. K životním okolnostem patří: zdravotní stav duševní a tělesný, povahové vlastnosti, tělesný vzhled, manželství, mimopracovní zájmy aj. Vyšetřovaná osoba označuje počet nepříznivých okolností, které se v jeho životě objevily a současně intenzitu, v jaké jsou tyto nepříznivé okolnosti přítomny a také jak moc na něj tyto okolnosti působí. Součástí dotazníku ŽIS je samostatná šestibodová stupnice, na které může osoba vyjádřit svůj názor či odhad své životní spokojenosti: *Se svým životem jsem velmi spokojen – rozhodně převažuje spokojenost – spíše spokojený než nespokojený – spíše nespokojený než spokojený – rozhodně převažuje nespokojenost – velmi nespokojený, nešťastný.* Technika byla používána nejen v klinických podmínkách, ale také právě v penologicky zaměřených výzkumech (více viz Čepelák 1982).

V poslední době byla u nás uvedena ještě např. **Existenciální škála** (Längle, Orgler, & Kundi, 2001). Jedná se o sebezposuzovací dotazník, který zjišťuje kompetence osoby zacházet se sebou samým a se světem. Neměří se psychické vlastnosti, ale "kompetence osoby zacházet se sebou a se světem", zjišťuje se připravenost zvládat těžkosti života, mapuje se „schopnost člověka k existenci“ Jako čtyři podmínky smysluplného žití pracuje nástroj s dimenzemi: sebedodstup, sebezpřesah, svobodu a zodpovědnost.

Některé techniky zaměřené na zjištění úzkosti a úzkostnosti a neurotických tendencí

K používaným psychodiagnostickým nástrojům, které mapují anxiózní symptomatiku a

Úzkost (anxieta) - strach bez předmětu. Jde o nepříjemný emoční stav doprovázený psychickými i tělesnými znaky odpovídajícími strachu, aniž je známa příčina.

Úzkostnost (anxiozita) je stavem bezpředmětného strachu, kdy jedinec cítí vnitřní napětí, neklid a obavy bez znalosti objektu, kterým je vyvolává (Hartl & Hartlová, 2010, str. 43); je trvalejší charakteristikou jedince a představuje míru pohotovosti k úzkostnému prožívání a chování (Vymětal, 2000). Jde o stálou pohotovost reagovat strachem

Úzkostnost jako rys souvisí s individuální náchylností k prožívání úzkosti a **úzkost** jako stav vyjadřuje momentální prožívání – aktuální pocit úzkosti

mohou být využity při výzkumných studiích, rozhodně patří Spielbergův inventář **STAI** (*State-Trait Anxiety Inventory*); u nás vyšla upravená verze se standardizací p (Müllner, Ruisel, & Farkaš, 1980). Jde o dotazník zaměřený na měření úzkosti a úzkostnosti, který diferencuje mezi dočasnou/situační úzkostí (jako aktuálním psychickým stavem) a obecnějším/trvalejším rysem – úzkostností. Nástroj je tvořen dvěma dvaceti položkovými škálami, které vznikly psychometrickým zpracováním jiných dotazníků. Na výsledných dvaceti výrocích/položkách vyšetřovaná osoba vyjadřuje míru souhlasu či nesouhlasu na čtyřbodové škále (Obrázek 64,

Obrázek 64: Ukázka položky inventáře STAI (X-1)

		Vůbec ne	Jen trochu	Dost	Velmi
1.	Jsem klidný.	1	2	3	4

Obrázek 65: Ukázka položky inventáře STAI (X-2)

		Téměř nikdy	Někdy	Často	Skoro vždy
21.	Cítím se příjemně.	1	2	3	4

65). Škála označená jako X-1 je určena k měření aktuálního stavu vyšetřované osoby, sleduje subjektivní, vědomé pocity napětí, tenze, nervozity, strachu a obav. Osoba vypovídá o tom „Jak se cítí právě teď“ (Obrázek 64). Škála X-2 mapuje trvalejší charakteristiku osobnosti (úzkostnost, respektive sklon k prožívání úzkosti), tedy to, jak se osoba cítí obvykle (ukázka Obrázek 65). Předpokládaná míra úzkosti (X-1) a úzkostnosti (X-2) je vyjádřena skórem, který

může nabývat hodnotu 20 až 80 a čím vyšší skóre zkoumaná osoba získá, tím vyšší je u ní předpokládaná úzkostnost jako rys. Zhodnocení psychometrických charakteristik inventáře a restandardizaci části X-2 (úzkostnost jako rys) realizovali v nedávné době na Slovensku (Heretik A. , Ritomský, Novotný, Heretik, & Pečeňák, 2009). Výstupem se stal návrh nových norem, včetně komentáře k charakteristikám metody z hlediska konstruktů úzkosti.

Jednodimenzionální sebehodnotící technika - **Škála klasické sociálně situační anxiety a trémy** (KSAT, (Kondáš, 1973)) nerozlišuje mezi strachem a úzkostí, ale umožňuje zachytit oblast a stupeň negativního citového reagování na vybrané typické objekty a situace (ukázka viz Obrázek 66), které mohou evokovat obavy a úzkost (anxietu). Obsahuje 31 položek, které se týkají konkrétních objektů klasických fobií/strachů, situací trémy a sociálně-interpersonálních situací. Nástroj je určen ke zjišťování „předmětného a situačního nepříjemného zážitku“. Existuje ve třech verzích, kdy první je určena pro děti a mládež, druhá pro dospělé a třetí pro somaticky nemocné klienty.

Obrázek 66: Ukázka z dotazníku, zácvičná úloha (KSAT, Kondáš, 1973)

	skoro ne	trochu	dost	hodně	velmi
1. Vidět žabu – ropuchu	1	2	3	4	5

Na neurotické tendence - somatické symptomy - je zaměřen jednodimenzionální dotazník **MMQ** (*Maudsley Medical Questionnaire*), který vychází z přesvědčení, že neurotici raději vypovídají o tělesných obtížích než o psychických problémech. Na výsledcích inventáře ale nelze postavit diagnózu. Inventář se skládá z 38 tvrzení, zjišťujících neurotické tendence (viz Obrázek 67) a z 18 položek, které tvoří škálu lži (ukázka položky Obrázek 68). Vyšetřovaná osoba zaškrtnává jednu z možností (*ano-ne*), která podle ní lépe vystihuje skutečnost. Tendence

Obrázek 67: Ukázka položek inventáře MMQ

V některých situacích začínám koktat.
 Trpím silnými bolestmi hlavy
 Mám málo sebedůvěry.

Obrázek 68: Ukázka položek "L škály" inventáře MMQ

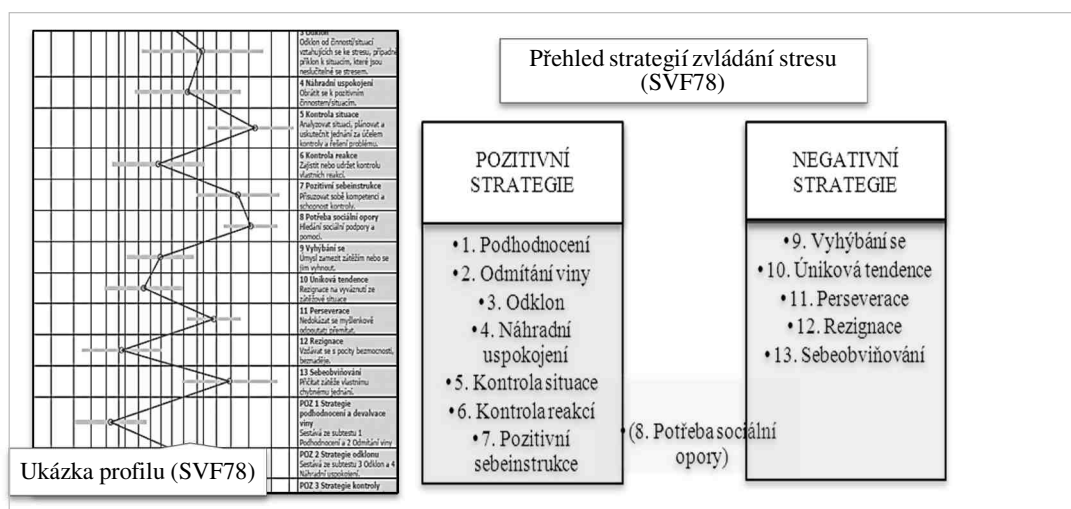
Tu a tam rád trochu zalžu.
 Někdy přijdu pozdě na schůzku nebo do práce.

odpovídat “ne” na L-škále naznačuje pro tendenci jevit se v lepším světle; přítomnost neurotických tendencí v osobnosti. U nás není technika restandardizována. **Neurotický dotazník (N-5)** vytvořený Knoblochem a Hausnerem se nejčastěji používá jako screening při výběru a rozlišení osob s neurotickými rysy; použití má i při sledování změn neurotické symptomatologie v průběhu terapie. Osoba zaškrťává v seznamu 33 symptomů ty, kterými trpí v posledních dnech a zároveň označuje jejich intenzitu na třibodové škále. Patří sem: poruchy spánku, únava a vyčerpání, špatná paměť, bušení srdce, dechové obtíže, vtíravé myšlenky aj.

Coping a strategie zvládání zátěžových situací

Sebeposuzovací inventář - **Strategie zvládání stresu (SVF 78)**, (Janke & Erdmann, 2002) - patří k nástrojům, které umožňují zachytit variabilitu způsobů, které vyšetřovaná/testovaná osoba rozvíjí a uplatňuje při zpracování a zvládání zátěžových situací⁵⁵. Prostřednictvím seznamu tvrzení, na které testovaná osoba odpovídá (ukázka položky viz Obrázek 70), sleduje tato technika 13 škál (přehled pozitivních a negativních strategií zvládání viz Obrázek 69, vpravo). Výsledky, které jsou prezentovány také ve formě profilu (viz Obrázek 69 vlevo) nabídnou konfiguraci pozitivních/adaptivních a maladaptivních strategií, které osoba užívá při zvládání zátěžových situací (k redukci stresu, tzv. pozitivní strategie nebo negativní strategie – které vedou k jeho zesílení). Vychází se zde z předpokladu, že strategie určité osoby při zpracování

Obrázek 69: Ukázka vyhodnocení SVF78 – profil dle PC vyhodnocení (Hogrefe-Testcentrum) a přehled jednotlivých strategií zvládání stresu (zdroj Janke & Erdmann, 2002)

⁵⁵ Stres = fyziologická odpověď organismu na nadměrnou zátěž. Psycho-somatické dění, které se z hlediska intenzity či trvání odchyluje od individuálně daného normálního stavu.

Obrázek 70: Ukázka zácvičné úlohy dotazníku SVF 78 (Janke & Erdmann, 2002)

Příklad:
 Když jsem něčím nebo někým poškozen(a), vnitřně rozrušen(a), nebo vyveden(a) z míry

	vůbec ne	spíše ne	málokdy	pravděpodobně	velmi pravděpodobně
... zajdu navštívit dobré přátele nebo známé	0	1	2	X	4

V tomto případě je označeno číslo 3 (pravděpodobně). To znamená, že „navštívit dobré přátele nebo známé“ pravděpodobně odpovídá Vašemu způsobu reagování v této situaci.

stresu jsou natolik vědomé, že je lze pomocí dotazníku zjistit a využití má inventář např. výzkumu - srovnávání skupin, které jsou vystaveny urč. formám zátěže apod

V této souvislosti zmíníme ještě dotazník **Strategií chování v náročných životních situacích** (SPNS), který byl vytvořen pro výzkumné účely a experimentálně ověřen slovenskými autory (Frankovský, 1997, str. 64). Na šestibodové škále vyšetřovaná osoba sděluje, zda by takový způsob či postup řešení v dané situaci použila či nikoli (ukázka situace č. 1 a tři možnosti jejího řešení, viz Obrázek 71). Zjišťují se tak dimenze jako: tendence k úniku či vyhýbání se řešení (pasivita), vyhledání sociální podpory anebo orientace na samostatné (vy)řešení náročné situace

Také následující techniky, které nerepresentují standardizované psychodiagnostické testy a

Obrázek71: Ukázka položky dotazníku SPNS (Frankovský, 1997)

Popis situace:	určitě ano	ano	spíše ano	spíše ne	ne	určitě ano
1. Neudělali jste důležitou zkoušku, na kterou jste se velmi dlouho připravovali.						
• Neudělám nic a hledám rozptýlení, abych na to zapomněl/a						
• Poradím se s druhými lidmi jak postupovat a požádám je o pomoc a podporu						
• Zmobilizuji se, promyslím si postup a pustím se do řešení problému						

kteřé byly vytvořeny pro výzkumné účely, si zaslouží pozornost. Jednou z nich je **škála iracionálních přesvědčení** - IPA (Kondáš & Kordašová, 2000). Testovaná osoba na pětibodové škále vyjadřuje míru svého souhlasu či nesouhlasu s předloženými výroky (5 – *jsem přesvědčen (a), že to tak je*, 4 – *myslím si, že to tak je*, 3 – *nevím, jestli to tak je nebo není*, 2 – *myslím si, že to tak není*, 1 – *jsem přesvědčena, že to tak není*).

Měření iracionálních přesvědčení pomocí této slovenské techniky informuje o faktorech označených jako: bezmocnost, idealizace, perfekcionismus, externí vulnerabilita a negativní očekávání (blíže např. Kordačová, 2003). Skóre, dosažené v jednotlivých subškálách, souhrnně vyjadřuje celkovou míru iracionálního myšlení (přesvědčení) u vyšetřované osoby.

Obrázek 72: Ukázka položek, záznamový arch škály IPA (Ivanovičová & Kordačová, 2007)

1.	Štěstí je zásadně věcí náhody.	5	4	3	2	1
2.	Úsilí o sebezdokonalování bývá zpravidla neúspěšné.	5	4	3	2	1
3.	I nejlepší přítel časem zklame a selže.	5	4	3	2	1
4.	Svědomy nedovolí člověku zapomenout na nesprávné chování ani po letech.	5	4	3	2	1

Pro výzkumné účely byl přeložen nizozemský **Inventář iracionálních přesvědčení** (IBI (Koopmans, Sanderman, Timmerman, & Emmelkamp, 1994)) a spolu s předchozím nástrojem byly psychometrické charakteristiky obou označeny a hodnoceny jako dostatečné pro další výzkumné použití (více Ivanovičová & Kordačová, 2007). Možnosti využití v penologickém prostředí signalizují výsledky korelační studie realizované u skupiny pachatelů ve výkonu trestu – potvrzena existence vztahu mezi osobnostním stylem (zjišťováno inventářem PSSI, viz výše v textu, str. 116), jejich kognitivními makrosystémy a iracionálními přesvědčeními, zjišťované právě inventářem IBI a škálou na zjišťování iracionálních přesvědčení IPA (Ivanovičová, 2007,

str. 23).

<p>Styly kriminální myšlení (dle Walters & White, 1989)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zmírňování, které umožňuje pachateli negovat odpovědnost za vlastní činy • Odblokování směřující k překonání úzkosti z následků vlastního chování, • Oprávnění odrážející pocit osobní privilegovanosti a nadřazenosti • Orientace na moc a černobílé vidění reality • Sentimentalita označující povrchní citovost, která má za cíl udržení pozitivního sebeobrazu pachatele o sobě samém (nestálým a egocentrickým způsobem) • Superoptimismus odrážející nerealistické postoje k sobě a svým schopnostem • Kognitivní tupost (lenost), neschopnost snášet nudu a s tím související vyhledávání vnější stimulace (<i>sensation seeking</i>) • Diskontinuita jako neschopnost cílesměrnosti, neudrží zaměření svých činností

Na závěr této pasáže ještě připojíme poznámku o **Inventáři stylů kriminálního myšlení** (*Psychological Inventory of Criminal Thinking Style*), má podle nás silný potenciál v oblasti posuzování osobnosti pachatelů. Jedná se o 80ti položkovou sebesposuzovací techniku, která mapuje osm stylů (či chyb) myšlení, o kterých se předpokládá, že posilují, podporují a udržují kriminální životní styl pachatele. V IKSP připravujeme instrument k pilotnímu, experimentálnímu ověření na naši kriminální

populaci (tzn. převod, souhlas autora, psychometrické procedury apod.). Možnosti inventáře jsou nejen v oblasti výzkumu, ale i ve forenzně psychologické a penologické oblasti. Technika je

založena na Waltersově teorii. Např. mezi vzorce chování, kde se projevují kognitivní styly (rysy) typické pro kriminální recidivisty, patří: *sklon k porušování sociálních norem* (zmírňování a odblokování) *interpersonální bezohlednost* (privilegovanost a orientace na moc), *nezdrženlivost* (sentimentalita a superoptimismus) a *neodpovědnost* (kognitivní tupost spolu s diskontinuitou), srov. Netík, Netíková, & Hájek, 1997.

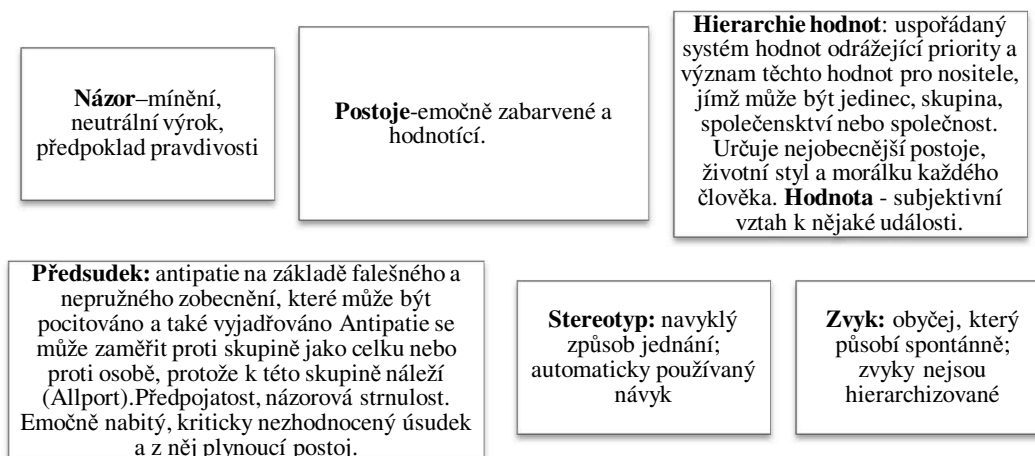
Škála vyhledávání rizika (SSS, *Sensation Seeking Scale*), která je v současné době k dispozici jako forma IV nebo forma V; srov. (Zuckerman & Stelmack, 2004); není standardizovaným psychodiagnostickým testem. Pro výzkumné sondy je však tato technika vhodným doplňkem diagnostiky osobnosti zjištěné např. pomocí MMPI-2 nebo NEOPI-R. Je určena k měření čtyř faktorů/subškál. Subškála vyhledávání napětí a dobrodružství (*Thrill and Adventure Seeking*) jako vyhledávání zážitků, které mají v sobě potenciál nebezpečnosti, dobrodružnosti či rychlosti (např. snaha vyniknout v adrenalinových-rizikových sportech apod.); položky této subškály vyjadřují touhu angažovat se v aktivitách, které obsahují prvky nebezpečí a rychlosti. Většina aktivit je sociálně akceptovatelná. Druhou dimenzí je subškála vyhledávání prožitků (*Experience Seeking*), která pravděpodobně měří spíše hledání zážitků/zkušeností (smyslových i myšlenkových), spíše než autonomní aktivit nebezpečí. Zahrnuje např. neobvyklé oblékání a chování, užívání látek alterujících psychiku, setkávání a sdružování s nekonvenčními lidmi, „dobrodružné cestování“ – nekonformní životní styl a nevšímavost k „iracionální“ autoritě apod. Třetím faktorem je disinhibice, která je spjata s vyhledáváním požitků, které jsou spojeny s „nevázaným“ životním stylem (sociálním, sexuálním), vyhledávání sexuálních partnerů a promiskuita, večírkové opíjení se (sociální pití) apod. Posledním faktorem je subškála citlivosti na nudu či averze k rutině a nudě (*Boredom Susceptibility*). Položky této subškály naznačují nelibost z opakování, neklid, když je prostředí neměnné; averze ke skutečnostem a situacím, které jsou stabilní a rutinní. Výsledný sumární skóre (SSS) určuje celkovou mírou vyhledávání vzrušení (srov. Doren, 1987, Zuckerman, 1996).

Obrázek 73: Ukázka položky - škála vyhledávání rizika (Zuckerman, 1979, dle (Buchtová, 2002, str. 73)

8.	A.	Rád bych si zkusil seskok padákem.
	B.	Nikdy bych nechtěl zkusit skočit z letadla, a •již s padákem, nebo bez něj.

Dotazníky zaměřené na zkoumání postojů, hodnotové orientace

Zkoumání hodnotové orientace představuje samo o sobě velmi rozsáhlý a složitý komplex, svou povahou multidisciplinární (viz Cejp, 2011). Zde se zmíníme pouze o některých technikách, které jsou uváděny v rámci psychodiagnostických nástrojů. Do problematiky

hodnotové orientace patří postoje, hodnotová hierarchie a charakter. **Postoje** mají integrativní úkol, utvrzují jedince ve vztazích a (v některých případech) posilují jedincovo sebevědomí. Mezi znaky postojů patří jejich: komplexnost (mají kognitivní, emocionální a konativní složku), konzistence (jsou pevné, stálé a soudržné), konsonance (souznění trsu postojů), intenzita anebo extrémnost. Vykazují značnou rezistenci vůči změně a konkrétní chování jedince nemusí nutně vyjadřovat jeho skutečný postoj. Postoje jsou někdy nesprávně ztotožňovány s motivy, které spíš aktivizují chování, zatímco postoj je to, co je v chování obsaženo. K diagnostice postojů se používají dotazníky, projektivní metody, psychodiagnostický rozhovor a velmi často techniky škálování a posuzovací stupnice; k nim krátce dále v textu, str. 144. Více k problematice výzkumu postojů ze sociálně psychologického pohledu odkazujeme např. na práci Výrosta (1989).

Hodnoty jsou jedním z mála psychologických konstruktů, které našly uplatnění napříč všemi sociálně-vědními obory, nicméně stále neexistuje konceptuální ani metodologická shoda v jejich nazírání a zjišťování, zvláště chceme-li určovat hodnotovou orientaci nejen jednotlivců, ale celých společenských a kulturních institucí. Zatímco postoj reprezentuje různá přesvědčení zaměřená na určitý subjekt nebo situaci, hodnota je jednotné přesvědčení, které intuitivně řídí jednání a usuzování napříč různými situacemi. Mají vliv na rozhodování a chování či jednání jedince i na jeho vnímání okolí a událostí. Hodnota - oproti postoji – je určitou nutností jednání. Pro studium hodnotového systému existuje mnoho technik – ale pokud je použita samostatně

(izolovaně), umožňuje pouze hrubou orientaci v hodnotovém systému vyšetřované osoby⁵⁶. **Analýza hodnot určité populace představuje velmi důležitý problém nejen z hlediska psychologie, ale i dalších oborů. Preference hodnot nemá normální rozložení. Pokud charakterizujeme skupinu pouze jediným hodnotovým žebříčkem, dopouštíme se zjednodušení, které pochopení hodnotových orientací ztěžuje (Osecká L., 1999, 2001).**

V obecné rovině je možné rozlišit dva hlavní modely systému hodnot. První, hierarchický

Obrázek 74: Terminální a instrumentální hodnoty

POHODLNÝ ŽIVOT	žít v dostatečnu	CTIŽADOSTIVÝ	velmi páný, usilující o úspěch
VZRUŠUJÍCÍ ŽIVOT	aktivní, podnětující život	VELKORYSÝ	ostobozemý od předrašků
PROSPŠNÝ ŽIVOT	pocit uvaleho přínosu	SCHOPNÝ	způsobý, vykonný
MÍROVÝ SVÉT	bez válek, sporu a poštického napětí	VESELÝ	bezstarostný, radostný
SVÉT KRÁSY	krása přírody a umění	ČISTOTNÝ	upravený, úhledný
ROVNOST	stejná příležitost pro všechny	ODVÁŽNÝ	hájící svá přesvědčení
ZABEZPEČENÍ RODINY	péče o milované osoby	SMOUVAVÝ	ochotný omlouvat druhé
SVOBODA	osobní nezávislost, svobodná volba	PROSPŠNÝ	pracující pro blaho druhých
ŠTŠSTÍ	bezvýhradná životní spokojenost	ČESTNÝ	upřímný, pravdomluvný
VNITRNÍ HARMONIE	seulad bez vnitřních rozperů	TVŮRČÍ	smělý, tvořivý
ZRALÁ LÁSKA	sexuální a duševní sbližení	NEZÁVISLÝ	na sebe spolehající, soběstačný
BLAHO NÁRODA	všestranné uspokojení ekonomických, sociálních a kulturních potřeb všeho národa	INTELEKTUÁLNÍ	inteligentní, s rychlých přehledem
POTŠŠENÍ	žít plný radosti a volba	ROZUMOVÝ	důsledný, logický
POCIT OSOBNÍ PISTOTY	nířím sechrošená zakotvenost	MILUJÍCÍ	láskyplný, něžný
SEBEÚČTA	vážení si sama sebe	POSLUŠNÝ	dbalý povinností, uctivý
SPOLEČENSKÉ ÚZNÁNÍ	obdiv, úcta, popularita, prestiž	ZDVOŘILÝ	dvorný, dobře vychovaný
OPRAVDOVÉ KAMARÁDSTVÍ	důvěrná přátelství	ODPOVŠDNÝ	spolehlivý, důvěryhodný
MOUDROST	vymřalé chápání života	SCHOPNÝ SEBEVLÁDÁNÍ	zdřičenlivý, ukázněný

model vychází z práce Morrise a uplatňuje se především v Rokeachově pojetí (Rokeach, 1973), druhý - kruhový model - je spjat především s prací Schwartze (více k druhému pojetí např. Schwartz & Bilsky, 1990).

Rokeachův inventář (test) **hierarchie hodnot** (*Rokeach Value Survey*) je určený ke zmapování hodnotové orientace a je založen na předpokladu, že názory, postoje a hodnoty jsou společně organizovány a tvoří funkčně integrovaný systém, takže změna v jedné části systému ovlivní ostatní části. To se projeví změnou v chování a jednání. Hodnoty cílové, tzv. terminální reprezentují žádaný (či ideální) konečný stav existence a hodnoty instrumentální zastupují žádaný způsob chování (viz Obrázek 74). Samotná technika je tvořena dvěma záznamovými listy, kdy každý obsahuje 18ti položkový seznam hodnot, které jsou seřazeny v abecedním pořádku; připojen je i její stručný popis. Úkolem vyšetřované osoby je uspořádat hodnoty (dopsat pořadí) podle důležitosti, jakou pro něj mají jako principy, kterými se v životě řídí.

⁵⁶ Pozn.: Při diagnostice je dobré se zaměřit také např. na analýzu motivů, životního stylu, použít komplexní osobnostní test či projektivní metody.

Používá se k výzkumným účelům, příp. ke kvalitativnímu hodnocení pro potřeby individuální diagnostiky (srov. Řehan & Cakirpaloglu (2000)).

„...mladí lidé ve věku 18-22 let jsou méně pragmaticky a hédonisticky orientovaní, než napovídá povrchní zkušenost. Z životních cílů preferují hodnoty jako svoboda, rodinné bezpečí, zralá láska, štěstí, upřímné přátelství, mír ve světě a vnitřní harmonie. Do skupiny hodnot s nejnižší preferencí patřily terminální hodnoty jako krása, pohodlný život, společenské uznání, spása duše a instrumentální hodnoty fantazie, smířlivost a poslušnost“ (Řehan & Cakirpaloglu, 2000).

Strukturu hodnot a potřeb u pachatelů ve výkonu trestu odnětí svobody zjišťoval Fischer a kol. (2008). Charakteristické rysy zjišťovali pomocí vlastní modifikace testu **nedokončených vět** (více k technice na str. 71), které byly zaměřeny na aktuálně prožívané potřeby a jejich manifestaci (soubor 347 osob). Jednotkou analýzy obsahu verbálních asociací zvolili výskyt a frekvenci sdělených potřeb.

„....U prvořazených se objevila výrazná manifestace potřeby seberealizace, v porovnání s osobami opakovaně ve výkonu trestu (dvakrát a více). Mladší vězni (do 26 let), oproti starším mužům, více preferovali materiální hodnoty, na které se zaměřovali také více svobodní jedinci, zatímco ženatí preferovali hodnoty morální. Trestaní s funkčním sociálním zázemím, prosazovali potřebu sounáležitosti a lásky, také se u nich objevily projevy viny a lítosti nad spáchanými delikty. Pro ty, kteří během výkonu trestu řádně pracují, vykonávají pravidelné zaměstnání, je důležitá hodnota seberealizace. Pachatelé trestných činů preferují hodnoty materiální (dostatek financí, majetek), hodnoty osobní jako je sociální prestiž, sebeúcta, seberealizace vystavěné na dostatečném materiálním zázemí, hodnoty liberální (mír, demokracie, svoboda) a hodnoty rodinné (životní partner, děti, láska). Pachatelé méně pozitivně přistupují k hodnotám jako je přátelství, zajímavá práce a užitečnost pro druhé....“ (Fischer, Raboch, & Žukov, 2008).

Postojové škály (posuzovací stupnice)

Na měření a škálování postojových a osobnostních proměnných existují různé metody – jako je metoda nucené volby, stupňového řazení, faktorově analytické metody nebo posuzování (*rating*) apod. Účelem postojových škál, které řadíme k posuzovacím škálám (*rating scale*), viz dále, což je „umístit“ osobu (příp. sebesama) někam na kontinuum souhlasu s předmětem dotyčného postoje (Kerlinger, 1972, str. 471 - 472). Musí splňovat některá kritéria (homogenitu, linearitu, stejné intervaly, validitu – platnost (měly by měřit to, co chceme měřit) a reliabilitu – spolehlivost, což znamená, že při opakovaném měření bychom měly získat stejné výsledky). Mezi hlavní typy postojových škál se řadí sumační škály (*summated rating scales; equal-appearing scales*), škály zjevně stejných intervalů a kumulační škály.

2. 4. POSUZOVACÍ STUPNICE

V rámci testových metod bývají posuzovací stupnice/škály (*rating scale*) vyčleňovány jako samostatná skupina metod. Zde se o nich tedy zmíníme pouze okrajově. Posuzovací škály **neslouží k diagnostice osobnosti - nejde o testy v užším slova smyslu**. Přestože nemají „hloubku“, kterou vykazují psychodiagnostické testy, některé vlastnosti psychometrických metod u nich najdeme (např. homogenitu, reliabilitu, validitu, kvantifikaci aj.). Jde o metodu sloužící k záznamu jednotlivých vlastností posuzované osoby nebo posuzovaného předmětu a to způsobem, který zajišťuje určitou objektivnost a dovoluje kvantitativní zachycení jevu (Svoboda (1999, str. 299). Bývají používány např. k zpřesnění či potvrzení diagnózy a své uplatnění mají zejména v rámci různých výzkumných šetření. Posuzovací stupnice lze definovat jako obecné metody či techniky, které lze použít pro měření různých jevů či procesů (Břicháček (1978, str. 14)), jako vymezené **kontinuum nebo rozměr, na němž nebo kolem něhož se umisťují úsudky**.

Škálování⁵⁷ označujeme použitím různých technik, postupů, které umožňují konstrukci škál a převod kvalitativních dat, s cílem zjistit a změřit jejich povahu (přiřazení číselné hodnoty jevům, které není možné přímo měřit na intervalové nebo poměrové stupnici - tvoří přechod od pojmů kvalitativních ke kvantitativním). Jde o numerické zpracování pořadových dat s cílem získat kvantitativní údaje, které umožňují případné další metrické postupy. Škálování může být součástí pozorování, dotazníku nebo i interview. Pojmy posuzovací stupnice a škála se v této souvislosti používají jako synonyma; srov. termín škála v textu str. 43 nebo přehled níže.

Škála jako	
1) Konkrétní nástroj (a postup) umožňující měřit a zjišťovat určitý jev, vlastnost, veličinu, některou jeho stránku nebo jeho intenzitu; tzn. jako technika pro posuzování nějaké veličiny (nezáleží na tom, jakou veličinu chceme měřit (např. škála následných intervalů)	2) Škála jako výsledek posouzení nebo měření nějaké veličiny (např. Škála na měření úzkosti, škála sebehodnocení).

Posuzování (*rating*) znamená odhad nebo hodnocení charakteristických vlastností nebo kvality dané osoby, nějakého postupu nebo nějaké věci, přičemž tento odhad má být přesný, úplný a prostý předsudků a očekávání ze strany posuzovatele (Hartl & Hartlová, 2004). Používá se ke zkoumání kvalit a charakteristik, které jsou subjektivní a pro něž neexistují objektivní

⁵⁷ Pozn.: V psychologii se striktně odděluje *teorie měření* od *škálování* (technika zjišťování číselných údajů).

techniky měření. Hodnota posouzení může být ovlivněna (zkreslena) chybami, které vyplývají ze samotné konstrukce škály, ale i pochybeními, která vzniknou při samotném posuzování (chyby a zkreslení v interpersonální percepci také v textu na str. 23). V obecné rovině lze jednotlivé stupnice a typy položky rozdělit do tří forem – souhlasu/nesouhlasu, nucené volby a pořadí (viz přehled).

- Položky „**souhlasu-nesouhlasu**“ mohou mít formu připouštějící jednu ze dvou/tří možných odpovědí (např. *ano* - ?- *ne*; *schvaluji* – *nemám názor* - *neschvaluji*; *ano-ne*) nebo připouštějící více než jednu volbu ze tří a více možných odpovědí (např. zaškrťovací seznam adjektiv)
- Stupňového **pořadí** či uspořádání (*rank order*) - Seřazení všech položek podle nějakého kritéria
 - Položky a stupnice **nucené volby**...

Podmínkou pro používání škály je existence přirozeného kontinua mezi krajními odpověďmi (jako např. „úplně souhlasím – vůbec nesouhlasím“ nebo „velmi málo – velmi mnoho“ či číslice 1 – 5 apod.). Posuzovací stupnice můžeme rozdělit např. podle jejich formy, podle způsobu jejich administrace či jejich obsahu - na **numerické** či **grafické**, nebo na **standardní, kumulované, sumační** nebo na **škály s nucenou volbou**.

Sebeposuzovací x objektivní škály

1. Subjektivní/sebeposuzovací škály

U sebeposuzovacích škál (*self rating scale*) osoba provádí posouzení sebe samé, tzn., že je subjektem i objektem posuzování. Břicháček (1978) tyto škály nazývá subjektivními. Nejčastěji jsou orientovány na zjištění nálady, emocionálního stavu, na sledování změn psychického stavu, úzkosti, zjištění míry prožitku depresivní rozlady, sociální adaptaci a srovnání před a po léčbě, apod. Na bázi sebeposouzení je postavena také konstrukce většiny osobnostních dotazníků (viz výše v textu, kapitola od str. 61). Z pohledu tohoto třídění (subjektivní versus objektivní) sem

Obrázek 75: Ukázka položek ze subjektivní - sebeposuzovací škály (Zung, 1965))

Zatrhnete možnost (✓) v odpovídajícím sloupci	málokdy	někdy	Celkem často	Většinu času
Cítím se na sklíčený/á a smutný/á.	1	2	3	4
Nejlépe se cítím ráno.	4	3	2	1
Mívám záchvaty pláče nebo se mi				

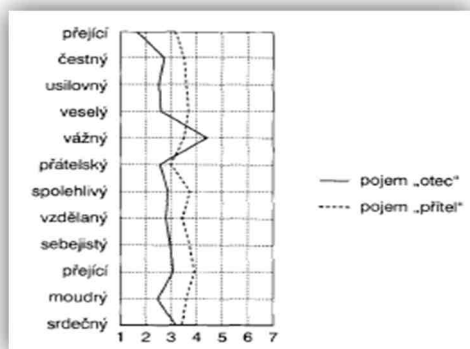
patří i řada speciálních technik, jako je sémantický diferenciál nebo subjektivní Q třídění (dále v textu). Jako příklad subjektivní posuzovací škály zde uvádíme v praxi používanou Zungovu škálu deprese⁵⁸ (viz Obrázek 75).

Technika **Q třídění** se používá v případě, když je třeba uspořádat větší množství položek v širokém rozpětí. Pracuje se zde sadou výroků (možných odpovědí na nějakou základní otázku) a svým charakterem připomíná dotazníkové šetření. Jednotlivé položky se předkládají posuzovateli, který je dle vlastního úsudku třídí do více hromádek (podle souhlasu, nesouhlasu apod.) nejčastěji se uvádí počet položek v rozsahu od 40 do 140. Q třídění slouží pro jemnější posouzení, vyžaduje ale značnou trpělivost a svědomitost ze strany posuzovatelů.

Sémantický diferenciál je označení pro hodnotící stupnice, které jsou používány k měření a zjišťování konotativních (subjektivních) významů slov.⁵⁹ Technika sémantického diferenciálu se používá v různých psychologických oborech, má velkou variabilitu a při sestavení nástroje je třeba dodržet pravidla pro její konstrukci (více např. Břicháček, 1978). Základem jsou pěti- sedmibodové stupnice, jejichž koncová zakončení tvoří bipolární adjektiva (např. *šťastný–nešťastný*, *aktivní–pasivní*, ukázka viz Obrázek 76). Úkolem posuzovatele je ohodnotit a na každé škále adjektiv umístit/označit na bodové stupnici podnětové slovo (např. slovo *já*) vzhledem k uvedeným adjektivům (viz ukázka Obrázek 76).

Obrázek 76: Ukázka sémantického diferenciálu, záznam. arch (Blatný, 2006)

Obrázek 77: Sémantický diferenciál – ukázka škálového profilu (dle Ferjenčík, 2000, str. 193).

Jak se jeví sám sobě?						
	1	2	3	4	5	
šťastný						nešťastný
silný						slabý
pasivní						aktivní
naoblíbený						oblíbený
průbojný						neprůbojný
správný						nesprávný
dobrý						špatný
příjemný						nepříjemný
špinavý						čistý
tvrdý						měkký
úspěšný						neúspěšný
prospěšný lidem						neprospěšný
schopný						neschopný
klidný						rovný
hazky						oškřivý
prátelský						neprátelský
nadáný						nemadáný
morální						nemorální
významný						bezvýznamný
společensky angažovaný						nespolečensky angažovaný
pravdivý						npravdivý
cenný						bezcný
jemný						hrubý
	1	2	3	4	5	

⁵⁸ Pozn.: Škála obsahuje 21 položek a hodnocení probíhá na čtyř bodové škále. Osoba si má přečíst tvrzení a rozhodnout se, které časové určení/jeho emoční stav nejlépe odpovídá jednotlivých výrokům během určitého období. V ukázce (Obrázek 75) zvýrazněny odpovědi, které jsou „očekávané“ u depresivního pacienta.

⁵⁹ Pozn.: V souč. době se jako sémantický diferenciál (ne zcela správně) označuje jakákoliv metoda obsahující bipolární dvojice adjektiv.

Při vyhodnocení je možné význam každého podnětového slova umístit do tzv. sémantického prostoru, který je vymezen třemi dimenzemi: hodnotící (adjektiva: *dobrý - špatný, příjemný - nepříjemný*), dimenze síly (*malý - velký, slabý - silný*), a dimenze aktivity (*pomalý - rychlý, aktivní - pasivní*). Vhodně zvoleným podnětovým slovem (např. spravedlnost, vina, mládí apod.) je pak možné metodu využít k měření postojů či ke studiu pozadí různých problémů (hodnot, emocí atd.). Technikou lze zjišťovat také změnu postojů (např. v oblasti sebepojetí) a to tím kvantifikovat posun, ke kterému došlo například během psychoterapie nebo v důsledku resocializačních opatření ve výkonu trestu odnětí svobody apod. (více Macek, Osecká 1996, Macek, Osecká, & Blatný, 1993). Spojením získaných škálových hodnot mezi vyšetřovanými jedinci nebo skupinami osob mohou vzniknout profily, které zobrazí rozdíly v postojích ke zkoumaným pojmům u sledovaných výzkumných souborů. V ukázce (Obrázek 77) profilů je např. znázorněno, jak se v sémantickém prostoru od sebe liší pojmy "otec" a "přítel" u devítiletých dětí (dle Ferjenčík, 2000, str. 193).

2. Objektivní posuzovací škály

Pokud je posuzovaná osoba pouze objektem posouzení, které je realizováno jinou osobou, mluví se o objektivních posuzovacích škálách (tzv. proxy-report). Je zřejmé, že i v tomto případě nelze zcela eliminovat vstup subjektivních faktorů ze strany posuzovatele a proto se využívá možnosti, kdy je stejný nástroj použit jak pro sebeposouzení, tak pro rating (posouzení) posuzovaného jedince druhou osobou (např. rodič hodnotí dítě a dítě posuzuje sebe samo). Při diagnostice ale existují i situace, kdy lze použít pouze tento typ posouzení (např. sledovaná osoba není schopna provést posouzení sama, zejm. v klinické psychologii při posuzování přítomnosti a míry psychotických symptomů např. u schizofrenních osob nebo odmítá spolupráci při vyšetření apod.). Stupnice mohou být vytvářeny ad hoc pro nejrůznější výzkumné účely (srov. rozdíl testy a osobnostní dotazníky jako psychometrické metody, výše v textu str. 45).

Obrázek 78: Ukázka objektivní posuzovací škály

	Není pravda	Zřídka	Občas	Velmi často
0 – nevyskytuje se				
1 – vyskytuje se velmi zřídka				
2 – vyskytuje se občas, nepravidelně				
3 – vyskytuje se velmi často				
U každé položky zakroužkujte pouze jednu možnost.				
1. Bývá smutný(á)	0	1	2	3
2. Nemívá z ničeho radost	0	1	2	3

Numerické – verbální – grafické posuzovací škály

V **numerických** škálách posuzovatel hodnotí zkoumaný jev, osobu či některou proměnnou přiřazením jednoho z čísel v řadě, které se mu zdá jako nejvhodnější. Obecně platí, že čím má škála více bodů, tím je „citlivější“; za optimální se považuje minimálně pět bodů na škále, často bývají škály sedmibodové (viz Obrázek 82). Na škále tvořené čísly respondent označí zatrhnutím, nakolik se blíží jeho osobní hodnocení tomu kterému z obou pólů.

Obrázek 82: Jednodimenzionální škály (numerická-verbální), verbální ukotvení

vůbec ne	spíše ne	možná	pravděpodobně	velmi pravděpodobně
0	1	2	3	4

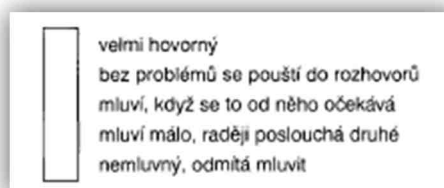
①	②	③	④	⑤	⑥	⑦
velmi nespokojen(a)	nespokojen(a)	spíše nespokojen(a)	ani spokojen(a) ani nespokojen(a)	spíše spokojen(a)	spokojen(a)	velmi spokojen(a)

Verbální zpřesnění numerických škál zvyšují jejich reliabilitu. Verbální ukotvení numerických škál mohou být různě obsírná. Někdy se používá pouze hesel, někdy je slovní doprovod obsírnější (např. „vždy“, „často“, „občas“, „zřídka“, „nikdy“ nebo pouze u „minimální“ a „maximální“ apod); více ke škálování a škálám Břicháček, 1978. Zatímco v případě numerických škál volí osoba „číslo“, u **grafických škál** má možnost umístit své posouzení na úsečku či horizontální přímku. Grafické škály mohou do instrumentu (např. dotazníku) vnést zpestření, jsou přehlednější variantou numerických škály

Obrázek 83 : Grafická posuzovací škála-ukázka „slider control“ (Page-Bucci,

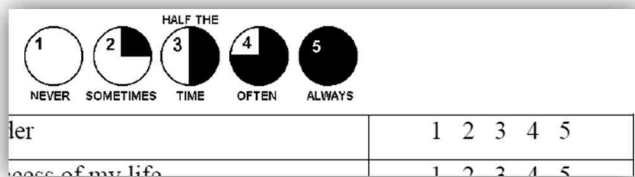

Obrázek 84: Ukázka grafické posuzovací škály (Ferjenčík, 2000, str. 166)

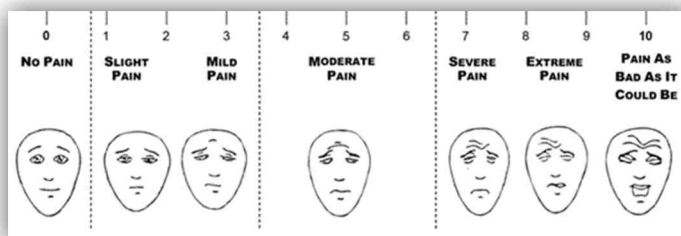
Grafická škála může být prezentována ve formě svislé čáry (srov. příklad Obrázek 84, kde posuzovatel křížkem označí míru, která podle jeho názoru odpovídá např. pozorovaným projevům chování.), obvykle se však grafické škály prezentují v horizontální poloze⁶². Kromě dvou základních směrů lze použít i nakloněných či spádových škál, kombinují se čáry, proužky, úsečky s popisnými výroky (spojité i nespojitě úseky, přesně vyznačená linie nebo jsou jednotlivé úseky rozčleněné na stejné intervaly apod.).

Obrázek 85 : Ukázka - grafická škála (Schoeman, 2003)

Koncové, příp. dělicí body (mezihodnoty) tak mohou být opět označeny čísly nebo verbálními charakteristikami, a pokud jsou u grafické škály verbálně zakotveny pouze koncové body, bez naznačených „mezihodnot“, je více zdůrazněna kontinuita. Posuzovací škála může být také administrována vyšetřované osobě pomocí počítače, přičemž vyšetřovaná osoba může vyjadřovat svou míru souhlasu či nesouhlasu s jednotlivými výroky nebo charakteristikami např. posouváním značky na homogenní ose (Obrázek 83, cílem takto konstruovaných škál je snaha omezit vliv chyb centrální tendence na odpovědi probanda i omezit tendenci k sociálně žádoucím odpovědím). Další možné varianty grafických posuzovacích stupnic nabízí ještě poslední dvě ukázky. Obrázek 85 kombinuje likertovskou škálu s verbálním ukotvením a pro „náznost“ doplňuje ještě grafickým prvkem. Můžeme se setkat také s „piktogramovou“ posuzovací grafickou škálou (Obrázek 86 – pozn.: škála FACES je k dispozici i v českém překladu a je určena zejména pro pediatrii).

Obrázek 86: Ukázka varianty grafické rafická posuzovací škály - Faces Pain Scale – Revised (von Baeyer, 2001)

⁶² Pozn.: Svislá pozice má nevýhodu v tom, že horní část bývá přeceňována, podobně jako kladné a záporná znaménka v numerických škálách, viz výše v textu.

Etické principy ve výzkumné práci – vybrané otázky

Etický rámec výzkumu (MŠMT ČR, 2005) formuluje obecná, základní pravidla etického chování výzkumných pracovníků a jejich jednání ve výzkumu na základě obecně uznávaných etických norem. Jedná se o tematické okruhy jako např. svoboda výzkumu a odpovědnost v (a za) výzkum; respektování názorové plurality a tolerance; respektování lidské důstojnosti a autonomie při výzkumu; transparentnost, solidarita a spolupráce ve výzkumu, prospěšnost a nepoškozování (tedy každé riziko výzkumu musí být vyváženo přínosem). Problematika etiky se dostala také do resortních koncepcí řady ministerstev a správních úřadů – např. v Koncepti rozvoje výzkumu a vývoje, působnost Ministerstva spravedlnosti ČR, se mj. uvádí: „zásadní důraz je kladen na morálně-etické aspekty vědecké práce a výzkumu. Vzhledem k charakteru resortního výzkumu je podporována diskuse k dodržování etických principů ve vědě, při výběru a formulaci předmětu a cílů výzkumných projektů, při jejich realizaci a prezentaci výsledků (srov. MŠMT ČR, 2004). V citovaném materiálu se dále zvažuje otázka zpracování etického kodexu výzkumného pracovníka resortu, zejména vzhledem k zacházení s daty a údaji nezbytnými pro tuto výzkumnou práci a s ohledem na zákon o ochraně osobních dat (GAČR). Morálně etické aspekty výzkumu a vývoje je možné najít např. ve Sborníku podkladů pracovních skupin k tvorbě Národní politiky výzkumu a vývoje České republiky (Rada vlády ČR pro výzkum a vývoj, 1999).

Velmi podrobně se oblastí etiky výzkumné a vědecké činnosti zabývá koncepce Akademie věd České republiky (AV ČR, 2010). Etický kodex výzkumných pracovníků obsahuje rámcové zásady dobrého chování ve vědě a tím podporuje upevňování žádoucích mravních standardů v akademickém výzkumu. Obecná pravidla, kterými se výzkumný pracovník řídí, a principy, které vymezují konkrétní výzkumnou práci, připojujeme v následujících tabulkách. V Kodexu jsou zpracovány také např. informace týkající se zásad zveřejňování poznatků a výsledků výzkumné činnosti, vymezena jsou také pravidla o chování ke spolupracovníkům nebo „normy“ pro oblast expertní, oponentské, posuzovatelské či hodnotící činnosti a zvláštní místo zde má také problematika řešení sporných etických otázek (AV ČR, 2010). Za porušení etiky je pak možné považovat např.: zfalšování výsledků výzkumu, uvádění části textu či faktů jinde publikovaných jinými autory bez odkazu nebo poděkování, vědomá nesprávná interpretace výsledků, prezentování fiktivních údajů jako výsledku pozorování nebo experimentu, selektivní výběr údajů, především vynechání některých údajů s cílem podpořit předpokládanou hypotézu, záměrná nesprávná interpretace výsledků nebo účelové vytvoření zkreslených závěrů na jejich

základě, takové chování vůči kolegům a kolegyním nebo podřízeným, které je vedeno s cílem ovlivňovat výsledky jejich výzkumu (tím není míněna diskuse k určitému výzkumu) apod.

Výzkumný pracovník:

- a) se ve své práci řídí základními lidskými mravními principy a zásadami uvedenými v Kodexu;
- b) nepřipustí, aby došlo ke střetu zájmu vyplývajícího z jeho postavení na pracovišti a s ním související činnosti a jeho soukromého zájmu;
- c) věnuje se prováděnému výzkumu s plným pracovním i osobním nasazením (úhrn jeho smluvních pracovních úvazků zpravidla nepřekročí 1,5 násobek pracovního úvazku);
- d) vyžaduje od svých spolupracovníků chování, které je v souladu s těmito zásadami;
- e) neobhájí a nekryje chování, které je v rozporu se zásadami uvedenými v tomto kodexu, a to ani poukazováním na nutnou poslušnost či loajalitu;
- f) považuje vědu a výzkum za integrální součást kultury a základ inovací a hájí je proti jejich možnému zpochybňování;
- g) vystupuje proti neetickému a nevhodnému užití vědeckých poznatků;
- h) rozšiřuje a prohlubuje své znalosti a usiluje o zlepšení svých odborných schopností;
- i) zachovává kritický postoj k vlastním poznatkům a výsledkům i k výsledkům svých spolupracovníků a je přístupný diskusi a věcným argumentům;
- j) obhájí svobodu vědeckého myšlení, vyjadřování, výměny názorů a informací;
- k) odmítá užívání nevědeckých přístupů a rasistických, náboženských, nacionalistických a politických hledisek ve vědě;
- l) uznává a sám ve vědecké obci šíří zásady spolehlivé, důvěryhodné vědecké práce a odmítá jakoukoliv vědeckou nepoctivost a porušení zásad uvedených v tomto kodexu

•(čerpáno AVČR, MŠMT ČR)

Výzkumný pracovník:

- a) zaměřuje svůj výzkum na rozšíření hranic vědeckého poznání a dbá, aby jeho prakticky využitelné výsledky sloužily ku prospěchu společnosti;
- b) provádí výzkum tak, aby neohrozil společnost, životní prostředí či kulturní hodnoty;
- c) při získávání, výběru a hodnocení dat vychází z obecných zásad (viz výše) při respektování specifiky své disciplíny;
- d) odpovídá za přesnost a objektivitu jím prováděného výzkumu a uvědomuje si meze použitých metod zkoumání;
- e) při zveřejňování poznatků a výsledků k určitému problému odpovídá za jejich úplnost a ověřitelnost a nezkresleně je interpretuje;
- f) po zveřejnění uchovává primární data a dokumentaci všech podstatných výsledků po dobu obvyklou v příslušné disciplíně, pokud tomu nebrání jiné závazky či předpisy;
- g) odpovídá za účelné a efektivní využívání prostředků na výzkum a neduplikuje výzkum provedený jinde, pokud není potřebný k ověření, doplnění či porovnání výsledků;
- h) předává výsledky svého výzkumu nepodléhající utajení odborné veřejnosti a širokou veřejnost s nimi uvážlivě seznamuje až po jejich zveřejnění v odborném tisku.

•(čerpáno AVČR, MŠMT ČR)

Také záměrné prezentování výsledků jiných badatelů nekorektním a tendenčním způsobem nebo prezentování sebe jako autora nebo spoluautora bez významného přispění při zpracování výsledků výzkumu a naopak neuvedení autorů, kteří se významně podíleli na výzkumu. Stejně tak by sem patřila nedbalost při provádění výzkumu, pořizování kopií designu a softwaru bez povolení nebo získání účelových nebo jiných prostředků na výzkum a vývoj

podvodným způsobem (předstíráním neexistující kvalifikace, dezinformováním o předchozích výsledcích a praxi, vytvářením falešných a zkreslených představ o výsledcích atd.). K významnému porušení etiky výzkumné práce patří také neoprávněné získávání osobních údajů při výzkumu např. předstíráním, že se o osobní údaje nejedná (například kombinací údajů v dotazníku nebo žádostí o vyplnění osobních údajů v příloze k anonymnímu dotazníku), nevhodné zacházení s důvěrnými a citlivými informacemi apod. O souhlasu s účastí ve výzkumu se ještě krátce zmíníme v následujícím odstavci.

K osobě psychologa – výzkumníka se navíc vztahují ještě pravidla vyplývající z kodexu psychologické profese, pracuje v souladu s etickým kodex svého povolání i společnosti (více např. APA, Českomoravská psychologická společnost). **Používání psychodiagnostických metod je striktně vázáno na osobu a profesi psychologa**, srov. např. Testcentrum, 2001, Brabender, V., & Bricklin, P. (2001) aj.

Zacházení s informacemi ve výzkumu a informovaný souhlas respondenta

Mezi etické pravidlo, které chrání účastníky výzkumu, patří také jejich souhlas s účastí ve výzkumu (tzv. informovaný souhlas). Ten může být ve zvláštních případech nahrazen ústním souhlasem, ale musí být součástí audio či videozáznamu. U dětí a mladistvých takový souhlas poskytují zástupci nezletilého. Ochrana soukromí a osobních údajů účastníků výzkumu by měla být samozřejmostí. Konkrétní podmínky pro použití osobních údajů účastníků výzkumu při výzkumných nebo s výzkumem souvisejících aktivitách vyplývají ze zákona. Ochrana osobních dat je regulována zákonem (v ČR zákon č. 101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů) a v psychologickém i kriminologickém výzkumu se s těmito citlivými údaji (ve vztahu k pachateli i oběti) pracuje velmi často. Výzkumnickým pravidlem je zde získání poučeného souhlasu respondentů (zkoumaných osob) s účastí na výzkumu⁶³. Při získání informovaného souhlasu jsou účastníci výzkumu poučeni odpovědným výzkumným pracovníkem o: účelu výzkumu, jeho očekávaném trvání a průběhu; dále o právech účastníků na pozdější odmítnutí účasti ve výzkumu a následcích tohoto odmítnutí; o závažných předvídatelných faktorech, které mohou ovlivnit ochotu účastnit se na výzkumu jako například potenciálních rizik (všeho druhu), nepříjemnostech nebo negativních účinků či případně o výhodách vyplývajících z výzkumu.

⁶³ Pozn.: Výzkumný pracovník si *nemusí* vyžádat informovaný souhlas (osvobození od informovaného souhlasu) k výzkumu pouze tehdy, existují-li k tomu zákonné důvody a výzkum nikomu nepůsobí škodu, nepříjemné pocity nebo jinou újmu a zahrnuje: a) zatajení některých aspektů sociologického a psychologického výzkumu a některých dalších typů výzkumu (vzdělávací metody, zdravotnictví) po dobu nezbytně nutnou, b) studium vzdělávacích metod nebo vedení vyučování ve třídě, c) anonymní dotazování, přirozené pozorování a archivní výzkum, jehož zveřejnění nepředstavuje žádnou právní ani jinou hrozbu (ztrátu reputace, majetkového postavení nebo zaměstnání účastníka výzkumu); (MŠMT ČR, 2005, str. 7).

Patří sem také podání informace o míře zachování důvěrnosti při výzkumu a využití jeho výsledků a o případné odměně za účast ve výzkumu. Respondent by měl být také poučen (informován) o místě/osobě/instituci pro otázky týkající se výzkumu a práv účastníků výzkumu. Zároveň musí být dána příležitost k tomu, aby se mohli účastníci dotazovat a získávat odpovědi na své dotazy. Případná odměna účastníkům výzkumu by neměla mít formu, která je v rozporu s terapeutickými či výchovnými principy (např. alkohol, cigarety; obecně nejpříjemnější formou je finanční odměna, zda se ale objevují administrativní nesnáze). O *omezení* informovaného souhlasu se jedná v situacích, kdy pro zdárné provedení výzkumu je nezbytné utajení či klam (srov. např. Zimbardův vězeňský experiment, kapitola od str. 37). V těchto případech je bezpodmínečně nutné, aby výzkumník zajistil zvláštní podmínky pro takovou výzkumnou situaci, za kterou pak nese zvláštní odpovědnost. Výzkumník je také povinen předem zhodnotit, zda podobného nebo stejného výsledku nelze dosáhnout jinými postupy či metodami a je jeho povinností zvážit, případně nechat někoho nezávislého posoudit, zda použitý postup a metody vedoucí k omezení informovaného souhlasu jsou ospravedlnitelné předpokládanými vědeckými, výchovnými či jinak vyplývajícími hodnotami.

Etické zásady v oblasti výzkumu (srov. MŠMT ČR, 2005) mají doporučující charakter a mohou být výchozím bodem při přípravě etických kodexů nebo obdobných dokumentů v akademickém i resortním výzkumu. Není však novinkou, že pro dodržování těchto zásad vědecké práce má rozhodující význam etická atmosféra na pracovišti a osobní příklad vedoucích vědeckých pracovníků – což nelze nahradit jakkoli precizně a jednoznačně psanou normou.

ZÁVĚR

Aplikovaný výzkum v oblasti kriminálního chování díky své interdisciplinaritě umožňuje tvořivě upotřebit řadu metod a tak je možné, sledovat jednotlivé fenomény v interakci a dynamice. Poznatky z forenzní psychologie a povědomí o psychodiagnostických nástrojích (testech), o jejich možnostech a limitech, tak mají své místo nejen v expertní soudněznalecké činnosti či penitenciární praxi. Profesionálně připravené kriminologické výzkumy jsou vždy konstruovány s ohledem na povahu zkoumaných jevů, což jim umožňuje používat širokou plejádu výzkumných technik. Informace a data můžeme snímat, sbírat nebo fixovat a to jak pozorováním, rozhovorem, dotazníkem, analýzou dokumentu nebo testem. To vyžaduje nejen odbornou erudici, ale i konkrétní znalosti a tvůrčí dovednost výzkumníků uplatnit vhodné výzkumné metody, procedury a techniky. Přínos kriminologických výzkumů, aplikovatelnost poznatků do praxe mj. souvisí s rozvojem jednotlivých metod a technik, a pokud je nějaká metoda ve výzkumu použita, je dobré mít obecné povědomí o tom, „co“ od ní můžeme čekat a jak (a zdali vůbec) by nám taková technika pomohla při splnění výzkumného cíle. Je samozřejmé, že jednotlivé metody a techniky nelze mechanicky aplikovat na jakákoliv kriminologická témata a ani v textu tolik zdůrazňovaná „standardnost“ psychodiagnostických technik, není limitem pro jejich tvořivou aplikaci.

Cílem realizovaného zkoumání bylo zmapovat, popsat a analyzovat vybrané výzkumné psychodiagnostické metody, které je možné v současné době a v našich podmínkách použít a využít v kriminologických výzkumech. Naším záměrem bylo doplnění a zpřesnění poznatků.

Psychodiagnostické metody jsou pomůcky a nástroje, k jejichž údajům psycholog přistupuje s poučenou kritičností a které za jistých předpokladů mohou poskytnout cenné a jinak těžko obtížně dostupné informace. Vybrali jsme nástroje, které jsou u nás (případně v zahraničí) běžně používány a které mohou být (či již byly) jako výzkumné metody ve forenzěpsychologickém či kriminologickém výzkumu použity. Větší část textu jsme záměrně věnovali testovým metodám – zejm. osobnostním dotazníkům, mj. i z toho důvodu, že tyto techniky jsou, na rozdíl od pozorování nebo analýzy dokumentů, spravovány výlučně oborem psychologie. Při výběru metod v kriminologickém výzkumu je třeba přihlížet ke specifikům konkrétní empirické práce - obecně, i s ohledem na cílovou skupinu (výzkumný soubor). Každá z technik může být efektivní v jiné části výzkumného úkolu a rozhodně je třeba mít na paměti, že

je nelze mechanicky aplikovat, bez přihlídnutí ke kontextu celého výzkumu či ohledu na konkrétní situaci. S tím souvisí i potřeba posoudit vhodnost volby některých metod pro jejich aplikace, např. ve vězeňském prostředí vzít v úvahu postoj odsouzených k vyšetřovacím diagnostickým technikám, který může být odlišný od postojů k testové situaci u jiných osob apod.).

Touto publikací jsme se pokusili doložit skutečnost, že psychodiagnostické techniky se řadí ke kriminologickým výzkumným metodám. Přesto, že psychodiagnostické testy patří do rukou psychologů, povědomí o jejich možnostech by mělo patřit do „povědomostní“ základny širšího okruhu odborníků (např. při přípravě výzkumného projektu, při úvahách o výběru metod atd.). Tento text tak můžeme považovat za určitý zdroj základních informací o základních psychodiagnostických testech – v textu jsou připojeny četné odkazy, které usnadní vyhledávání dalších informací a rádi bychom, aby publikace byla přínosná nejen kriminologickým výzkumníkům, ale také dalším zainteresovaným odborníkům (z trestněprávního, penologického nebo sociálně-psychologického prostředí).

V rámci této ediční řady bychom se v budoucnu rádi zaměřili nejen na další konkrétní metody techniky, ale pokusili se zmapovat i jednotlivé „kriminologicko-metodologické celky“. Tzn. témata, která se objevují při plánování, realizaci nebo prezentaci kriminologických závěrů - problematika obecnější povahy jako je originalita, výběr metod či výběr tématu, stanovení výzkumných souborů, využití počítačů k vytváření a ověřování teorií (např. sběr i analýza dat s využitím počítačů, nové možnosti zpracování dat a jejich interpretace, ale také hodnocení výzkumů, psaní výzkumných zpráv nebo možnosti „zpětné vazby“.

SOUHRN

Kriminologie se snaží získat, prozkoumat a systematicky prohloubit znalosti o kriminálním chování, o problémových oblastech kriminality obecně, usiluje o zmapování souvislostí a také sleduje struktury jednotlivých fenoménů. Empirické zkoumání na poli kriminologie počítá s kombinováním metod a technik z různých vědních oborů. Institut pro kriminologii a sociální prevenci jako výzkumné mezioborové pracoviště se mj. snaží zajišťovat výzkumnou, analytickou i teoreticko-odbornou a činnost. Metodologický aparát kriminologie se snaží o exaktnost, ať již pečlivě vypracovanými matematickými verifikacemi, hloubkovou analýzou, případovou studií nebo psychodiagnostickými testy, které informují o osobnosti pachatele či skupině. V současné psychologii i kriminologii můžeme sledovat trend směřující ke kombinování metod s cílem dosáhnout komplexnější a validnější výsledky (ať jde o stanovení diagnózy nebo o potvrzení výzkumné hypotézy). Předmětu a cíli výzkumu musí odpovídat volba i zaměření používaných metod. To platí i pro zařazení standardizovaných psychodiagnostických testů k výzkumným metodám a technikám.

Předmětem našeho výzkumného zájmu se staly jednotlivé metody a techniky, které jsou „spravovány“ oborem psychologie a které mohou přispět (či již přispěly) k naplnění kriminologických výzkumných cílů. Cílem této publikace bylo představit a přiblížit výsledky výzkumné studie, která se zaměřila na metodologický aparát kriminologie, multidisciplinaritu oboru a možnosti psychodiagnostických metod. Naším záměrem bylo doplnění, zpřesnění i získání nových poznatků týkajících se **klinických a testových - psychodiagnostických - technik a metod**, zejména s ohledem na jejich **uplatnění v kriminologických výzkumech**.

Studie byla rozdělena na několik tematických celků. Po obecném vstupu do problematiky aplikované psychologie, psychodiagnostiky, i obecnějších psychologicko-metodologických tématech, jako je kvalitativní vs. kvantitativní výzkumný přístup, následují dva obsáhlejší oddíly. V prvním z nich jsme se zaměřili na **klinické**, tedy tzv. **netestové metody**, které jsou spojeny spíše s kvalitativní metodologií a výzkumnými postupy, které zachycují vyšetřovanou osobu v celé dynamice projevu. Patří sem metody, které jsou využívány i ostatními obory - např. rozhovor nebo pozorování (srov. Cejp, 2011). S rozhovorem se v psychologii setkáváme jako s metodou diagnostickou i jako s výzkumným nástrojem, přičemž metodologický rozdíl mezi nimi nemusí být příliš výrazný. V obou případech jde o sběr informací s cílem zjistit fakta při řešení výzkumného nebo klinického problému. Na výzkumný rozhovor (jako na vědecký nástroj) se však vztahují kritéria reliability, validity a objektivity. Specifické varianty rozhovoru, které jsou

používány v rámci forenzně psychologických postupů a kriminologicky laděných výzkumů, informují o dalších možnostech jejich využití. K této části jsme připojili pasáž popisující zkreslení /chyby ke kterým může v interpersonální percepci docházet. Takové mechanismy samozřejmě mohou ovlivnit nejen postup, ale zejména výsledky výzkumu. K dalším z klinických výzkumných metod v psychologii, patří např. analýza dokumentů nebo výzkumný experiment. Jde opět o oborově „sdílené“ metody, kterým byly věnované kapitoly v prvním svazku (Cejp, 2011). V této publikaci jsme proto zaměřili pozornost na některé realizované sociálně-psychologicko-forenzní výzkumy a specifika. Posledním vybraným zástupcem klinických metod se stala psychologická anamnéza, která bývá součástí řady kriminologických výzkumů. Na konkrétních ukázkách jsme doložili její frekventované využití, i to, jak a jakou formou bývá ve výzkumech anamnéza zpracována a prezentována.

Druhá část publikace je věnovaná **testovým metodám**, které jsou s psychodiagnostikou a psychologií veřejností spojovány nejčastěji. Protože testy bývají někdy zaměňovány s „obyčejnými dotazníky“, v úvodu této kapitoly jsme zařadili informace mj. o tom, že bez přiměřené validizace, bez pečlivého ověření, úpravy reliability a bez položkové analýzy mají dotazníky k psychometricky vyhovujícím testům velmi daleko. Pokud má mít test diagnostický charakter, nelze použít testy, které vznikly na základě „experimentální transformace“ - ty mají pouze výzkumný charakter. Z výkonových testů jsme se zaměřili zejména na **testy inteligence**, které bývají při posuzování pachatele v kriminologických výzkumech používány poměrně často, a jejichž výsledky není dobré přeceňovat. Pojednání o **testech osobnosti** jsme v textu rozdělili na část o projektivních testech osobnosti, osobnostních dotaznících (testech osobnosti) a kapitolu o objektivních testech osobnosti, které nejsou u veřejnosti tolik známé. **Projektivní testy osobnosti** – jako jsou „rorschachovské skrvny“, „luscherovské barvičky“ nebo kresebné techniky - jsou pro svou „magičnost“ stále atraktivní technikou, která přitahuje pozornost badatelů i čtenářů. Je třeba připomenout, že v psychodiagnostické práci mají pouze doplňkovou úlohu a slouží zejména jako nástroj k informacím o emotivitě (příp. vývoji osoby). Nenahrazují dotazníkové testy osobnosti. Projektivní techniky jsou schopny nabídnout informace o vnitřní struktuře osobnosti, o její zralosti, integritě či o kontaktu osoby s realitou. Tyto metody mají své zaryté příznivce i odpůrce a argumenty obou stran jsme se v tomto textu pokusili interpretovat. Obecně se konstatuje, že validita projektivních metod roste se zkušeností, kterou má psycholog s použitou metodou a není tajemstvím, že hodnota některých technik je v jejich současné podobě velmi sporná. Přesnější postižení validity těchto diagnostických metod se očekává zejména od aplikace moderních postupů, jako je matematicko-kybernetické modelování apod.

Osobnostní testy – tedy **osobnostní dotazníky a inventáře** – jsou s pojmem „psychologického testování“ asociovány asi nejčastěji. V této studii jsme se zaměřili na testy, které jsou u nás v současné době používané, příp. které mají potenciál užitečnosti pro kriminologické bádání. Kromě toho jsou na bázi konstrukce dotazníkových metod v kriminologii vytvářeny nástroje, které napomáhají odlišit např. osoby s rizikem opakování kriminálního jednání od jedinců s dobrou prognózou nebo, které se opírají o psychopatologickou analýzu osobnostních a sociálních faktorů u recidivních osob. Podrobněji je v textu analyzován Minnesotský osobnostní inventář, Eysenckovy i Cattelovy dotazníky, dále Freiburský osobnostní dotazník, který je u nás v praxi stále používaný, stejně jako Learyho dotazník interpersonální diagnózy nebo Mikšíkovy dotazníky. Z „novějších“ diagnostických technik jsme zařadili např. pětifaktorový osobnostní inventář NEO-PI-R, Cloningerův dotazník temperamentu (zatím u nás nebyl oficiálně standardizován) nebo Inventář stylů a poruch osobnosti. K vícedimenzionálním osobnostním dotazníkům jsme připojili kapitolu o možnostech **posuzování agresivity**, která je jakýmci průřezovým tématem. Do posledního oddílu, kde se věnuje metodám psychodiagnostiky, jsme zařadili informace o **posuzovacích stupnicích**. Přestože neslouží k diagnostice osobnosti, tzn., že nejde o testy v užším slova smyslu, mají některé vlastnosti psychometrických metod. Jako obecnou metodu či techniku je lze využít pro měření různých jevů či procesů a to způsobem, který zajišťuje určitou objektivnost a dovoluje kvantitativní zachycení sledovaného jevu. V závěru publikace proto uvádíme některá základní data týkající se jejich dělení a použití. Např. ve forenzní psychologii a kriminologii jsou sebeposuzovací škály využívány v predikčních instrumentech, postihují se dimenze, které se vážou přímo k osobnosti pachatele, a následně i ty, které souvisí s okolnostmi deliktu a jeho provedením. V závěru publikace ještě krátce připomínáme některé **z etických principů výzkumné práce** a kodex výzkumného pracovníka. Samozřejmostí je, že tam, kde jsou v rámci výzkumu zahrnuty lidské subjekty a pracuje se s osobními a citlivými daty, je zapotřebí informovaný souhlas zúčastněných osob.

Cílem práce nebylo předložit kompletní seznam technik, ale spíše přiblížit ty nejpoužívanější, a seznámit širší odbornou veřejnost s některými nástroji, které používá psychologie „pro sběr dat“. Naší snahou bylo zmapovat, blíže popsat a analyzovat vybrané výzkumné metody a empirické přístupy, které mohou být (a jsou) užívány v kriminologickém bádání. Možnosti uplatnění jednotlivých metod v kriminologickém výzkumu jsme se pokusili ilustrovat citací - ukázkou a odkazy na konkrétní realizované výzkumné sondy.

Tato publikace nabízí vybrané psychodiagnostické metody a techniky, které „plní úlohu“ výzkumné metody v konkrétních kriminologických výzkumech. Rádi bychom, aby publikace z této ediční řady byla přínosná nejen výzkumníkům v kriminologii, ale také dalším odborníkům - pro lepší orientaci, porozumění, při vyhledávání dalších informací a při „čtení“ poznatků ve zprávách z kriminologických výzkumů. ěla by čtenáři poskytnout stručný souhrn-informaci o metodě i jejím praktickém uplatnění v konkrétním kriminologicky laděném výzkumu.

V dalších, navazujících metodologických svazcích by bylo možné zaměřit se více podrobně nejen na jednotlivé metody a techniky, ale i na určité problémové oblasti – tematické celky (např. problematika posuzování motivace pachatele, diferenciacie na základě kriminálních stylů myšlení, užitečné kombinace standardizovaných psychodiagnostických technik a experimentálně vytvořených technika apod.).

Summary

Psychological Testing and Criminology Research (Use of psychological tests in criminology research)

Criminology endeavours to obtain, examine and systematically increase erudition regarding criminal behaviour and problematic areas of crime and criminality in general. It strives to map contexts and also monitors the structures of individual phenomena. Empirical research in the field of criminology relies on combined methods and techniques from various scientific fields. The Institute of Criminology and Social Prevention as a research interdisciplinary institution endeavours, in addition to other tasks, to guarantee research, analytical as well as theoretical-expert activities. The methodological apparatus of criminology strives for exactness, be it through carefully elaborated mathematical verifications, profound analysis, case studies or psychodiagnostic tests that inform about the offender's personality (or sample of offenders). In current psychology as well as criminology, we may observe a trend directed at the combination of methods with the aim of achieving more complex and valid results (this may involve making a diagnosis or confirming a research hypothesis). The selection and focus of the methods used must also correspond to the subject and aim of the research. This also applies to the inclusion of standardised psychodiagnostic methods (tests) as a research method.

The subject of our research involves the methods and techniques are owned by the the field of psychology, which may contribute (or have already contributed) to the fulfilment of criminological research goals. The aim of this publication was to present and describe studies that focused on the methodological apparatus of criminology, the inter-disciplinary nature of this field and the possibilities presented by psychodiagnostic methods (usage and limitations of psychodiagnostic methods in process of administration, scoring, their interpretation). Our aim was to complete, specify as well as acquire new information and knowledge regarding psychological assessment⁶⁴ and **psychological testing** especially with regard to their **application/use in criminological research**. Psychological testing is a field characterized by the use of samples of behavior in order to assess psychological construct(s), such as cognitive and emotional functioning, about a given individual. The technical term for the science behind psychological testing is psychometrics. The valid use of any psychological test is specified by the constraints under which that instrument was developed. Typically, a test is assumed to be valid for some specific population, for a particular setting, and for well-defined areas of application. On the other hand, the stressed "standardness" of psychodiagnostic techniques need not represent a limitation to their creative use/application.

The study was divided into several thematic units. The general introduction to the issues of applied psychology, psychodiagnostics as well as more general psycho-methodological subjects such as the qualitative versus quantitative research approach, is followed by two more extensive sections. In the first of these, we focused on **clinical diagnostic methods** that are more often associated with qualitative methodology and research procedures and that capture the person under investigation in all his/her dynamics of manifestation. These include methods that are also applied by other fields- e.g. the interview or observation. The interview in psychology is a diagnostic method as well as a research tool, whereby the methodological difference between them need not be too significant. Both cases involve the collection of data with the aim of determining facts when resolving a research or clinical problem. Nonetheless, criteria of reliability, validity and objectivity do not apply to the research interview (as a scientific tool).

⁶⁴ Psychological assessment is similar to psychological testing but usually involves a more comprehensive assessment of the individual. Psychological assessment is a process that involves the integration of information from multiple sources, such as tests of normal and abnormal personality, tests of ability or intelligence, tests of interests or attitudes, as well as information from personal interviews. Psychological assessment – is the use of specified procedures to evaluate the abilities, behaviors, and personal qualities of people.

Specific variants of the interview that are used in forensic psychological procedures and criminologically oriented research inform about other possible applications. We also included in this section issues relating to errors and misrepresentations in interpersonal perception, which are mechanisms that may affect not only the research process per se but especially its result. The other clinical research methods in psychology that we deal with in this section include the analysis of documents or products (content analysis) and the research experiment. These again involve methods “shared” by several disciplines and several chapters were devoted to them in the first volume (Cejp, 2011). In our publication, we therefore focused on certain already implemented social-psychological-forensic research and certain particularities. The last selected representative of clinical methods is psychological anamnesis, which is often part of criminological research. We demonstrated the frequency of its application using several concrete examples, as well as the form in which this history is processed and presented in such research.

The second part of this publication is dedicated to **psychological tests** that are most frequently associated by the public with psychological assessment. As these tests are sometimes confused with many of tools, techniques and “ordinary questionnaires”⁶⁵, we wanted to inform at the beginning of this chapter also about the fact that without adequate validation, without careful verification, adjustment of reliability and without item analysis, questionnaires are widely divergent from tests (inventory and questionnaire with psychometric properties). *Psychological tests* can strongly resemble questionnaires, which are also designed to measure unobserved constructs, but differ in that psychological tests ask for a respondent's maximum performance whereas a questionnaire asks for the respondent's typical performance. A useful psychological test must be both valid (i.e., there is evidence to support the specified interpretation of the test results) and reliable (i.e., internally consistent or give consistent results over time, across raters, etc.). Many psychological tests are generally not available to the public, but rather, have restrictions both from publishers of the tests and from psychology licensing boards that prevent the disclosure of the tests themselves and information about the interpretation of the results. Of the **performance tests**, we focused on **IQ tests** that are used relatively frequently when assessing offenders in criminological research and whose results it is not advisable to overestimate. Psychological **measures of personality** are often described as either 1) projective personality tests (free response measures), 2) self-report measures (t.j. personality inventory or questionnaires) and 3) performance-based personality tests that are not that well known by the public (lay persons). **Projective personality tests** – such as the Rorschach inkblot test, Lüscher colour test or drawing techniques - remain thanks to their “magicalness” appealing techniques that attract the attention of both researchers and readers. It must be remembered that in psychological assessment they only play a complementary role and serve mainly as a tool for acquiring information regarding emotivity (and eventually the development of a personality). They do not replace standardized personality inventory. Projective techniques are capable of offering information even about the internal structure of the personality, about its maturity, integrity or about the given person's contact with reality. Projective personality tests have their avowed supporters and opponents and we have attempted to interpret the arguments of both sides in this paper. In general it is stated that the validity of projective methods grows with the psychologist's experience (and competency) and with the method used and it is no secret that the value of certain techniques in their current form is very debatable. A more precise expression of the validity of these diagnostic methods is mainly expected from the application of modern procedures such as mathematical-cybernetic modelling etc.

Psychological personal tests – questionnaires and inventories – are probably most frequently associated with the term “psychological testing”. In this study, we focused on tests that are currently used in our country or that eventually are potentially useful for criminological

⁶⁵ These tests are different from ordinary questionnaires (or check lists) in the way they are constructed and pretested.

research. Moreover, tools are being developed in criminology on the basis of questionnaire method constructions that are helping to distinguish e.g. persons at risk of repeating their criminal behaviour from individuals with a good prognosis and that are based on the psychopathological analysis of personality and social factors in repeat offenders. The text analyses in greater details the Minnesota Multiphasic Personality Inventory, the Eysenck's and Cattell's Personality Inventories as well as the Freiburg personality inventory that is still used in our country in daily practice as is Leary's Interpersonal Check List or the Mikšik's questionnaires. Of the „newer“ personality test in our country, we included e.g. NEOPI-R is a measure of the five major domains of personality, Cloninger's Temperament and Character Inventory (this has not been officially standardised as yet in our country) or the Kuhl's & Kazen's Personality Style and Disorder Inventory. We added to these multi-dimensional personality questionnaires a chapter on the assessing the **aggressive component of personality**, which was incorporated in view of its close link to forensic-psychological and criminological subjects. Although rating scales are not designed for psychological testing (personality diagnosis), i.e. they do not involve tests in the narrow sense of the word, they have some of the properties of psychometric methods. They may be used as a general method or technique for measuring various phenomena or processes - they serve e.g. for recording the characteristics (of persons or objects) in a manner that ensures a certain degree of objectivity and enables the quantitative expression of the studied phenomenon. At the end of the publication, we thus list certain basic data relating to their division and application. For example, in forensic psychology and criminology, self-rating scales are utilised in predictive instruments, covering the dimensions that are directly linked to the offender's personality and subsequently also those associated with the circumstances of the offence and offending. At the end of the publication we also briefly review some of the ethical principles of research work and the science codex. Naturally, wherever research involves human subjects and deals with personal and sensitive data, the informed consent of the participating persons is necessary.

The aim of this study was not merely to present a complete list of tests and psychodiagnostic techniques, but to expound on those most often used and to acquaint the wider professional public with the basic approaches used for interpreting psychodiagnostic methods and techniques in criminological research. The potential of individual methods and their application/use in criminological research are illustrated on examples and references to concrete research probes. The publication works with themes related to criminological research and offers a view of the methods and techniques from the field of forensic psychology and psychological testing as research methods in criminological studies. We attempted to map, describe and analyse selected research methods and empirical approaches that may be (and are) used in criminological research.

The publication should provide summary encompassing information regarding the practical application of the selected methods and techniques in criminological research. The group of persons for whom the publication is intended is thus defined.

We would be pleased if the publications from this series were to benefit not only researchers in criminology but also other experts and specialists, enabling their better orientation, understanding and practical application of findings included in reports from criminological research. This volume is resource for legal practitioners and researchers who wish to keep abreast of forensic psychological assessment, and is of particular interest to researchers and students in criminology, forensic psychology, and social work.

In the subsequent methodological volumes, it would be possible to focus in more detail not only on individual techniques but also on specific issues- thematic units (e.g. the issue of assessing offender motivation, differentiation on the basis of criminal styles of thinking, useful combinations of standardised psycho-diagnostic techniques and experimentally developed techniques etc.). It is important that we approach the measurement or assessment of any

properties and characteristics complexly, i.e. within the context of the personality of the individual being assessed as a whole, as well as within the context of the wider application of psychodiagnostic methods.

Conclusion: Thanks to its inter-disciplinary nature, applied research in the field of criminal behaviour enables the creative use/application of a number of methods, thanks to which it is possible to monitor and follow the interactions and dynamics of individual phenomena. Professionally prepared criminological research is always designed with regard to the nature of the studied phenomena, which enables the utilisation of a wide scope of research techniques. Information and data may be taken, collected or fixed using observation, interviews, questionnaires, document analysis or tests. This requires not only professional erudition but also concrete knowledge and creativity on the part of researchers in order to apply suitable research methods, procedures and techniques. If a certain method is used in research, it is useful to have a general awareness as to “what” we can expect of it and how (if actually at all) can such a technique help us meet our research goals. The individual methods and techniques cannot be applied mechanically to any criminological theme. On the other hand, the stressed “standardness” of psychodiagnostic techniques need not represent a limitation to their creative use/application. We attempted to illustrate this fact on research probes conducted at our Institute (ICSP) and which involved the use of a test or clinic psychodiagnostic methods as one of the research tools. The aim of the undertaken research was to map, describe and analyse selected research methods in the field of psychology, which may be used and applied today and under current conditions in criminological research. Our aim was to complete, specify and acquire new information and knowledge. We selected those psycho-diagnostic techniques that are commonly used in our country (or abroad) and that may be (or have already been) used as research methods. A larger part of the text is intentionally devoted to test methods – personality questionnaires, among other things because compared to methods of observation or document analysis, these techniques are exclusively administered by the field of psychology.

When selecting methods in criminological research, the particularities of the concrete empirical work must be taken into consideration – in general the target group (research group) must also be taken into consideration. Every technique may be effective in a different section of the research task and it must certainly be kept in mind that these techniques cannot be applied mechanically without considering the context of the research as a whole or the concrete situation. This is also associated with the need to assess the suitability of certain selected methods for application, e.g. in a prison environment to take into consideration the attitude of the convicted persons to the investigation diagnostic techniques, which may differ from the attitude of other persons to test situations etc.

The contribution of criminological research and the applicability of its findings in practice are among others associated with the advancement of individual methods and techniques. Findings from the field of forensic psychology and awareness about psycho-diagnosis- its tools (tests), potential and limits, have their place not only in expert and legal assessor activities or penitentiary practice. In this publication, we attempted to demonstrate that diagnostic methods have a firm and irreplaceable position in criminological research. The text may also be considered to be a certain source of basic information regarding diagnostic techniques- it includes numerous references that will simplify the search for further information- and we would be pleased if this publication proves helpful not only to criminology researchers but also to other involved professionals (from criminal law, penology or social-psychological environments).

Rejstřík

A	
administrace	
individuální.....	47
skupinová	48
agrese	122
analýza dokumentů	33
forenzní analýza textu	35
kódování.....	34
záznamový arch	34
anamnéza.....	27
anamnestický dotazník.....	30
autoanamnéza	27
heteroanamnéza	27
psychologická anamnéza.....	28
assessment	45
B	
behaviorální analýza	36
bystander apathy	41
C	
confirmation bias	25
D	
debriefing	19
deception	19
dotazník.....	14, 84
dotazníky	
sociálně žádoucí odpovědi.....	85
E	
efekt prvního dojmu.....	25
efekt shovívavosti.....	25
Etický kodex.....	151
experiment.....	37
Aschův exp.	38
konformita	38
Milgram exp.	38
psychodiagnostický.....	37
sociálně psychologický exp.	38
Stanfordský vězeňský exp.	39
extraverze	96, 105
Eysenck	98
F	
forenzní lingvistika	35
G	
Gaussova křivka	52
grafologie	35
H	
hodnotová orientace	142
I	
informovaný souhlas	153
omezení, deception.....	154
osvobození.....	153
inquiry	87
intelekt.....	51
inteligence	51
interpersonální percepce	
chyby a zkreslení	23
introverze.....	96
inventář.....	84
IQ.....	52
K	
kresba	71
kvaziexperiment.....	37
L	
logická chyba posouzení	25
M	
metoda.....	8
metodologie	
psychologická	9
N	
neuroticismus.....	105
normy	45
O	
obsahová analýza	34
osobnost	7, 8
osobnost pachatele	7
osobnostní dotazníky	
validizační škály	85
P	
písmoznalectví.....	35
položka.....	43
posuzovací škály/stupnice	
objektivní.....	147
grafické.....	149
sebeposuzovací	145
pozorování.....	20
záznamový arch	22
projekce.....	61
psychodiagnostika.....	9, 12
psychologie aplikovaná.....	8

psychometrie 10
psychoticismus 97

Q

Q třídění 146

R

rating 144
rozhovor 13
 diagnostický 15
 formativní 18
 klinický 18
 kognitivní 18
 polostrukturovaný 15
 posouzení validity výpovědi, SVA 18
 strukturovaný 16
 výzkumný 14

S

screening 45
self-report 83
sémantický diferenciál 146
skór 49

Š

škála 43, 144
škálovací techniky 146

T

technika 8
testový skór 49
testy 43
 administrace 46
 klasifikace 49
 objektivita 45
 odborná kompetence 45
 reliabilita 46
 skórování 48
 standardizace 45
 standardní skór 49
 testová baterie 45
 testový skór 49
 validita 46
 vyhodnocení 48

testy inteligence 53
 CF 2A 56
 IST 59
 RAVEN 54
 T.I.P. 57
 Vídeňský maticový test 55
 Wechsler 58

testy osobnosti

objektivní testy 81
projektivní testy osobnosti 61
 Hand test 68
 Chromatický asociační experiment 77
 Kresba lidské postavy 72
 Lüscherova klinická diagnostika 76
 P-F Test 68
 Tematicko apercepční test 66
 Test kresby stromu 74
 Zulliger 66
jednodimenzionální dotazníky 131
 anxiózní symptomatika 135
 Strategie zvládnání stresu 137
 životní spokojenost 131
multidimenzionální dotazníky 88
 Cattell 102
 DOPEN 99
 EOD 98
 EPQ-R 99
 ICL 119
 Inventář konstruktivního myšlení 120
 IVE 101
 NEO-PI-R 105
 MMPI-2 88
 PSSI 116
 SPARO 108

V

videografie 35
výkonové testy 51
výzkum
 kvalitativní 11
 kvantitativní 10

Z

záznamový arch 22, 33

Bibliografie a použité zdroje

(seznam použité literatury)

- Amthauer, R., Brocke, B., Liepmann, D., & Beauducel, A. (2005). Test struktury inteligence IST 2000 R. (Plháková, A.; Editor) Praha: Testcentrum.
- APA. (2000). American Psychological Association. Načteno z Report of the task force on test user qualifications: www.apa.org/science/programs/testing/qualifications.pdf
- AV ČR. (2010). Etický kodex výzkumných pracovníků v Akademii věd České republiky. Získáno 2011, z Akademie věd ČR: http://www.avcr.cz/o_avcr/zakladni_informace/dokumenty/eticky_kodex.html
- Baer, L., Blair, M. A., & Lenderking, W. (2003). Schwartzova škála hodnocení terapie, česká verze. (E. Dragomirecka, Editor) Praha: PCP/Massachusetts General Department of Psychiatry.
- Bakalář, E. (1976). I dospělý si mohou hrát. Praha: Pressfoto.
- Baštecká, B., & Goldmann, P. (2001). Základy klinické psychologie. Praha: Portál.
- Berecká, O., & Čulen, J. (1996). Prejavy osobnosti delikventa v kresebných projektivních technikách. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 31(2), str. 135-143.
- Bishopp, D., & Hare, R. (2008). Bishopp, D., & Hare, R. (April 01, 2008). A multidimensional scaling analysis of the Hare PCL-R: Unfolding the structure of psychopathy. *Psychology, Crime & Law*, 14(2), str. 117-132.
- Blackburn, R., & Glasgow, D. (nedatováno). The Chart of Interpersonal Reactions in Closed Living Environments. Canada: Pacific Psychological Assessment Corporation.
- Blahuš, P. (1989). Základní pojmy statistické teorie psychologických testů. *Československá psychologie*, 33, str. 233-241.
- Blatníková, Š. (2004). Sonda do problematiky ukládání a výkonu doživotních trestů v ČR. V Z. Karabec (Editor), *Dlouhodobé tresty odnětí svobody* (str. 70-115). Praha: Studie IKSP.
- Blatníková, Š. (2009). Pachatelé komerčního sexuálního zneužívání dětí. Praha: Studie IKSP.
- Blatníková, Š., & Netík, K. (2007). Ženy jako pachatelky závažné trestné činnosti. Praha: Studie IKSP.
- Blatný, M. (2003). Moderní teorie temperamentu. V M. Blatný, & A. Plháková, *Temperament, inteligence, sebepojetí - nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu* (str. 11-42). Brno: Sdružení Scan.
- Blatný, M., & Plháková, A. (2003). Temperament, inteligence, sebepojetí - nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu. Brno: Sdružení SCAN.
- Brabender, V., & Bricklin, P. (2001). Ethical issues in psychological assessment in different settings. *Journal of Personality Assessment*, 77(2), str. 192-194.
- Breakwell, G., Hammond, S., & Fife-Schaw, C. (2006). *Research Methods in Psychology*. London: Sage.
- Bricklin, P. (2001). Being ethical: More than obeying the law and avoiding harm. *Journal of Personality Assessment*, 77(2), str. 195-202.
- Bryant, F., & Smith, B. (2001). Refining the architecture of aggression: A measurement model for the Buss-Perry Aggression Questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 35, str. 138-167.
- Břicháček, V. (1978). Úvod do psychologického škálování. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Břicháček, V. (2009). Kombinace metodických přístupů v psychologickém výzkumu. V M. Šucha, M. Charvát, & V. Řehan (Editor), *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku* (str. 37-50). Olomouc: Univerzita Palackého Olomouc.
- Buchtová, B. (2002). *Psychologie člověka pro manažery (První - pilotní verze)*. Brno: Fakulta ekonomicko-správní MU.
- Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), str. 452-459.
- Buss, A., & Durkee, A. (1957). An Inventory for Assessing Different Kinds of Hostility. *Journal of Consulting Psychology*, 21(4), str. 343-9.
- Butcher, J. (1989(2001)). *MMPI-2 The Minnesota Report: Reports for Forensic Settings*. Získáno 2011, z Pearson Assessment: <http://www.pearsonassessments.com/NR/rdonlyres/CC8251D8-3E20-4C5B-8381-854B3DC0198A/0/mmpi2correctionsinterp.pdf>
- Cattell, R., & Krug, S. (1998). *Dotazník klinické analýzy (Sv. T-89)*. (A. Nociar, & I. Poledňová, Překl.) Brno: Psychodiagnostika s.r.o.
- Cattell, R. (1968). *Dotazník 16 PF (Sv. T-23)*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy n.p.
- Cattell, H. (1997). *16 PF Páté vydání - technická příručka (Sv. T-75)*. (I. úprava Kopíková, Překl.) Brno: Psychodiagnostika s.r.o.
- Cattell, R. (1970). *C.F 2A. Příručka pro administraci a vyhodnocování testu (Sv. T-63)*. (M. upr. Heinzl, & N. Janoušková, Editoři) Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Cejp, M. (2011). *Aplikace výzkumných metod a technik v kriminologii (obecná část)*. Praha: Studie IKSP.
- Coaley, K. (2009). *An Introduction to Psychological Assessment and Psychometrics*. Los Angeles: SAGE.

- Cramer, P. (2007). Viclas. Získáno 2008, z Encyclopedia of Murder and Violent Crime: http://sage-reference.com/violentcrime/Article_n466.html
- Cramer, P. (26. 8 2008). The Defense Mechanisms Manual. Získáno 6. 1 2011, z Williams College Department of Psychology: <http://web.williams.edu/Psychology/Faculty/Cramer/Defense%20Mechanisms.pdf>
- Crumbaugh, J. C. (1968). Cross-validation of the Purpose in Life test based on Frankl's concepts. *Journal of Individual Psychology*, 26, 24, str. 74-81.
- Cunliffe, T., & Gacono, C. (2005). Rorschach Investigation of Incarcerated Female Offenders With Antisocial Personality Disorder. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 49(5), str. 530-546.
- Curran, J., & Cattell, R. (1994). Dotazník osmi stavů (T-147). (V. Smékal, Editor) Brno: Psychodiagnostika s.r.o.
- Čáp, D. (2009). Aktualizace podnětového materiálu PFT s její praktické užití. Sociální procesy a osobnost 2009-Člověk na cestě životem: rizika, výzvy, příležitosti. Brno: Psychologický ústav AV ČR.
- Čáp, D. (2011). Tvorba uživatelské příručky pro PFT (C-W). Praha: FF UK Praha.
- Čech, J. (2000). Agresia z pohledu policajnej psychológie. *Policejní teória a prax*, VIII.(1), str. 36-52.
- Čepelák, J. (1971). Psychometrické zkoumání postoje mladistvých pachatelů ke spáchanému trestnému činu a trestu (Sv. 1). Praha: Bul. SNV ČSR.
- Čepelák, J. (1973). Metoda PEN v psychodiagnostické penitenciární praxi (Sv. 2). Praha: Bulletin SNV ČSR - VÚP.
- Čepelák, J. (1982). Úvod do penitenciární psychologie: Penitenciární psychologická diagnostika (Sv. 1.). Praha: SSVN ČSR.
- Čepelák, J. (1984). Psychometrické zkoumání agresivity. Praha: Výzkumný ústav penologický SNV ČSR.
- Čepelák, J., & Urbanová, M. (1969). Existenciální frustrace u osob odsouzených k trestu odnětí svobody. *Activitas Nervosa Superior*, 11(4), str. 296-297.
- Čepelák, J., & Urbanová, M. (1969). Problém smyslu života v diagnostice a PT delikventů (Sv. 10). Praha: Bul. VÚP SNV ČSR.
- Čermák, I. (1998). Lidská agrese a její souvislosti. Žďár nad Sázavou: Nakladatelství FAKTA.
- Čermák, I. (2002). Myslet narativně - kvalitativní výzkum „on the road“. In: I. Čermák, & M. Mioviský (Editor), *Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí* (str. 11-25). Brno: Psychologický ústav AV ČR.
- Čermák, I., Hřebíčková, M., & Macek, P. (2003). Agrese, identita, osobnost. Brno: SCAN.
- Čírtková, L. (1996). Poskytování pomoci v situacích nouze jako psychologický problém. *Kriminalistika*, 29(2), str. 117-123.
- Čírtková, L. (1998). Kriminální psychologie. Praha: Eurounion.
- Čírtková, L. (2005). Nevidět, neslyšet a do ničeho se nemotat? *Psychologie dnes*(11), str. 28-29.
- Čírtková, L., & Červinka, F. (1994). Forezní psychologie. Praha: SUPPORT.
- Čírtková, L., & Gillnerová, I. (4 1998). Psychologická podpora vyšetřování trestných činů. *Prospy*, str. 7.
- Daneš, F. (1995). Skór a skóre. *Vesmír*, 74(5), str. 297.
- Daniel, J. (1983). Stroopův test. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Darley, J. M., & Latané, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8, str. 377-383.
- Darley, J., & Latane, B. (1969). Bystander "Apathy". *American Scientist*(57), str. 244-268.
- De May, J. (2004). A Picture History of Kew Gardens. Získáno 2010, z Kitty Genovese – What you think you know about the case might not be true: <http://kewgardenshistory.com/ss-lefferts-1100.html>
- der Elst, W., Van Boxtel, M., Van Breukelen, G., & Jolles, J. (2003). The Stroop Color-Word Test. *Assessment*, 13(1), str. 62-79.
- Diamond, P., & Magaletta, P. (September 2006). The Short-Form Buss-Perry Aggression Questionnaire (BPAQ-SF): A Validation Study With Federal Offenders. *Assessment*, 13(3), str.227-240.
- Diamond, P., Wang, W., & Buffington-Vollum, J. (2005). Factor Structure of the Buss-Perry Aggression Questionnaire (BPAQ) With Mentally Ill Male Prisoners. *Criminal Justice and Behavior*, 32(5), str. 546-564.
- Dobešová, Y. (1979). Zaměření na budoucnost u kategorie odsouzených mladých dospělých. *Bulletin VÚP*. Praha: VÚPen SNV ČRR.
- Doren, D. (1987). Understanding and Treating the Psychopath. New York: Wiley.
- Dufková, D., & Kratochvíl, S. (1967). Psychometrické zkoumání existenciální frustrace. *Československá psychologie*, 11, str. 594-597.
- EFPA. (2005). European test user standards for test use in work and organizational settings. EFPA Version 1.92. Načteno z [/www.efpa.eu/download/2d30edd3542f33c91295487b64877964](http://www.efpa.eu/download/2d30edd3542f33c91295487b64877964)
- EFPA. (2010). Professional development - Tests and testing. Načteno z EFPA-European Federation of Psychologists' Associations: <http://www.efpa.eu/professional-development/tests-and-testing>

- Epstein, S. (2004). Dotazník konstruktivního myšlení. (K. Balcar, Překl.) Praha: Testcentrum.
- Exner, J. (2009). Rorschach. (J. Ženatý, Editor, & M. Petržala, Překl.) Praha: Hogrefe Testcentrum.
- Eysenck, H. (1964). *Crime and Personality*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Eysenck, H. J., & Eysenck, S. (1993). Eysenckovy osobnostní dotazníky pro dospělé (Sv. T-9). (J. Senka, Kováč, & R. Matejík, Editoři) Bratislava: Psychodiagnostika s.r.o.
- Eysenck, H., & Eysenck, B. (1970). Eysenckov osobnostný dotazník - EOD (příručka pro administraci) (Sv. T-10). (B. Miglierini, & J. Vonkomer, Editoři) Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy n.p.
- Eysenck, H., & Eysenck, S. (1968). The measurement of psychoticism: A study of factor stability and reliability. *Brit. Journ. Soc. Clin. Psych*, 7, str. 286-294.
- Eysenck, S. B., & Eysenck, H. J. (1978). Impulsiveness and venturesomeness: Their position in a dimensional system of personality description. *Psychological Reports*, 43(3), str. 1247-1255.
- Fahrenberg, J., Myrtek, M., & Schumacher, J. (2001). Dotazník životní spokojenosti. (K. Rodná, & T. Rodný, Editoři) Praha: Testcentrum.
- Fahrenberg, J., Selg, H., & Hampel, R. (1984 (1992)). Freiburský osobnostný dotazník (Sv. T-169). (T. úpr. Kollárik, E. Poliaková, & A. Ritomský, Překl.) Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Farrington, P., Coid, W., West, J., Harnett, L., & Jolliffe, D. (2006). Criminal careers up to age 50 and life success up to age 48: new findings from the Cambridge Study in Delinquent Development. London: Home Office Research, Development and Statistics Directorate.
- Ferjenčík, J. (2000). Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši. Praha: Portál.
- Ferjenčík, J. (2008). Skreslovanie odpovedí vo výkonových testoch. *Československá psychologie*, 1, str. 20-31.
- Fikarová, T., & Čermák, I. (2007). Morální poselství v příbězích evokovaných TAT u adolescentů s obtížemi v chování. V R. Telerovský, J. Ženatý, & I. Čermák, Rorschach a projektivní metody (Sv. 3, str. 136-160). Praha: Institut postgraduálního vzdělávání ve zdravotnictví.
- Fischer, S. (2005). K práci s pojetími seberealizace jedinců s poruchami chování. V J. Škoda, & P. Doulík (Editor), *Pedagogicko-psychologické aspekty dětských pojetí* (str. 36-39). Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
- Fischer, S., Raboch, J., & Žukov, I. (2008). Analýza struktury hodnot a potřeb odsouzených v průběhu uvěznění. *Československá psychologie*, 52(4), str. 388 – 396.
- Fischer, S., Žukov, I., & Ptáček, R. (2009). Vliv uvěznění na změny motivace odsouzených - srovnávací studie. *Bezpečnostní teorie a praxe*(2), str. 97-108.
- Forman, A. (2002). Vídeňský maticový test. (p. J. Klose, D. Černochová, & P. Král, Editoři) Praha: Testcentrum.
- Frankovský, M. (1997). Vývin a konštrukcia metodiky skúmania stratégií správania v náročných životných situáciách (Dotazník SPNS). V L. Lovaš, & J. Výrost, *Stratégie správania v náročných situáciách* (str. 61-81). Košice: Spoločenskovedný ústav AV.
- Fridrich, J., & Nociar, A. (1991). Test ruky (T-167). Bratislava: Psychodiagnostika.
- Gacono, C. B., & Meloy, J. R. (1994). The Rorschach assessment of aggressive and psychopathic personalities. Hillsdale, N.J: Erlbaum.
- Gacono, C. B., Bannatyne-Gacono, L., Meloy, J. R., & Baity, M. R. (1. January 2005). The Rorschach Extended Aggression Scores. *Rorschachiana. Rorschachiana: Journal of the International Society for the Rorschach*, 27(1), str. 164-190.
- Gacono, C., Bannatyne-Gacono, L., Meloy, J., & Baity, M. (2005). The Rorschach Extended Aggression Scores. *Rorschachiana*, 27(1), str. 164-190.
- GA ČR. (nedatováno). Správná vědecká praxe Grantové agentury. Získáno 2011, z <http://civetta.gacr.cas.cz/wordpress/?p=4>
- Gerard, S., Jobes, D., & Cimboic, P. (2003). A rorschach study of interpersonal disturbance in priest child molesters. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 10(1), str. 53-66.
- Gerevich, J., Bácskai, E., & Czobor, P. (2007). The generalizability of the Buss-Perry Aggression Questionnaire. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 16(3), str. 124-136.
- Gillernová, I. & H. Boukalová (2006). Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie. Praha: Karolinum UK.
- Gjuričová, Š., & Husníková. (1974). Rozhovorový list (schéma pro pozorování dítěte při psychologickém vyšetření a pro vedení rozhovoru) (Sv. T-107). Psychoadiagnostické testy.
- Goldmann, P., & Soukupová, T. (2009). Zjišťování obranných mechanismů pomocí TAT. V D. Heller, M. Charvát, & I. Sobotková (Editor), *Psychologické dny 2008: Já & my a oni*. Brno: FSPS MU a ČMPS.
- Goldmann, P., & Soukupová, T. (2010). Kritika projektivního testu kresby lidské postavy. *Olomouc: XXVIII. Psychologické dny*, 8-10.září.
- Gow, L., & Ward, J. (Jun 1982). The Porteus Maze Test in the measurement of reflection/impulsivity. *Perceptual and Motor Skills*, 54(3), str. 1043-52.
- Greene, R. (2000). *The MMPI-2: An Interpretive Manual*. Boston, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore: Allyn and Bacon.

- Gregorová, S. (1998). Juvenilná delikvencia v kontexte Cloningerovho modelu osobnosti. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 33(4), str. 339-347.
- Gremore, T., Chapman, A., & Farmer, R. (2005). Passive avoidance learning as a function of behavioral inhibition and activation among female inmates. *Personality and Individual Differences*, 39, str. 925-936.
- Harsa, P., Žukov, I., & Csémy, L. (2008). Možnosti posuzování a měření agresivity u psychiatrických pacientů pomocí osobnostních dotazníků. *Čes. a slov. Psychiatrie*, 104(8), str. 405–411.
- Harsa, P., Žukov, I., & Csémy, L. (2009). Možnosti posuzování agresivity pomocí projektivních testů u psychiatrických pacientů. *Čes. a slov. Psychiat*, 105(1), str. 20-26.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2004). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2010). *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hathaway, S., & McKinley, J. (2002). *Minnesota Multiphasic Personality Inventory – 2*. (K. Netík, Překl.) Praha: Testcentrum.
- Heretik, A. (1977). Vyšetřovanie emotivity a psychických stavov. In: O. Stančák, & O. Kondáš (Editor), *Klinická psychológia* (str. 49-64). Martin: Osveta.
- Heretik, A. (1999). Extrémna agresia-forenzná psychológia vraždy. *Nové Zámky: Psychopfor*.
- Heretik, A. (2004). *Forenzná psychológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo - Mladé letá
- Heretik, A., Ritomský, & Horáková. (2001). Individuálna prognostika recidivy u pachateľov homicidia. *Trestní právo*(5).
- Heretik, A., Ritomský, A., Novotný, V., Heretik, A., & Pečeňák, J. (2009). Restandardizace STATE-TRAIT Anxiety inventory X-2 - úzkostnost jako rys. *Československá psychologie*, LIII(č.6), str. 587-599.
- Hofmanová, J. (2010). *Behaviorální analýza - metoda sestavování kriminálního profilu pachatele*. Praha: Jaroslav Hofman.
- Hogrefe-Testcentrum. (nedatováno). *Diagnostické metody nakladatelství Hogrefe – Testcentrum*. Získáno 2. 2 2011, z <http://www.testcentrum.cz/testy>
- Hogrefe-Testcentrum. (nedatováno). *Protokol - příklad SVF, HTS 4.0.2*. (Hogrefe - Testcentrum) Získáno 7. 11 2010, z Hogrefe Verlag Göttingen: www.unifr.ch/ztd/HTS/inftest/WEB-Informationssystem/cs/4cz001/627528186a534005a8d1faad255ff872/hb.htm
- Holas, J., & Večerka, K. (2003). *Preventivní aktivity v názorech obyvatel měst*. Praha: Studie IKSP.
- Hosák, L., Csémy, L., Preiss, M., & Čermáková, E. (2005). Predikce úspěšnosti ústavní odvykací léčby u závislých na metamfetaminu. *Česká a slovenská psychiatrie* (2), str. 82-87.
- Howard, W., & Crano, W. D. (1974). Effects of sex, conversation, location and size of observer group on bystander intervention in a high risk situation. *Sociometry*(37), str. 491 – 507.
- Hrdličková, M. (2008). *Využití metod PSSI a BPAQ v penitenciární diagnostice*. Diplomová práce, PŮ MU, Brno
- Hřebíčková, M. (2001). Přehled výzkumů uplatňujících pětifaktorový model osobnosti v adolescenci. V O. Řehulková, & E. Řehulka (Editoři), *Psychologické otázky adolescence*. Brno: Psychologický ústav akademie věd ČR.
- Hřebíčková, M. (2002). *Psychometrické charakteristiky NEO osobnostního inventáře (NEO-PI-R) pro sebeposouzení a posouzení druhého (Zprávy Psychologického ústavu AV ČR. vyd., Sv. roč. 8,1)*. Brno: Akademie věd ČR.
- Hřebíčková, M. (2004). *NEO osobnostní inventář (podle NEO-PI-R P. T. Costy a R. R. McCrae) (Sv. 127)*. Praha: Testcentrum.
- Hřebíčková, M., & Urbánek, T. (2001). *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae) (Sv. 106)*. Praha: Testcentrum.
- Chaiken, M. R., & Chaiken, J. M. (1984). Identifying types of offenders for public policy. *Crime and Delinquency*, 30, str. 195-226.
- Institut pro kriminologii a sociální prevenci. (2009). *Vybrané výsledky výzkumů IKSP v letech 2004 – 2007*. (M. Scheinost, Editor) Praha: Studie IKSP.
- Institut pro kriminologii a sociální prevenci. (1996). *Extremismus mládeže v České republice*. Praha: Studie IKSP.
- Ivanovičová, M. (2007). Iracionálne presvedceniá v kontexte systémovo interakčnej teórie osobnosti u vazňov. In: D. Čechová, & L. Golecká (Editor), *Osobnosť v kontexte kongnicí, emocionality a motivácií* (str. 23). Bratislava: Stimul.
- Ivanovičová, M. (2010). *Iracionální přesvědčení v souvislostech s osobnostními proměnnými v penitenciálních podmínkách*. Olomouc: ČMPS.
- Ivanovičová, M., & Kordačová, J. (2007). Zisťovanie miery iracionality škálou IPA a škálou IBI: Overovanie ich reliability a súbežnej validity. *Československá psychologie*, 51(5), str. 517-529.
- Janke, W., & Erdmann, G. (2002). *Strategie zvládání stresu SVF 78*. (J. Švancara, Editor) Praha: Testcentrum.
- Ježek, J. (2010). *Standardy pro užívání psychologických testů*. *Testforum*, 1(1). Získáno 1. 2 2011, z *Testforum*.
- Kerlinger, F. (1972). *Základy výzkumu chování*. Praha: ACADEMIA.

- Klicperová, M. (1980). Hostilita a její diagnostika. Diplomová práce, FF UK, Praha.
- Klimusová, H., Svoboda, M., & Burešová, I. (2009). Test Zrcadlové kreslení jako nástroj měření adaptability. In: M. Blatný, D. Vobořil, P. Květon, M. Jelínek, V. Balaštíková, & S. Kouřilová (Editor), *Sociální procesy a osobnost. Člověk na cestě životem: rizika, výzvy, příležitosti*. 15. Praha: Psychologický ústav AV ČR.
- Kolaříková, O. (1982). Zřetel k efektu „haló“ v základním výzkumu osobnostních vlastností. Brno: Zprávy psychologické laboratoře ČSAV (č.5).
- Kondáš, O. (1973). Škála klasické sociálně situační anxiety a trémy. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy n.p.
- Kondáš, O. (1989). Asociační experiment. Bratislava: Psychodiagnostika a.s.
- Kondáš, O., & Kordašová, J. (2000). Iracionalita a jej hodnotenie. Bratislava: Stimul.
- Koopmans, P., Sanderman, R., Timmerman, I., & Emmelkamp, P. (1994). The Irrational Beliefs Inventory (IBI): Development and psychometric evaluation. *European Journal of Psychological Assessment*, 10(1), str. 15-27.
- Košč, L. (1974). Kohsovy kostky. Bratislava: Psychodiagnostické a diagnostické testy.
- Koubek, K. (2007). Test kresby lidské postavy. Praha: Testcentrum – Hogrefe.
- Kováčiková, M., & Kováčik, P. (1979). Forenzně-psychologické a sociálně psychologické problémy recidivity u zien. Zborník príspevkov z konferencie o uplatňovaní pedagogiky a psychológie v penitenciárnej praxi, (str. 99-117).
- Kožený, J. (1994). Faktorová struktura Eysenckova dotazníku osobnosti (EPQ/R): explorační analýza. *Československá psychologie*, 37(2), str. 112-118.
- Kožený, J., & Tišanská, L. (1998). Formální vlastnosti dotazníku TCI testované na datech adolescentů. *Československá psychologie* (1), str. 75-83.
- Kožený, J., Tišanská, L., & Mezník, J. (1998). Dotazník temperamentových a charakterových rysů TCI: Profil osob ve výkonu trestu. *Československá psychologie* (3), str. 218-226.
- Krejčí, P. (1997). Některé osobnostní charakteristiky vězněných mladistvých delikventů. V P. Sak, & J. Semrád (Editor), *Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem - Sborník referátů* (str. 89-101). Praha: Policejní akademie.
- Křivohlavý, J. (1971). Metodika experimentálních her. Praha: SPN.
- Křivohlavý, J. (2006). Psychologie smysluplnosti existence. Praha: Grada.
- Kubička, L., & Csémy, L. (1999). Psychosociální stresory, úzkost, deprese a úzus psychoaktivních látek v populaci pražských žen středního věku. *Psychiatrie*, 4(3), str. 219-227.
- Kubička, L., & Csémy, L. (2005). Evropský index závažnosti návykového chování (EuropASI) - česká verze. Získáno 2011, z Informační portál o ilegálních a legálních drogách: http://www.drogy-info.cz/index.php/content/download/1389/6454/file/EuropASI_dotaznik.pdf
- Kučera, M., & Smékal, V. (1976). Test zrcadlového kreslení (T-90. vyd.). Bratislava: Psychodiagnostika n.p.
- Kuhl, J., & Kazén, M. (2002). Inventáři stylů osobnosti a poruch osobnosti (Sv. 110). (J. Švancara, Překl.) Praha: Testcentrum.
- Kuchařová, J. (2005). Dotazník temperamentu charakteru TCI-r: pokus o validizaci (rukopis). Diplomová práce, FF UK, katedra psychologie, Praha.
- Kumari, V. (1996). Eysenck personality inventory: impulsivity/neuroticism and social desirability response set. *Psychological Reports*, 78(1), str. 35-40.
- Lange, E., & Castillo, R. (Editoři). (9. 3 2010). El test de lüscher y el test de zulliger. Získáno 2011, z *Psicología de la Personalidad*: <http://pspersonalidaduta.blogspot.com/2010/06/el-test-de-luscher-y-el-test-de.html>
- Längle, Orgler, C., & Kundi, M. (2001). Existenciální škála (EKS). (K. Balcar, Překl.) Praha: Testcentrum.
- Latane, B., & Darley, J. (1968). Group inhibition of bystander intervention in emergencies. *Journal of Personality and Social Psychology*(10), str. 215-221.
- Leary, T., Laforge, R., & Suczek, R. (1976). Dotazník interpersonální diagnózy (T-113). (J. Kožený, & P. Ganický, Překl.) Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Loas, G., Verrier, A., Flament, M., Perez- Diaz, F., & Corcos, M. (November 2001). Factorial Structure of the Sensation Seeking Scale- Form V. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 46(9), str. 850-855.
- Loučimová, B., Preiss, M., Chrzová, D., & Bareš, M. (2005). Cloningera pomocí životního příběhu: kazuistická studie. *Psychiatrie* (1), str. 5-13.
- Lukeš, V., & Diba, V. (1985). Využití Kochova T-testu v diagnóze prvního kontaktu při detekci osob s asociálními a delikventními projevy. *Československá psychiatrie*, 81(3), str. 181-186.
- Lüscher, M. (1994). Lüscherova klinická diagnostika (Sv. T-171). (J. upr. Dan, Editor) Brno: Psychodiagnostika s.r.o.
- Macek, P., Osecká, L., & Blatný, M. (1993). Semantic structure of adolescent actual, ideal and unwanted self. *Sborník prací filozofické fakulty*. I 27, str. 111-121. Brno: FF MU.
- Malá, K., & Veverková, L. (2004). Chromatický asociační experiment. Praha: prezentováno na výroční schůzi Společnosti pro projektivní metody.

- Manning, R., Levine, M., & Collins, A. (2007). The Kitty Genovese murder and the social psychology of helping: The parable of the 38 witnesses. *American Psychologist*, 62(6), str. 555-562.
- Marešová, A., Kotulan, P., & Martinková, M. (2004). Sonda do problematiky osob v ČR poprvé trestně stíhaných a poprvé vězněných (Studie. vyd.). Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Marešová, A. (2004). Důsledky dlouhodobého uvěznění. In: Z. Karabec (Editor), *Dlouhodobé tresty odnětí svobody* (str. 116-128). Praha: Studie IKSP.
- Marešová, A. (2004). Schéma polostandardizovaného rozhovoru s experty z věznic pro výkon dlouhodobých trestů. In: Z. Karabec a kol., & Z. Karabec (Editor), *Dlouhodobé tresty odnětí svobody* (str. 116-117). Praha: Studie IKSP.
- Marešová, A., & Blatníková, Š. (2010). Osobnost pachatele. V M. Scheinost, *Kriminalita očima kriminologů*. Praha: IKSP.
- Marešová, A., Kotulan, P., & Martinková, M. (2008). Výzkum prvovězněných žen. Praha: Studie IKSP.
- Masaryk, R. (2007). Kto zabil Kitty Genovese? Praha: FF UK v Praze, ČMPS.
- Matoušek, O. (2003). Mládež a delikvence. Praha: Portál.
- Megargee, E. (1966). Undercontrolled and Overcontrolled Personality-Types in Extreme Antisocial Aggression. *Psychological Monographs*, 3(80), str. 1-29.
- Megargee, E. (2001). *Classifying Criminal Offenders with the MMPI-2 - The Megargee system*. Minneapolis: Univ. Of Minnesota Press.
- Megargee, E. (2006). *Using the MMPI-2 in Criminal Justice and Correctional Settings*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Meloy, J. R., & Gacono, C. B. (1992). The aggression response and the Rorschach. *Journal of Clinical Psychology*, 48(1), str. 104-114.
- Meloy, J. R., Gacono, C. B., & Kenney, L. (1. February 1994). A Rorschach Investigation of Sexual Homicide. *Journal of Personality Assessment*, str. 58-67 .
- Memon, A., & Higham, P. (1999). A review of the cognitive interview. *Psychology, Crime and the Law*, Vol. 5, Issue 1-2, str. 177-196.
- Miglierini, B., & Vonkomer, J. (1979). *Eysenckův osobnostný dotazník – EOD*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Michal, V. (2002). O projektivních technikách důvěrněji. *Psychologie dnes*, 7-8, str. 6-8.
- Mikšík, O. (1986). *Úvod do psychologické metodologie* (Sv. I., II.). Praha: SPN.
- Mikšík, O. (1999). *Psychologické teorie osobnosti*. Praha: Univerzita Karlova - karolinum.
- Mikšík, O. (2001). Zjišťování bazální struktury a dynamiky autoregulace, integrovanosti a psychické odolnosti osobnosti dotazníky SPARO, BAROM, IHATRANS (manuál). Praha.
- Mikšík, O. (2004). *Dotazník interpersonálních hodnot SIPO* (Sv. T-265). Brno: Psychodiagnostika s.r.o.
- Mikšík, O. (2004). *Dotazník SPARO* (Sv. T-261). Brno: Psychodiagnostika s.r.o.
- Mikšík, O. (2004). *Dotazník SUPSO* (Sv. T-264). Brno: Psychodiagnostika.
- Mikšík, O. (2005). DIAROS: komplexní diagnostika psychické integrovanosti osobnosti. *Psychologické metody vo výchovnom a kariérovom poradenstvi*. Brno: Euroguidance centrum.
- Mikšík, O. (2005). DIAROS: Komplexní diagnostika psychické integrovanosti osobnosti. *Psychologické metody vo výchovnom a kariérovom poradenstve* (str. 33-35). Brno: Národní Vzdělávací fond-Euroguidance centrum.
- Mikšík, O. (2006). Ekonomické, osobnostní a situační pozadí základních postojů k životní realitě. *Pražské sociálně vědní studie, Psychologická řada PSY-017*, 1-46.
- Mikšík, O. (2007). *Psychologická charakteristika osobnosti*. Praha: Karolinum.
- Mikšík, O., & Srnc. (1994). *Základní příručka pro vyhodnocení testu LOGUS*. Praha: DIAROS.
- Mikšík, O., Boschek, P., & Vondruška, L. (2001). *DiarosWin - Systém diagnostikování autoregulace osobnosti využitím výpočetních programů pro Windows*. Praha: Sdružení DIAROS.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Morávek, S. (2009). *Projektivní metody*. In: B. Baštecká (Editor), *Psychologická encyklopedie* (str. 253). Praha: Portál.
- Morávek, T. (2001). *Diagnostika agresivity* (diplomová práce). rukopis, Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- MŠMT ČR. (1. 7 2004). *Koncepce rozvoje výzkumu a vývoje v oblasti působnosti Ministerstva spravedlnosti ČR*. Načteno z http://aplikace.msmt.cz/VedaAVyzkum/Odbor_34/Koncepce_resortu/Koncepce_MS.htm
- MŠMT ČR. (2005). *Etický rámec výzkumu*. Získáno 2011, z Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy: <http://www.msmt.cz/vyzkum/eticky-ramec-vyzkumu1;http://aplikace.msmt.cz/PDF/ATIIIIVlastnimaterial.pdf>
- Müllner, J., Ruisel, I., & Farkaš, G. (1980). *Dotazník na meranie úzkosti a úzkostlivosti* (Sv. T-161). Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy n.p.
- Murray, H. (nedatováno). *Tematicko apercepční test*. Harvard University Press.
- Nakonečný, M. (1997). *Encyklopedie obecné psychologie*. Praha: Academia.

- Nakonečný, M. (2003). Úvod do psychologie. Praha: Academia.
- Netík, K. (1990). Kriminální agresor. Praha: nepubl. kand. práce.
- Netík, K. (Editor). (1997). Zvýšení efektivity ohledání místa činu u nejzávažnějších násilných deliktů (osobnost pachatele a její vazby k místu činu a způsobu provedení deliktu). Zpráva z grantového úkolu. Praha: IFP.
- Netík, K. (2003). Několik poznámek k problému tzv. agresivity. Sborník referátů XXVI. Soudně psychiatrické konference. Praha: Academia.
- Netík, K. (2010). Osobnost organizovaného zločince. In: M. Scheinost, Český organizovaný zločin v mezinárodním kontextu (str. 45-56). Praha : Studie IKSP.
- Netík, K., Netíková, D., & Hájek, S. (1997). Psychologie v právu. Praha: C.H.Beck.
- Neumann, J. (2004). Nástin hlavních kriminogenetických teorií. In: K. Večerka (Editor) Mladiství pachatel na prahu tisíciletí, kap. 2.1. Praha: Studie IKSP.
- Neumann, J., & Kunftová, J. (January 01, 1974). Dimenze psychoticismu H. J. Eysencka v kriminologickém výzkumu. Předběžné metodické sdělení. *Ceskoslovenská Psychiatrie*, 70, 1, 37-42
- Osecká, L. (1999). Typologie hodnotových hierarchií. *Československá psychologie*, 35, str. 127-134.
- Osecká, L. (2001). Typologie v psychologii. Aplikace metod shlukové analýzy v psychologickém výzkumu. Praha: Academia.
- Page-Bucci, H. (2003). The value of Likert Scales in measuring attitudes of online learners. Načteno z www.hkadesigns.co.uk/websites/msc/reme/likert.htm
- Pearson, V. L., (1973). Correlations Between the Porteus Maze Test Qualitative Score and Age and Recidivism Rates of Female Correctional Inmates, Instructional Science Associates, Madison, WI.
- TAT. (Pennebaker Conglomerates Inc.) Získáno 2011, z Online Research Consortium: <http://www.utpsyc.org/TATintro/TATlab.jpg>
- Piliavin, I., Rodin, J., & Piliavin, J. A. (1969). Good Samaritanism: An underground phenomenon? *Journal of Personality and Social Psychology* (13), str. 289 – 299.
- Plháková, A. (2003). Inteligence. In: M. Blatný, & A. Plháková, Temperament, inteligence a sebepojetí. Brno: SCAN.
- Plháková, A. (2006). Dějiny psychologie. Praha: Grada.
- Polišenská, V. (2009). Popis osobnosti pachatele trestného činu vloupání dle Cloningerova dotazníku temperamentu a charakteru. *Československá psychologie*, 53(6), str. 545-555.
- Polišenská, V. A. (2007). Analýza chování v prostoru: využití mentálních map. V V. Řehan, & M. Šucha (Editor), *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku IV.*, (str. 185-198). Olomouc.
- Polišenská, V., Borovanská, M., & Koubalíková, S. (2010). Pachatelé vloupání: osobnost, agrese a strategie. Praha: Psychologický ústav AVČR.
- Porter, L., & Laurence, J. (2004). Behavioural Coherence in Violent Group Activity: An Interpersonal Model of Sexually Violent Gang Behaviour. *Aggressive Behavior*, str. 449-68.
- Preiss, M. (2000). Cloningerova teorie temperamentu a charakteru a klinická praxe. *Psychiatrie*, 4(1), str. 43-45.
- Preiss, M. (2005). Diagnostika poruch osobnosti – chyby a omyly. (38), str. 17-19.
- Preiss, M., & Klose, J. (2002). Ravenovy standardní progresivní matice - současné zkušenosti. *Československá psychologie*, 2(46), str. 158-164.
- Preiss, M., Klose, J., & Španiel, F. (2000). Temperament a charakter podle C.R.Cloningeru u psychiatrických pacientů a obecné populace. *Psychiatrie*, 4(4), str. 251-254.
- Preiss, M., Kucharová, J., Novák, T., & Stepánková, H. (Jun 2007). The temperament and character inventory-revised (TCI-R): a psychometric characteristics of the Czech version. *Psychiatria Danubina*, 19(1-2), str. 27-34.
- Rada vlády ČR pro výzkum a vývoj. (1999). Morálně etické aspekty výzkumu a vývoje. V M. Blažka (Editor), *Sborník podkladů pracovních skupin k tvorbě Národní politiky výzkumu a vývoje* (str. 132-140). Praha : RVV. Načteno z ViV: www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=612#att
- Raven, J. (1991). Ravenovy progresivní matrice - standardní (Sv. T-16). (K. úpr.) Hanelová, Editor) Brno: Psychodiagnostika.
- Raven, J. (17. 5 2002). Response to Flynn: Searching for justice: The discovery of IQ gains over time. (R. McKinzey, Editor) Získáno 2011, z WPE WebPsychEmpiricist: <http://wpe.info/vault/ravenflyn/ravflynab.html>
- Raven, J. (2002). Spearman's Raven legacy. *Testing International*, 12(2), str. 7-10.
- Raven, J. (10 2005). Raven's Progressive Matrices: The "Flynn Effect" Continues. Získáno 2011, z WPE-WebPsychEmpiricist: http://wpe.info/papers_table.html
- Repáň, L. (1968). Ravenova zkouška-pokyny k administraci a vyhodnocení testu (Sv. T-16). Bratislava: Psychodiagnostika, n.p.
- Rorschach. (28. 9 2010). Rorschach inkblots. (Wikipedia Foundation) Získáno 10. 12 2010, z Wikipedia : the free encyclopedia [online]: http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Rorschach_inkblots.jpg

- Rorschach, H. (2001). Rorschachův test (Sv. T099). Bern-Praha: Hans Huber AG pro Testcentrum.
- Rosenzweig, S. (1978). The Rosenzweig Picture Frustration (P-F) Study. St. Louis: Rana House.
- Rosenzweig, S. (1998). Rosenzweigův obrázkově-frustrační test - verze pro děti (Sv. T-107). (J. Diamant, & J. Srnec, Překl.) Brno: Psychodiagnostika.
- Rozum, J., Kotulan, P., Háková, L., & Tomášek, J. (2007). Výzkum trestného činu loupeže v Praze (Studie IKSP, vyd.). Praha: IKSP.
- Ruisel, I., & Müllner, J. (1982). Osobnostní dotazník na měření psychoticismu, extra-intraverze, neuroticismu - DOPEN (Sv. T-61). Bratislava: Psychodiagnostika n.p.
- Řehan, V., & Cakirpaloglu, P. (44 2000). Sociální status a hodnotová orientace mladé generace. *Československá psychologie*, str. 202-215.
- Říčan, P. (1980). Základy psychometrie. Bratislava: Psychodiagnostické testy.
- Říčan, P. (1971). Test intelektového potenciálu. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Říčan, P. (1976). Ravenova zkouška pro dospělé (Sv. T-16). Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Říčan, P., Šebek, M., Ženatý, J., & Morávek, S. (1981). Úvod do Rorschachovy metody. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Říčan, P., & Ženatý, J. (1988). K teorii a praxi projektivních technik. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Scheinost, M., & Netík, K. (2010). Český organizovaný zločin v mezinárodním . Praha : Studie IKSP.
- Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross – cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58,5, str. 878-889.
- Silverton, L. (2006). Apercepční karty pro adolescenty (ACC). (p. Goldmann, Editor) Načteno z Testcentrum: http://portal.wpspublish.com/portal/page?_pageid=53,70171&_dad=portal&_schema=PORTAL
- Simová, M., Preiss, M., Bareš, M., Kopeček, M., Ježková, T., Stopková, P., & Klose, J. (2004). Změny osobnostních rysů v průběhu psychiatrické hospitalizace. Pilotní studie s Cloningerovým dotazníkem temperamentu a charakteru (TCI). *Psychiatrie*(8), str. 286-292.
- Smékal, & Bass. (1968). Orientační inventář (Sv. T-45). Bratislava: Psychoadiagnostica n.p.
- Snopek, M., & Hublová, V. (2008). Sociální opora a její vztah k životní spokojenosti, sebehodnocení, a osobnosti u adolescentů: rodové rozdíly. *Československá psychologie*(5), str. 500 - 509.
- Snowden, J., & Gray, S. (2010). Temperament and character as a function of psychopathy: relationships between the Psychopathy Checklist – Revised and the Temperament and Character Inventory in a sample of personality disordered serious or repeat offenders. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 21(6), str. 815-833.
- Soukupová, T. (2009). Využití Rorschachovy metody v psychologické diagnostice parafilií. PL Bohnice. Praha: Bohnické sexuologické dny.
- Stančák, A. (1982). Klinická psychodiagnostika. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Stanfill, M. (Jun 2011). Examination of a juvenile sex offender typology as measured by the Rorschach Inkblot Test, cognitive functioning, and victim and offense characteristics. SAN DIEGO, ALLIANT INTERNATIONAL UNIVERSITY: ProQuest®.
- Stuchlíková, I., Man, F., & Spielberger, C. (1994). Hněv jako stav a jako rys. *Československá psychologie*, str. 220-227.
- Suris, A., Lind, L., & Emmett, G. (2004). Measures of aggressive behavior: Overview of clinical and research instruments. *Aggression and Violent Behavior: A Review Journal*, 9(2), str. 165-227.
- Svoboda, M. (1999). Metody psychologické diagnostiky dospělých. Praha: Portál.
- Svoboda, M. (2001). Dotazníky. In: M. Svoboda, D. Krejčířová, & M. Vágnerová, *Psychodiagnostika dětí a dospívajících* (str. 319-364). Praha: Portál.
- Svoboda, M. (2005). *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- Svoboda, M. (2006). *Psychopatologie a psychiatrie*. Praha: Portál.
- Svoboda, M. (nedatováno). Perspektivy psychodiagnostiky v dalších desetiletích. Získáno 10. 3 2010, z PSYCHODIAGNOSTIKA CZ: <http://www.psychodiagnostika.cz/index.php?akce=perspektivy>
- Syřišťová, E. (Editor). (1972). *Normalita osobnosti*. Praha: Avicenum.
- Ščepichin, V., Ščepichinová, G., & Malá, K. (1995). Chromatický asociační experiment. Trnávka: Jindřich Horkel Elektronik Test.
- Šiška, E. (2002). The Stroop Colour-Word Test in psychology and Biomedicine. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*, 32(1), str. 45-52.
- Šperlichová, M. (2009). Možnosti využití Chromatického asociačního experimentu při posuzování osobnostní způsobilosti uchazečů o práci v ozbrojených složkách VS ČR. Brno: Masarykova Univerzita.
- Štěchová, M. (2010). Bezdомovectví jako extrémní forma sociálního vyloučení. V Z. Karabec (Editor), *Kriminalita očima kriminologů* (M. Scheinost, Překl., str. 117n.). Praha: IKSP.

- Štěchová, M., Danielová, K., Jarkovská, L., Kotulan, P., Štěch, O., Urban, L., & Veverková, L. (2004). Interetnické konflikty (jejich příčiny a dopady z pohledu teorie a empirických sond). Praha: Studie IKSP.
- Štěchová, M., Luptáková, M., & Kopoldová, J. (2008). Bezdомovectví. Praha: Studie IKSP.
- Štěpaníková, & Čermák, I. (1999). Vztah mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumem.
- Švancara, J., & Švancarová, L. (1980). Vývoj dětských grafických projevů. In: J. Švancara, & J. Švancara (Editor), Diagnostika psychického vývoje. Praha: Avicenum.
- Švarc, J., & Soukupová, T. (2009). Osobnostní patologie delikventních sexuálních agresorů v ochranném léčení. Bohnické sexuologické dny . Praha: PL Bohnice.
- Testcentrum. (2001). Standardy pro psychologické a pedagogické testování (APA). Praha: Testcentrum.
- Trávníčková, I., Přesličková, H., Nečada, V., Trdlíková, K., & Luptáková, M. (2004). Obchodování se ženami z pohledu České republiky. Praha: Studie IKSP.
- UNICRI, Interregionální výzkumný ústav pro kriminalitu a trestní soudnictví při OSN. (2004). Hlubkové interview. Reakce trestního soudnictví na obchodování s lidmi v České republice. UNICRI/IKSP.
- Urbánek, T. (2010). Nejpoužívanější psychodiagnostické metody v České republice. TESTFORUM.CZ, 1, 6-9.
- Urbánek, T., Denglerová, D., & Širůček, J. (2011). Psychometrika. Praha: Portál.
- Večerka, K., Holas, J., Štěchová, M., & Diblíková, S. (2000). Sociálně patologické jevy u dětí. Praha: Studie IKSP.
- Večerka, K., Holas, J., Štěchová, M., Diblíková, S., & Neumann, J. (2004). Mladiství pachatelké na prahu tisíciletí (Studie. vyd.). Praha: IKSP.
- von Baeyer, C. (5. 5 2001). The Faces Pain Scale - Revised. Získáno 2011, z Research Group on Pain in Childhood: www.painsourcebook.ca
- Vrij, A. (2000). Detecting lies and Deceit-The psychology of lying and the Implications for Professional Practice. Chichester: Wiley.
- Vůjtěch, J., Holas, J., Zeman, P., Neumann, J., & Špaček, L. (2002). Profesiogram soudce a státního zástupce. Praha: IKSP.
- Vybíral, Z. (1999). Chyby v našich vnitřních mapách. Psychologie Dnes, str. 18-19.
- Vybíral, Z. (2004). S konformitou to není tak jednoduché. Psychologie dnes, 10(12), str. 32-34.
- Vybíral, Z. (2005). Psychologie komunikace. Praha: Portál.
- Výrost, J. (1989). Sociálně-psychologický výskum postojov. Bratislava: VEDA.
- Výrost, J., & Slaměník, I. (2008). Sociální psychologie. Praha: Grada.
- Wagner, E. (1983). The Hand Test. Načteno z Western Psychological Services: http://portal.wpspublish.com/portal/page?_pageid=53,69285&_dad=portal&_schema=PORTAL
- Walters, G. (2006). Proactive and Reactive Composite Scales for the Psychological Inventory of Criminal Thinking Styles (PICTS). Journal of Offender Rehabilitation, 42, 4, 23-36. Journal of Offender Rehabilitation, 42(4), str. 23-36.
- Walters, G., & White, T. (1989). The thinking criminal: A cognitive model of lifestyle criminality. Criminal Justice Research Bulletin, 4(4), str. 1-10.
- Weizmann-Henelius, G., Ilonen, T., & Viemerö, V. (2006). A Comparison of Selected Rorschach Variables of Violent Female Offenders and Female Non-offenders. Behavioral Sciences and the Law, 24(2), str. 199-213.
- Weschler, D. (2010). WAIS III: Wechslerova inteligenční škála pro dospělé (Sv. 144). (D. Černochová, P. Goldmann, P. Král, T. Soukupová, & V. Havlůj, Editoři) Praha: Hogrefe-Testcentrum.
- Wikipedia. (nedatováno). Kitty Genovese. Získáno 6. 1 2011, z http://en.wikipedia.org/wiki/Kitty_Genovese
- Willis, G. B. (2005). Cognitive interviewing - A tool for improving questionnaire design. London: SAGE.
- Zimbardo, G. (2005). Moc a zlo: sociálně psychologický pohled na svět (Knihovna Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97. vyd., Sv. VII). (J. Fiala, M. Klicperová, Editoři, & V. Břicháček, Překl.) Břeclav: Moraviapress.
- Zuckerman, M. (1996). Item revisions in the Sensation Seeking Scale Form V (SSS-V). Personality and Individual Differences, 20(4), str. 515.
- Zuckerman, M., & Stelmack, R. (2004). On the psychobiology of personality essays in honor of Marvin Zuckerman. Amsterdam: Elsevier .
- Zuckermann, M. (1994). Behavioral expression and biosocial bases of sensation seeking. Cambridge.
- Zulliger, H. (2007). Zulligerův diapozitivový test (Sv. 097). Praha: Hogrefe Testcentrum.
- Z - test. (nedatováno). Zulliger diapozitiv test. (J. Berlips, Editor) Získáno 3. 12 2010, z The Leopold Szondi Forum: <http://www.szondiforum.org/showdoc.php?id=482>
- Zung, W. (1965). Zung Self-Rating Depression Scale (Zungova sebehodnotící škála). (In: Mravcik, & E. Lajckova, Editoři) Získáno 2011, z WHO - Research Tools: www.who.int/substance_abuse/research_tools/en/czech_zung.pdf
- Žukov, I., Hrubý, T., Kozelek, P., & Paclt, I. (2007). Psychofyzilogický korelát impulzivně agresivního chování u delikventů. Československá psychologie, 51(4), str. 418-422.

Další zdroje (psychologie, psychodiagnostika, psychometrika apod.):

- Balcar, K. (1991). Úvod do studia psychologie osobnosti. Chrudim: Nakladatelství Mach.
- Blatný, M. (Editor). (2006). Metodologie psychologického výzkumu. Praha: Academia.
- Disman, M. (1993). Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Karolinum UK.
- Lindzey, G., & Hall, C. S. (1997). Úvod do teorií osobnosti. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelství.
- Sternberg, R. (2002). Kognitivní psychologie. Praha: Portál.
- Švancara, J. (1992). Kapitoly z kognitivní psychologie. Brno: MU.
- Praško, J. (2003). Poruchy osobnosti (1. vydání. vyd.). Praha: Portál.
- Říčan, P. (2007). Psychologie osobnosti-obor v pohybu. Praha: Grada.

APLIKACE KLINICKÝCH A TESTOVÝCH METOD V KRIMINOLOGICKÉM VÝZKUMU

Autor: Šárka Blatníková
Vydavatel: Institut pro kriminologii a sociální prevenci
Nám. 14. října 12, 150 21 Praha 5
Určeno: Pro odbornou veřejnost
Tiskárna: Vydavatelství KUFR s.r.o.
Naskové 3, Praha 5
Dáno do tisku: srpen 2011
Edice: Studie
Řada: Vybrané metody kriminologického výzkumu
Svazek: třetí
Vydání: první
Náklad: 200 výtisků

www.kriminologie.cz

ISBN 978-80-7338-109-7